НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕМОГРАФІЇ ТА ДОСЛІДЖЕНЬ ЯКОСТІ ЖИТТЯ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ПТУХИ НАН УКРАЇНИ

ДЕМОГРАФІЯ ТА СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
ВИХОДИТЬ 4 РАЗИ НА РІК
ЗАСНОВАНИЙ У ЛИСТОПАДІ 2004 р.
КИЇВ

2 (64) ▸ 2026

ЗМІСТ

Демографічні процеси

НАТАЛІЯ РИНГАЧ, ПАВЛО ШЕВЧУК Розробка та впровадження політики охорони здоров'я в країнах колишньої Югославії, що пережили конфлікти: досвід для України 3

СВІТЛАНА АКСЬОНОВА, БОРИС КРІМЕР Сімейна політика в Україні: нові підходи до її розбудови і реалізації 22

Соціальна політика

ЛЮДМИЛА ЧЕРЕНЬКО Можливості впливу на економічну поведінку населення: економічні стимули vs підштовхування 39

НАТАЛІЯ ВЕРНІГОРОВА Публічно-приватно-філантропічні партнерства як перспективний інвестиційний інструмент у сфері реабілітації 59

ВАЛЕРІЙ НОВІКОВ, ВІКТОР ЧЕРНІЧЕНКО Дискусійні питання житлового забезпечення переселенців 77

ЛІЛІЯ ГОЛОВКО, ВАСИЛЬ ХУДИНЕЦЬ, ТАМІЛА ГОЛОВКО Інструменти міжнародного територіального співробітництва (на прикладі Колочавської територіальної громади Закарпатської області) 97

Ринок праці

АННА ГВЕЛЕСІАНІ, ТЕТЯНА ЛУКОВИЧ Молодь, яка не працює, не навчається та не набуває професійних навичок: оцінка характеристик та напрями залучення до ринку праці в Україні 116

Фінансові аспекти соціальної економіки

ІГОР ЧУГУНОВ, ІРИНА ЛЮБЧАК, АНДРІЙ ВАТУЛЬОВ, ВАЛЕРІЙ ЧУГУНОВ Державні фінанси у системі резильєнтності суспільного розвитку 133

Огляд наукових досліджень

ВІКТОРІЯ МИКИТЕНКО, НАТАЛІЯ ШЕЛУДЬКО Соціальна справедливість: між класичною теорією та реаліями полікризи: Рецензія на монографію В. М. Новікова «Проблемно-орієнтована методологія дослідження справедливості» (Київ: Академперіодика, 2025. 238 с.) 148

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРІВ 153

GUIDELINES FOR AUTHORS 156

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
MYKHAILO PTOUKHA INSTITUTE FOR DEMOGRAPHY AND LIFE QUALITY RESEARCH
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE

DEMOGRAPHY AND SOCIAL ECONOMY

SCIENTIFIC JOURNAL
PUBLISHED 4 TIMES PER YEAR
FOUNDED IN NOVEMBER 2004
KYIV

2 (64) ▸ 2026

CONTENTS

Demographic Processes

NATALIIA RYNHACH, PAVLO SHEVCHUK Health Policy Development and Implementation in Post-Conflict Countries of the Former Yugoslavia: Insights for Ukraine 3

SVITLANA AKSYONOVA, BORYS KRIMER Family Policy in Ukraine: New Approaches to Its Development and Implementation 22

Social policy

LIUDMYLA CHERENKO Possibilities of Influencing Economic Behavior of the Population: Economic Incentives vs Nudging 39

NATALIIA VERNIHOROVA Public-Private-Philanthropic Partnerships as a Promising Investment Tool in the Field of Rehabilitation 59

VALERII NOVIKOV, VIKTOR CHERNICHENKO Discussion Issues of Housing Provision for Displaced Persons 77

LILIIA HOLOVKO, VASYL KHUDYNETS, TAMILA HOLOVKO Tools of International Territorial Cooperation (on the Example of the Kolochava Territorial Community of the Zakarpattia Region) 97

The labour market

ANNA HVELESIANI, TETIANA LUKOVYCH Youth Who Are Not in Education, Employment or Training: Assessment of Features and Measures for Engaging in the Labour Market in Ukraine 116

Financial aspects of the social economy

IGOR CHUGUNOV, IRYNA LIUBCHAK, ANDRIY VATULOV, VALERIY CHUGUNOV Public Finances in the Social Development Resilience System 133

Review of scientific research

VIKTORIA MYKYTENKO, NATALIA SHELUDKO Social Justice: Between Classical Theory and the Realities of Polycrisis: Review of the monograph by V. M. Novikov "Problem-Oriented Methodology for the Study of Justice" (Kyiv: Akademperiodyka, 2025. 238 p.) 148

GUIDELINES FOR AUTHORS (Ukr.) 153

GUIDELINES FOR AUTHORS 156

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2026

DSE DEMOGRAPHY AND SOCIAL ECONOMY

Cite: Rynhach, Nataliia, & Shevchuk, Pavlo (2026). Rozrobka ta vprovadzhennia polityky okhorony zdorov'ia v krainakh kolyshnoi Yuhoslavii, shcho perezhyly konflikty: dosvid dlia Ukrainy [Health Policy Development and Implementation in Post-Conflict Countries of the Former Yugoslavia: Insights for Ukraine]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika — Demography and Social Economy*, 2 (64), 3—21. https://doi.org/10.15407/dse2026.02.003

https://doi.org/10.15407/dse2026.02.003
УДК 314.84 (477)
JEL Classification: J11

НАТАЛІЯ РИНГАЧ, д-р наук з держ. упр., голов. наук. співроб.
Інститут демографії та досліджень якості життя імені Михайла Птухи НАН України
01032, Україна, Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: n_ryngach@ukr.net
ORCID: 0000-0002-5916-3221
Scopus ID: 57203427877, 57203426714
ПАВЛО ШЕВЧУК, канд. екон. наук, старш. наук. співроб.
Інститут демографії та досліджень якості життя імені Михайла Птухи НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: pavlo-shevchuk@ukr.net
ORCID: 0000-0003-1158-4438
Scopus ID: 56845578800

РОЗРОБКА ТА ВПРОВАДЖЕННЯ ПОЛІТИКИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В КРАЇНАХ КОЛИШНЬОЇ ЮГОСЛАВІЇ, ЩО ПЕРЕЖИЛИ КОНФЛІКТИ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Повномасштабне вторгнення РФ у 2022 р. призвело до суттєвого зниження доступності медичних послуг в Україні через порушення функціонування закладів охорони здоров'я (руйнування або обмеження режиму роботи в умовах небезпеки для життя, браку електро-, водо- та теплопостачання), дефіциту кадрів (унаслідок загибелі або вимушеної міграції медичних працівників). Війна порушила ключові процеси громадського здоров'я, зокрема вакцинацію та санітарно-епідеміологічний нагляд, погіршила фізичне та ментальне здоров'я населення, спричинила зростання передчасної смертності, якій можна було б запобігти. У повоєнний період Україна неминуче зіткнеться з наслідками руйнування інфраструктури та виснаження ресурсів, що зумовлює не-

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)
© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2026. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

обхідність урахування досвіду інших країн із відновлення системи охорони здоров'я та реалізації демографічної політики. Тому для України є актуальним досвід країн колишньої Югославії, які в 1991—2001 рр. пережили серію збройних конфліктів.

Метою цієї статті є узагальнення висновків наукових публікацій про впровадження конкретних програм і реформ системи охорони здоров'я, реалізованих у країнах колишньої Югославії, в яких відбувалися воєнні дії наприкінці XX ст.; виокремлення спільних для різних країн причин більшої чи меншої результативності реформ системи охорони здоров'я; пошук і формулювання прийнятного для України досвіду. Це дослідження було здійснене методом систематичного пошуку наукових публікацій у бібліографічних базах даних PubMed та Web of Science, а також у GoogleScholar за критеріями відповідності меті цього дослідження та повноти аналізу реформ. Також виконано контент-аналіз нормативно-правової бази країн колишньої Югославії. Виявлено, що успішні реформи систем охорони здоров'я мали спільні риси: запровадження обов'язкового медичного страхування, зміцнення первинної медичної допомоги та реалізацію цільових національних програм профілактики й лікування неінфекційних захворювань. Досвід Словенії продемонстрував, що перехід до соціального страхування, розвиток первинної ланки та послідовна політика у сфері неінфекційних захворювань можуть забезпечити стале зниження смертності. Показано, що країни, де реформи не дали очікуваних результатів, характеризувались хронічним недофінансуванням, неефективним використанням ресурсів без глибоких організаційних змін, збереженням неформальних платежів і відтоком медичних кадрів. Високі показники смертності від причин, яким можна запобігти, свідчать не лише про дефіцит інвестицій, а й про слабкість комунікації з населенням щодо профілактики та своєчасного звернення по допомогу. Додатковими бар'єрами для стратегічного розвитку стали політична нестабільність і часта зміна керівництва галузі. На основі аналізу досвіду повоєнних реформ систем охорони здоров'я у країнах колишньої Югославії можна запропонувати для України: максимально швидке відновлення універсального охоплення послугами охорони здоров'я з акцентом на ланці первинної медичної допомоги; дієву співпрацю у процесі відбудови системи охорони здоров'я центральної влади, місцевого самоврядування та вітчизняних професійних асоціацій; своєчасне аргументоване звернення по допомогу до міжнародних донорів та її раціональне використання; організацію ефективних заходів фізичної і психологічної реабілітації; розробку і впровадження кампаній для підвищення інформованості населення з питань здоров'я та усвідомлення відповідальності за власне здоров'я.

Ключові слова: *система охорони здоров'я, політика охорони здоров'я, війни у Югославії, післявоєнне відновлення, досвід реформ.*

Постановка проблеми й актуальність дослідження. За інформацією Уппсальської Програми даних про конфлікти *(UCDP),* кількість збройних протистоянь у світі має тенденцію до зростання з 2011 р. [1]. Повномасштабне вторгнення РФ до України в 2022 р. призвело до фізичного пошкодження та знищення закладів охорони здоров'я та смерті сотень медичних працівників [2], обмеження функціонування в умовах постійних тривог, браку електро-, водо- та теплопостачання тощо. Також дефіцит фахівців охорони здоров'я зумовили як масова міграція у пошуках безпеки за кордон, так і порушення процесу професійної підготовки (зниження кількості осіб, котрі навчаються у навчальних медичних закладах різних рівнів). Спостерігається й зменшення доступності послуг охорони здоров'я, зокрема через проблеми транспортного сполучення, вартості медикаментів і

послуг, вимушене закриття окремих закладів тощо. Війна створила додатковий тиск на систему охорони здоров'я (СОЗ) та поглибила наявні проблеми [3, с. 256], особливо на тлі перевантаження під час пандемії *Covid*-19. В умовах війни порушуються ключові для громадського здоров'я процеси своєчасної і повної вакцинації згідно з Національним календарем щеплень, процеси санітарно-епідеміологічного нагляду тощо. Потенційні позитивні результати профілактичних заходів, скринінгових програм не спостерігаються у країні, що воює, через обмеженість їх кількості та повноти як із об'єктивних, так і суб'єктивних причин. Стрес, в якому перебувають упродовж тривалого часу практично всі мешканці України, окрім суттєвого впливу на фізичне здоров'я, ослаблює імунітет і зменшує здатність організму до опору; перебування у складних життєвих обставинах впливає на здоров'я ментальне, провокує депресію та наміри суїциду.

Неможливість забезпечення універсального охоплення послугами охорони здоров'я, діагностики й ефективного лікування під час паралельного зростання потреб населення у медичній допомозі та виснаження ресурсів СОЗ неминуче позначається на зростанні рівня смертності. Насамперед це стосується передчасної смертності, якій можна було б запобігти за умови своєчасного звертання й адекватного ефективного втручання *(preventable / avoidable mortality)*. Вимушене відкладання отримання необхідної допомоги, або взагалі її брак чи недостатній обсяг і якість у поєднанні зі зниженням прихильності людей до лікування також відбивається на перебігу хвороб, сприяючи погіршенню тяжкості та ризику виникнення інвалідності або смерті.

Проте війни не тривають нескінченно. Після війни країна неминуче стикається з проблемами зруйнованої інфраструктури, втрати медичних працівників, погіршеного фізичного та ментального здоров'я населення тощо. Тому повоєнний досвід окремих країн у розробці та впровадженні заходів демографічної політики у сфері охорони здоров'я є актуальним для України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує багато досліджень щодо викликів і проблем, з якими стикається СОЗ у повоєнних умовах [4]. Вони переважно стосувались країн, які знаходяться на початку епідеміологічного переходу, тому увага в них зосереджена передусім на заходах зі зниження смертності дітей у віці до п'яти років, материнської смертності [5—6], доступності кваліфікованої акушерської допомоги [7] та поширення вакцинації [8—9]. Великого значення надано скороченню смертності населення від малярії [10]. В умовах України більш важливими напрямами визнається зниження передчасної смертності від неінфекційних захворювань[1] (НІЗ).

[1] Стратегія розвитку системи охорони здоров'я на період до 2030 року (від 17 січня 2025 р. № 34-р). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/34-2025-%D1%80#Text (дата звернення: 16.02.2026).

Розбудова СОЗ у країнах колишньої Югославії краще відповідає потребам зниження смертності в Україні. Проте реформи у сфері охорони здоров'я цих країн почалися майже 30 років назад. Відтоді розвиток науки та технологій уможливив нові підходи до підвищення якості медичних послуг, поширення їх доступності, покращення ефективності функціонування та резильєнтності СОЗ загалом.

Новизна. Здійснено огляд наукової літератури та синтез основних напрямків політики в сфері охорони здоров'я в країнах колишньої Югославії з погляду відповідності до сучасних реалій України.

Метою цієї роботи є узагальнення висновків наукових публікацій про впровадження конкретних програм і реформ СОЗ, реалізованих у країнах колишньої Югославії, де відбувались активні воєнні дії наприкінці ХХ ст.; виокремлення спільних для різних країн причин більшої чи меншої результативності реформ СОЗ; пошук і формулювання прийнятного для України досвіду.

Дані та методи дослідження. Пошук наукових публікацій здійснено в бібліографічних базах даних *PubMed* та *Web of Science*, а також у *Google Scholar* за критеріями відповідності меті цього дослідження та повноти аналізу реформ. Виконано також контент-аналіз нормативно-правової бази країн колишньої Югославії у сфері охорони здоров'я за період 1991—2019 рр. У цьому дослідженні використано дані про смертність і тривалість життя за оцінкою Відділу економічних і соціальних справ ООН [11] для методологічної зіставності.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Автори обрали для аналізу досвід країн колишньої Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія (СФРЮ), що пережили впродовж 1991—2001 рр. серію кровопролитних воєн через міжетнічні протиріччя і різні бачення майбутнього (прагнення до відділення й незалежності чи до збереження єдності країни). Це призвело до низки збройних конфліктів, наслідком яких стали значна кількість жертв — за оцінками 140 000 осіб [12], масштабні економічні збитки для всього регіону та розпад СФРЮ на окремі незалежні держави. Постраждали і країни-агресори, і ті, на кого ця агресія була спрямована. Відповідно зазнала збитків СОЗ на території всіх без винятку країн, що поставило уряди і суспільство перед нагальною необхідністю реагування на негативні зрушення у сфері охорони здоров'я, спричинені війною та зламом старих механізмів управління й організації СОЗ, її удосконалення або реформування, розробки нормативно-правової бази тощо.

Після Десятиденної війни 1991 р., вже в 1992 р. Закон про охорону здоров'я та медичне страхування ***Словенії*** запровадив як систему обов'язкового медичного страхування, так і можливість добровільного медичного страхування та відновлення приватної практики [13, с. 21]. Водночас було введено в дію сувору систему отримання направлення до спеціаліста друго-

го рівня [14, с. 18]. У березні 1992 р. створено Інститут медичного страхування Словенії *(HIIS)*, який є державною установою для надання обов'язкового медичного страхування й обов'язкового страхування довгострокового догляду. Основним завданням Інституту є забезпечення ефективного збору та розподілу коштів, щоб гарантувати застрахованим особам якісне медичне обслуговування [15]. Також у 1990-х рр. у співробітництві з ВООЗ було розпочато Загальнонаціональне комплексне втручання у боротьбу з НІЗ *(CINDI)* та програму «Здорові школи» [16, с. 105—106], стабільне фінансування якого з 2002 р. забезпечується вже національною інституцією *HIIS* [17, с. 354]. Хоча ці ініціативи називали загальнонаціональними, проте діяли на рівні місцевих громад, міст і шкіл [16, с. 106].

У 2002 р. у Словенії започатковано програму раннього виявлення факторів ризику серцево-судинних захворювань, у 2008 р. — раннього виявлення раку молочної залози та програму скринінгу раку товстої кишки [Там само, с. 106]. Закон про запобігання курінню запровадив з 2007 р. повну заборону паління в громадських місцях [Там само, с. 136]. Поправка до Закону про охорону здоров'я та медичне страхування від 2008 р. передбачає звільнення від співоплат для груп з низьким рівнем доходу та збільшення внесків для торговців і фермерів [Там само, с. 143].

Хоча вже в 2005 р. у Словенії було розпочато програму *eHealth*, проте вона гальмувалася внаслідок низки регуляторних, фінансових, інституційних і технологічних факторів [13, с. 99]. Прогресу досягнуто лише після 2013 р. У 2015 р. вся координація *eHealth*-проєктів передана до створеного Центру медичної інформатики Національного інституту громадського здоров'я [Там само, с. 157]. З 2017 р. функціонує система електронних направлень і цифрове планування медичних прийомів на вторинному та третинному рівнях [18, с. 129].

Сімейна медицина в Словенії зосереджується на профілактиці та координації догляду за пацієнтами з хронічними захворюваннями. Після пілотних проєктів у 2014—2016 рр. за підтримки Норвезького фінансового механізму у 2018 р. МОЗ Словенії розширив таку практику на всю країну [Там само, с. 134]. Центри первинної медичної допомоги в громадах проводять скринінг та консультування й оцінку поточного стилю життя пацієнтів групи ризику [Там само, с. 94].

Співпраця Управління громадського здоров'я МОЗ та Національного інституту громадського здоров'я забезпечує наукову підтримку розробки політики громадського здоров'я та сприяє впровадженню програм [Там само, с. 20]. Варто підкреслити, що такий зв'язок є більш резильєнтним в умовах частих змін уряду (за 2018—2021 рр. у Словенії змінилося п'ять міністрів охорони здоров'я) [Там само, с. 127].

У Словенії після війни спостерігалось стійке зростання середньої очікуваної тривалості життя при народженні (СОТЖ). Підкреслимо, що

темпи зниження низки інших показників смертності часто перевищували аналогічні середні показники по ЄС.

Це дає змогу назвати цю країну взірцем реформування СОЗ. Такий успіх зумовлений системним підходом, який включає фінансування, посилення первинної медичної допомоги, впровадження цільових програм боротьби з НІЗ (центри сприяння здоров'ю, медичні команди на рівні громад, ефективний скринінг, який максимально повно охоплює всі рекомендовані міжнародними стандартами статево-вікові групи населення) тощо. Це засвідчує, що комплексна, забезпечена ресурсами та стратегічно планована і систематично впроваджувана програма реформ реально сприяє стійкому покращенню здоров'я населення. Досвід Словенії показує важливість узгодженого, довгострокового бачення розвитку СОЗ.

Війна за незалежність у ***Хорватії*** тривала з березня 1991 р. до листопада 1995 р. Проте вже під час війни в 1993 р. ухвалений Закон про охорону здоров'я, яким було централізовано фінансування системи під управлінням Хорватського інституту медичного страхування *(HZZO)* [19, с. 13]. Ця установа і досі лишається основним джерелом фінансування охорони здоров'я у Хорватії [Там само].

Центральним елементом Реформи охорони здоров'я 2001 р. став Закон страхування здоров'я 2002 р. Він «був спрямований на покращення фінансової стабільності шляхом зменшення покриття обсягу основних послуг і реорганізації системи співоплати» [Там само, с. 31]. Деякі категорії, які були звільнені від співоплати до 2002 р., були скорочені [Там само, с. 31—34]. Крім цього, передбачалося покращення ефективності та якості надання послуг та зміцнення профілактичних послуг і первинної медико-санітарної допомоги [Там само, с. 90]. Поправки до цього Закону, внесені в 2005 р., передбачали зменшення участі *HZZO* в транспортних витратах і витратах на поховання [Там само, с. 33]. Також у 2002 р. була розроблена програма розвитку управлінського потенціалу «Здорові округи». Ця програма спирається на концепції та навчальні курси Центрів із контролю захворювань *(CDC)* США. Головна мета програми — розширення можливостей місцевих фахівців і влади в управлінні та плануванні в галузі громадського здоров'я [Там само, с. 22].

Стратегія розвитку СОЗ Хорватії на 2006—2011 рр. [Там само, с. 93] визначала політичні підвалини для майбутніх реформ, а саме: доступність (географічна, економічна та своєчасна), ефективність, справедливість, якість, безпека, солідарність. Для досягнення цих цілей мали бути виконані передумови, які включали повну інформатизацію СОЗ, партнерство між медичним персоналом і пацієнтами, прозорість у наданні медичних послуг, децентралізацію прийняття рішень і відповідальності, виважений підхід до вартості медичної допомоги, нерозривність і координацію між сегментами охорони здоров'я [Там само, с. 93].

6 травня 2009 р. в Хорватії набув чинності закон про заборону паління в громадських місцях. Він тривав 156 днів, після чого був послаблений, а перехідний період продовжений до 9 квітня 2010 р. [20]. Інші заходи для зменшення тютюнопаління на рівні всього населення включали: заборону паління в громадському транспорті, прямої та непрямої реклами, попередження на пакуванні, підвищення акцизу [21, с. 15].

Після війни за незалежність 1991—1995 рр. Хорватія досягла помітних успіхів у реформуванні СОЗ, що призвело до істотного зростання СОТЖ. Проте показник усе ще залишається нижчим за середній рівень по ЄС. Це свідчить, що ефективність запроваджених реформ та управління окремими програмами потребують подальшого покращення для зменшення розриву в охороні здоров'я з більш розвиненими країнами ЄС.

Війна в ***Боснії і Герцеговині*** (БіГ) позначилася негативно на якості та доступності медичних послуг унаслідок як масової еміграції медичного персоналу [22, с. 330], так і порушення процесу підготовки медичних працівників на національному рівні [23, с. 213]. Як відповідь на цей виклик відразу після війни дієву допомогу надав Департамент сімейної медицини Королівського університету Канади, який спільно з Коледжем Джорджа Брауна в Торонто розробив і впровадив програму додаткової підготовки лікарів-практиків і медсестер [24, с. 2]. Після війни реформи СОЗ зосередилися саме на відбудові первинної медичної допомоги за підтримки Канадської агенції міжнародного розвитку *(CIDA)* шляхом запровадження груп сімейної медицини, які включають одного лікаря та одну або дві медсестри. Важливим для України досвідом є також впровадження на первинному рівні центрів психічного здоров'я та фізичної реабілітації для осіб, які отримали інвалідність унаслідок війни [23, с. 212]. Посилення первинної медичної допомоги одночасно супроводжувалось удосконаленням вторинної, зокрема, раціоналізацією стаціонарного лікування за підтримки Комісії з медичного страхування Австралії та Світового Банку.

Складний політичний устрій БіГ позначається на структурі управління СОЗ. Так, у Федерації Боснії і Герцеговини (ФБіГ) управління СОЗ децентралізоване, а фінансування медицини здійснюється за рахунок бюджетів кантонів. Натомість у окрузі Брчко та Республіці Сербській (РС) СОЗ централізована [Там само, с. 215]. Відповідно, в країні діють 14 Міністерств охорони здоров'я та 13 фондів медичного страхування [25, с. 8].

Доступ до медичної допомоги є безкоштовним для всіх громадян БіГ, як і ліки зі затвердженого «життєво важливого» списку ліків і діагностичних тестів для людей похилого віку й осіб із інвалідністю [24, с. 8]. Оскільки, згідно з Конституцією, фінансування первинної медичної допомоги у ФБіГ здійснюється за рахунок кантонів, багатші кантони мають можливість забезпечити розширений перелік. Однак «передача таких пільг між різними кантонами є не завжди прийнятною» [Там

само, с. 8]. Ця проблема відсутня за умов централізованої СОЗ в РС та окрузі Брчко.

Для покращення якості медичних послуг у 2002 р. в РС була заснована, а з 2003 р. почала функціонувати Агенція з сертифікації, акредитації та покращення охорони здоров'я. У ФБіГ аналогічна Агенція з якості та акредитації в охороні здоров'я створена в 2005 р. Ці організації проводять обов'язкові та добровільні програми для медичних працівників, а також відстежують показники якості та безпеки в лікарнях і закладах первинної медичної допомоги [25, с. 11].

У ***Сербії*** в 1992 р. було ухвалено Закон про охорону здоров'я, який запроваджував високоцентралізовану систему фінансування й управління [26, с. 14]. Проте, як констатували V. Bjegovic-Mikanovic зі співавторами (2019), в умовах соціально-економічних санкцій ООН, війни, міжнародної ізоляції, економічної кризи та гіперінфляції можливостей для радикальних змін в охороні здоров'я не було [26, с. 14].

Лише в 2000 р. почато розроблення, а в 2002 р. — ухвалено стратегічний документ «Політика охорони здоров'я Сербії» [Там само, с. 147]. Ціллю програми в 2004—2010 рр. було «посилення профілактики з метою зниження рівня захворювань, яким можна запобігти, і загальних витрат на охорону здоров'я» [Там само]. У 2005 р. ухвалено низку законів, які визначили основні напрямки реформ СОЗ: Закон про охорону здоров'я, Закон про медичне страхування, Закон про палати медичних працівників [Там само, с. 148].

Конституція 2006 р. посилила роль місцевої влади. Проте місцева влада виявилася неспроможною взяти на себе відповідальність за фінансування та контроль надання послуг первинної медико-санітарної допомоги [Там само, с. 150]. Це призвело до нової спроби централізації, згідно із Законом про охорону здоров'я 2019 р. Зазначимо, що Міністерство охорони здоров'я Сербії зберігало за собою право на власність лікарень ще за законом від 2005 р. [Там само, с. 27]. Натомість Закон 2019 р. передав решту власності на національний (або республіканський) рівень, зокрема, Секретаріату з питань охорони здоров'я, соціальної політики та демографії Автономного краю Воєводина [Там само, с. 28]. За цим Законом відповідальність за охорону здоров'я на рівні автономного краю, муніципалітету чи міста включає: моніторинг стану здоров'я населення, функціонування служби охорони здоров'я, реалізацію встановлених пріоритетів у сфері охорони здоров'я, створення умов для доступності та рівного користування первинною медичною допомогою, забезпечення коштів для діяльності закладів первинної медико-санітарної допомоги на відповідних територіях, співпрацю з гуманітарними та професійними організаціями, спілками та асоціаціями у справах розвитку охорони здоров'я тощо [Там само, с. 28—29]. Ми наголошуємо на важливості останнього положення Закону, адже

саме своєчасне мотивоване звернення за міжнародною донорською підтримкою може стати суттєвою допомогою для повоєнної України. Значна співпраця вже триває. Так, одним із завдань проєкту за підтримки Швейцарії через Швейцарську агенцію розвитку та співробітництва *(SDC)* «Діємо для здоров'я» є «розробка і впровадження національних комунікаційних кампаній з метою збільшення рівня обізнаності і зміни поведінки українців щодо факторів ризику неінфекційних захворювань» [27].

Найпомітнішою реформою у сфері надання послуг визнають запровадження концепції «обраного лікаря» [26, с. 151] в 2005 р., що було підтверджено Законом 2019 р. «Обраними лікарями» є лікар загальної практики, педіатр, гінеколог і стоматолог [Там само].

Рада з контролю за тютюном заснована в 2006 р., проте припинила свою діяльність після 2011 р. [Там само, с. 124]. У 2005 р. установлено акцизи на продукти з тютюном, але в 2012 р. їх скасовано; заходи боротьби з тютюнопалінням були фрагментарними [Там само]. Унаслідок цього за період 2006—2013 рр. споживання тютюну зросло [Там само, с. 11, 157]. Хоча в 2010 р. Уряд Сербії ухвалив новий Закон про захист від пасивного курінння, результати обстеження в 2013 р. показали необхідність покращення контролю за виконанням чинних правових норм [Там само, с. 169].

У 2008 р. створено Агентство з акредитації закладів охорони здоров'я *(AZUS)* [Там само, с. 21]. З 2010 р. Міністерство охорони здоров'я Сербії прийняло до *AZUS* Республіканський науковий комітет, який розробляє клінічні рекомендації, гарантує якість і безпеку медичного обслуговування через регламентований регулярний процес акредитації, перевіряє дотримання медичних стандартів тощо [Там само].

Після 2012 р. реформи були зосереджені на «покращенні інфраструктури та технологій і впровадження інтегрованої системи медичної інформації» [Там само, с. 177]. Найважливішим у цьому напрямку став Закон про медичні записи та звітність у сфері охорони здоров'я 2014 р. [Там само, с. 38]. У червні 2014 р. в Міністерстві охорони здоров'я створено відділ електронної охорони здоров'я [Там само, с. 153]. Однак експерти оцінювали СОЗ Сербії як фінансово нестійку в довгостроковій перспективі [Там само, с. 156].

Останнє десятиліття XX ст. в ***Чорногорії*** було позначено системною кризою, і в цей період жодних реформ в охороні здоров'я не запроваджено. Лише в 2000 р. знято міжнародні санкції, але «інфраструктура охорони здоров'я залишалася недофінансованою та перебувала в хаосі» [28, с. 1900].

Із Законом про охорону здоров'я від 9 квітня 2004 р. почала реалізовуватись реформа 2004—2012 рр. Її метою було підвищення ефективності СОЗ у Чорногорії, зокрема первинної медичної допомоги [29, с. 27]. За цей період кількість лікарів первинної медичної допомоги скоротилась на 5 %, а медсестер — на 35 %; натомість збільшилась чисельність лікарів загальної

практики («обраних лікарів») на 28 %, що покращило їхню доступність для населення [30, с. 31]. У наступні роки кількість лікарів загальної практики у розрахунку на 100 тис. населення продовжила зростати, що сприяло резильєнтності СОЗ Чорногорії під час пандемії *Covid*-19 [Там само, с. 36]. Щодо професійної підготовки лікарів висловлено побоювання, чи будуть вони здатні задовольнити специфічні потреби старіючого населення. Тому перерозподіл завдань, переосмислення ролі медсестер і безперервна медична освіта набувають важливого значення [Там само, с. 38]. Підкреслимо, що ці проблеми є спільними з тими, які існують уже сьогодні й очікують на Україну в найближчі кілька десятиліть.

У 2004 р. в Чорногорії ухвалено антитютюновий закон, контролювати дотримання вимог якого владі не вдалось, як і досягти суспільного прийняття та схвалення. В 2011 р. запроваджені акцизи на тютюн і алкоголь [Там само, с. 447]. У 2012 р. — податки за дозвіл паління в приміщенні для ресторанів, що створило своєрідну «лазівку» для власників ресторанного бізнесу як прийом для виходу з неприємного становища зменшення прибутків «вільного від тютюну» закладу. В 2019 р. «Закон про обмеження використання тютюнових продуктів» окреслив нові обмеження щодо паління в громадських місцях, рекламу та попередження про шкоду для здоров'я на пакуванні тютюнових виробів.

Програма економічних реформ 2022—2024 рр. запровадила значні реформи медичного страхування, перейшовши від системи, базованої на внесках, до системи, що повністю фінансується з податків [31, с. 8]. Це істотно покращило становище уразливих груп населення та підвищило доступність гарантованих медичних послуг.

Північна Македонія вирізняється серед інших республік колишньої Югославії. В цій країні реформи СОЗ почалися до вторгнення косівських сепаратистів у 2001 р. Зокрема, згідно із Законом про медичне страхування 2000 р. засновано Фонд медичного страхування *(HIF)* як незалежну установу, відповідальну за закупівлю послуг у державних і приватних постачальників від імені користувачів [32, с. 18].

У 2004—2007 рр. усі постачальники первинної медичної допомоги були зобов'язані перейти у приватну власність, щоб мати право продовжувати надавати послуги в рамках програми *HIF* на основі нової моделі капітаційної оплати [Там само, с. 13]. Це посилило роль *HIF* та зменшило фінансові витрати пацієнта (*out-of-pocket*).

Із 2003 р. запроваджена низка антитютюнових законів, як-от заборона реклами, обмеження вмісту смол, підвищення цін на тютюнові вироби. У 2010 р. було заборонено палити в громадських місцях. Проте в 2018 р. ця заборона пом'якшена дозволом палити у спеціально призначених місцях і на відкритих терасах [33, с. 9]. У 2019 р. збільшені податки на нагрітий тютюн і рідини для електронних цигарок [Там само, с. 77].

У 2006 р. *HIF* почав випуск електронних карт здоров'я, які надають доступ до особистої інформації про застраховану особу, що міститься в централізованій базі даних [32, с. 72]. До червня 2014 р. їх було випущено 1,5 мільйона, що охопило 80 % застрахованих осіб [Там само, с. 72]. Із 2006 р. лікарі первинної медичної допомоги зобов'язані надавати *HIF* регулярні звіти для фінансової оцінки за допомогою спеціального програмного забезпечення [Там само, с. 29].

У 2009 р. запроваджена інформаційна система «*Moj Termin*» («моє направлення») для скорочення часу очікування в закладах третинної медичної допомоги [Там само]. На її основі в 2013 р. більш удосконалена система «*Moj Termin*» поширилась на загальнонаціональному рівні [Там само]. Направлення пацієнтів підтримуються цією системою в реальному часі залежно від діагнозу та згідно з можливостями (графік роботи, кількість вільних ліжко-місць, наявність і завантаженість лікарів відповідної спеціальності, наявність необхідного обладнання тощо) найближчого медичного закладу [Там само, с. 15]. У 2015 р. засновано Директорат *e-health,* відповідальний за збирання даних, складання звітів щодо здоров'я населення у співпраці зі Статистичною службою країни та Інститутом громадського здоров'я [Там само, с. 29—30].

Подальший прогрес у цифровізації СОЗ у Північній Македонії відіграв важливу роль у забезпеченні рівного доступу до важливих медичних послуг в умовах обмежень під час пандемії *Covid*-19 [Там само, с. 101]. Зокрема, в 2020—2021 рр. була реалізована інтеграція між цивільними реєстрами та даними про здоров'я в режимі реального часу (наприклад, для пацієнтів із діабетом і хронічною хворобою нирок), а також створений реєстр доступних медичних працівників [Там само, с. 100]. У другій половині 2020 р. до стандартних послуг, передусім у первинній медичній допомозі, додано телемедичні консультації [Там само, с. 101]. У 2022 р. доступ до телемедицини був розширений на деякі спеціалізовані спостереження за допомогою *UNICEF* та *USAID* [Там само]. У 2021 та 2022 рр. додано нові модулі моніторингу вакцинації та процедур скринінгу [Там само, с. 100].

У 2012 р. в Північній Македонії створено Мережу здоров'я *(Health Network),* яка дає змогу стратегічного планування ресурсів по всій країні. Вона забезпечує «рівність географічного доступу до медичної допомоги, зокрема до стаціонарного лікування та спеціалізованої діагностики та лікування» [32, с. 15].

Ці реформи сприяли стійкому поліпшенню показників здоров'я населення в Північній Македонії. СОТЖ доволі стійко зростала до пандемії *Covid*-19, а в 2022—2023 рр. цей тренд було відновлено [11]. Попри ці позитивні зміни, передчасна смертність від хвороб системи кровообігу, новоутворень, діабету та хвороб органів дихання у віці 30—69 років у Північній Македонії була вищою ніж у середньому по ЄС [33, с. 112].

Таблиця 1. Порівняльна таблиця ключових реформ СОЗ у країнах колишньої Югославії

Сфера політики СОЗ	БіГ	Північна Македонія	Сербія	Словенія	Хорватія	Чорногорія
Реформа фінансування	Децентралізація в ФБіГ; централізація в РС	Централізована, через Фонд медичного страхування	Обов'язкове медичне страхування	Обов'язкове та добровільне медичне страхування	Обов'язкове страхування на основі заробітної плати	Єдиний фонд медичного страхування
Первинна медична допомога	Впровадження груп сімейної медицини за підтримки міжнародних донорів	Мережа для стратегічного планування та справедливого географічного розподілу медичних закладів	Дозволена приватна практика	Медичні центри на рівні громад. Посилення ланки сімейної медицини	Приватизація загальної практики. Контракти на основі державно-приватного партнерства	Поступове посилення первинної медичної допомоги
Управління	Децентралізоване на рівні кантонів у ФБіГ. Централізоване з частково автономними регіональними офісами у РС	Запроваджено систему діагностично-споріднених груп	Пілотні проєкти діагностично- споріднених груп. Централізація листів очікування	Система діагностичноспоріднених груп. Автономія лікарень із сильним контролем	Запроваджено систему діагностично-споріднених груп. Децентралізація прийняття рішень і відповідальності	Контракти з лікарнями на основі результатів діяльності
Профілактика	Відновлення програм вакцинації в другій половині 1990-х рр. Антитютюнове законодавство	Посилення програм вакцинації, запровадження скринінгу окремих видів раку	Скринінгові програми. Антитютюнове законодавство	Скринінгові програми раку та серцево-судинних захворювань	Національна програма скринінгу раку. Національна стратегія ментального здоров'я	Профілактика на базі первинної медичної допомоги
Цифровізація	Фрагментована, на рівні окремих суб'єктів	Запроваджена система *e-Health system* електронних направлень	Електронні рецепти, електронні направлення, система електронних медичних карток пацієнтів	Національна платформа *e-Health,* електронних рецептів і направлень	Національна платформа *e-Health,* електронні направлення. Центральна інформаційна система здоров'я	Інтегрована інформаційна СОЗ

Джерело: розроблено за даними [13, 18—19, 21, 23, 26, 31—33].

Повоєнні реформи СОЗ у країнах колишньої Югославії можна згрупувати в п'ять основних напрямків: реформа фінансування, посилення ролі первинної медичної допомоги, управління лікарнями, цифровізація, профілактичні програми (табл. 1).

Ми не маємо достовірних поточних статистичних даних щодо ситуації в Україні зі смертністю (щодо СОТЖ, смертності за причинами, за окремими віковими групами тощо). Однак ще до війни, як і у Македонії, ці показники також були вищими ніж у розвинених країнах Європи. Вірогідно, що у роки війни ситуація лише погіршилась. В умовах широкомасштабної війни, окрім зрозумілого підвищення загальної смертності (насамперед унаслідок неприродних причин) різко посилюється як сила впливу, так і розповсюдженість основних факторів ризику хронічних НІЗ. Передусім це стосується поведінкових факторів ризику НІЗ, як-от недостатня фізична активність, нездорове харчування (брак овочів і фруктів, надмірне споживання солі та цукру, фастфуду тощо), куріння тютюну та надмірне вживання алкоголю.

Війна для більшості українців, які існують у стані хронічного стресу, обмежила (а для певної частини і взагалі зробила неможливим) дотримання принципів здорового способу життя, особливо для тих, які перебувають у зоні бойових дій, на прифронтовій території, вимушених переселенців тощо.

Війна детермінує зростання поширеності вживання тютюну, алкоголю та речовин, що викликають залежність. Наприклад, за результатами опитування, проведеного в 2024 р. у Дніпропетровській, Львівській, Полтавській, Рівненській областях зростання рівня вживання алкоголю відбулось за рахунок вікової групи 41—59 років як чоловіків, так і жінок [27, с. 12].

Різке порушення життєдіяльності через відключення електричного струму, теплопостачання (особливо морозною зимою 2026 р.), перехід на роботу вдома призвело до обмеження фізичної активності, значно посиливши дію такого чинника ризику НІЗ як гіподинамія.

Досвід Північної Македонії також показує, що стабільне керівництво та посилення державних структур мають важливе значення для ефективного впровадження запланованих реформ в охороні здоров'я [33, с. 106].

На основі аналізу досвіду повоєнних реформ СОЗ у країнах колишньої Югославії можна рекомендувати для України насамперед максимально можливе швидке відновлення універсального охоплення послугами охорони здоров'я *(Universal health coverage)* з акцентуванням на забезпеченні покращення якості первинної медичної допомоги.

Одним із інструментів відбудови СОЗ є розширення можливостей місцевого самоврядування, краще обізнаного з проблемами і потребами мешканців конкретних територій, за умови збереження відповідальності та контролю центральних органів виконавчої влади за забезпеченням реалі-

зації конституційно затвердженого права на охорону здоров'я у процесі впровадження законодавчо затвердженої стратегії розвитку СОЗ.

Важливим для збільшення спроможності України подолати повоєнні виклики, що постали перед національною СОЗ, є залучення до процесу відновлення міжнародних донорів, благодійних інституцій, професійних асоціацій та громадських організацій. Необхідним для збереження і розвитку кадрового ресурсу СОЗ вбачається розроблення стимулів для повернення в Україну медичних працівників, які були вимушені шукати притулку під час воєнних дій у інших країнах та одночасно — визнання і відзначення самовідданої праці представників медичної спільноти на фронті й у тилу.

Суттєвою складовою мають бути розробка і впровадження на національному, регіональному та місцевому рівнях комунікаційних заходів для підвищення інформованості населення з питань здоров'я за конкретними темами, з акцентуванням на усвідомленні важливості здорового вибору для себе і близького оточення, співпраці з фахівцями громадського здоров'я з метою збереження та зміцнення власного здоров'я, профілактики виникнення / прогресування захворювань та забезпечення активного довголіття. Передусім інформаційно-просвітницькі заходи мають стосуватись таких важливих тем як хронічні НІЗ; ментальне здоров'я, насамперед посттравматичний синдром; реабілітаційні заходи (фізична і психологічна реабілітація) тощо. У плануванні інформаційних кампаній як обов'язкової складової державних цільових програм різної спрямованості мають бути передбачені індикатори для оцінювання їх результативності (наприклад, зміни рівня обізнаності з певних питань, зрушення поведінки, охоплення профілактичними заходами, скринінгом, прихильність до виконання рекомендацій тощо), а також їх економічної ефективності *(cost / benefit)*.

Висновки. Країни колишньої Югославії, де відбувались воєнні дії, зіткнулися з серйозним пошкодженням інфраструктури СОЗ, значною втратою кваліфікованих медичних працівників унаслідок еміграції та внутрішніх переміщень, на тлі економічної нестабільності, виснаженні національних і місцевих ресурсів, а також соціально-економічних санкцій ООН для таких країн як Сербія і Чорногорія. Це призвело до обмеженого фінансування і порушеного функціонування СОЗ та очікуваного загального погіршення показників здоров'я населення під час конфліктів 1991—2001 рр. та відразу після їх припинення.

Після 1990 р. країни колишньої Югославії поступово перейшли до моделей соціального медичного страхування з універсальним охопленням та оптимізацією фінансування. Пріоритетом стало покращення первинної медичної допомоги та зниження витрат на стаціонарне лікування. Також докладалися зусилля для передачі деяких аспектів управління охороною здоров'я місцевим органам влади. Були ухвалені закони для регулювання

приватного сектору охорони здоров'я. Спільною темою стало впровадження електронних систем і цифровізація медичних послуг.

Успішні програми та реформи, які призвели до позитивних результатів, мають спільні ознаки: перехід до обов'язкового медичного страхування, зміцнення первинної медичної допомоги та цільові національні програми профілактики та лікування НІЗ. Досвід Словенії у переході до системи соціального страхування, розвитку первинної медичної допомоги та розгортанні ефективних стратегій боротьби з НІЗ засвідчив реалістичність досягнення сталого зниження смертності населення.

У країнах, де реформи СОЗ не мали бажаних результатів, можна виокремити подібні характеристики. До них належать неефективне використання фінансових та інших ресурсів без фундаментальних організаційних змін, недофінансування, збереження високого рівня неформальних платежів і селективна еміграція з відтоком медичних працівників. Високий рівень НІЗ та підвищені показники смертності від хвороб, яким можна запобігти, у деяких країнах засвідчують не лише неефективність і брак інвестицій в охорону здоров'я, зокрема первинну медичну допомогу, а і недостатній обсяг зусиль і неефективність способів комунікацій з населенням і фахівцями з метою підвищити рівень усвідомлення суспільством власної відповідальності за здоров'я, важливості дотримання засад здорового життя, профілактики та своєчасного звернення по медичну допомогу. Не виключно факт ведення воєнний дій, а й політична нестабільність, надто часті зміни урядів і очільників інституцій СОЗ (міністрів охорони здоров'я, керівників національних служб, центрів тощо) перешкоджає стратегічному розвитку галузі.

Повоєнний досвід країн колишньої СФРЮ є корисним для України через відносно недалеку відстань у часі від закінчення воєнних дій на їх території, певну історичну й етнічну схожість (значна частина слов'янського населення з соціалістичним минулим, зі схожими традиціями, менталітетом і практиками харчування, тютюнопаління та вживання спиртних напоїв), та може бути використаний для розбудови СОЗ в Україні, яку важливо критично осмислити ще до закінчення війни.

Враховуючи зміни, що відбулися з часу збройних конфліктів (1991—2001 рр.) на території колишньої Югославії як на політичній арені світу, так і у розвитку технологій, слід підкреслити необхідність у найближчій та середньостроковій перспективі посилити зусилля та збільшити ресурси, спрямовані на підвищення резильєнтності сучасної національної СОЗ та забезпечення стабільності її функціонування в умовах воєнних дій, що тривають. Одночасно з упровадженням електронних систем і цифровізацією медичних послуг варто гарантувати надійний захист персональних даних і вдосконалити можливості онлайн-взаємодії між фахівцями різних спеціальностей і населенням. У довгостроковій перспективі, під час відновлення зруйнованої інфраструктури, доцільно використати також досвід

Ізраїлю з гарантування безпеки функціонування об'єктів в умовах потенційних загроз та екстремальних ситуацій і врахувати його під час розроблення сучасних захищених проєктів.

REFERENCES / ЛІТЕРАТУРА

1. Uppsala Conflict Data Program (2026). https://ucdp.uu.se/
2. Attacks on Health Care in Ukraine (2026). https://www.attacksonhealthukraine.org/
3. Wilkens, J., Harris, M., & Kolesnyk, P. (2025). Primary health care in Ukraine is a cornerstone in both health reform and response to the full-scale invasion. *Scandinavian Journal of Primary Health Care*, 43 (2), 255—257. https://doi.org/10.1080/02813432.2025.2477787
4. Bogale, B., Scambler, S., Mohd Khairuddin, A. N., & Gallagher, J. E. (2024). Health system strengthening in fragile and conflict-affected states: A review of systematic reviews. *PLoS ONE,* 19 (6), 1—33. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0305234
5. Jawad, M. et al. (2021). Implications of armed conflict for maternal and child health: A regression analysis of data from 181 countries for 2000—2019. *PLoS Medicine*, 18 (9), 1—18. https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1003810
6. Chol, C. et al (2018). Health system reforms in five sub-Saharan African countries that experienced major armed conflicts (wars) during 1990—2015: a literature review. *Global Health Action*, 11 (1), 1—15. https://doi.org/10.1080/16549716.2018.1517931
7. Chi, P. C., & Urdal, H. (2018). The evolving role of traditional birth attendants in maternal health in post-conflict Africa: A qualitative study of Burundi and northern Uganda. *SAGE Open Medicine*, 1—9. https://doi.org/10.1177/2050312117753631
8. Mbaeyi, C. (2023). Polio vaccination activities in conflict-affected areas. *Human Vaccines & Immunotherapeutics*, 19 (2), 1—8. https://doi.org/10.1080/21645515.2023.2237390
9. Baig, R., Aborode, A. T., & Novman, S. at al. (2022). COVID-19 vaccination in conflict-affected areas in Nigeria: challenges and recommendations. *Medicine, Conflict and Survival*, 38 (1), 13—19. https://doi.org/10.1080/13623699.2021.2017441
10. Pattanshetty, S., Dsouza, V. S., & Shekharappa, A. et al. (2024). A Scoping Review on Malaria Prevention and Control Intervention in Fragile and Conflict-Affected States (FCAS): A Need for Renewed Focus to Enhance International Cooperation. *Journal of Epidemiology and Global Health*, 14 (1), 4—12. https://doi.org/10.1007/s44197-023-00180-7
11. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2024). World Population Prospects 2024, Online Edition. https://population.un.org/wpp/
12. Transitional Justice in the Former Yugoslavia (2009). ICJT.org. International Center for Transitional Justice. https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-FormerYugoslavia-Justice-Facts-2009-English.pdf
13. Albreht, T. et al. (2016). Slovenia: health system review. *Health Systems in Transition*, 18 (3), 1—207. https://iris.who.int/server/api/core/bitstreams/200a7130-e888-456a-8c27-5112360083fc/content
14. Integrated, person-centred primary health care produces results: case study from Slovenia (2020). Copenhagen: WHO Regional Office for Europe. https://iris.who.int/server/api/core/bitstreams/28d994bb-94c0-49a1-abdb-7b66c6e269b5/content
15. Zavod za zdravstveno zavarovanje Slovenije (2025). https://www.zzzs.si/en/about-us/
16. Albreht, T. et al. (2009). Slovenia: health system review. *Health Systems in Transition*, 11 (3), 1—168. http://www.hpi.sk/Documents/HIT/Slovenia_2009.pdf
17. Johansen, A., Vrackob, P., & West, R. (2020). The evolution of community-based primary health care, Slovenia. *Bulletin of the WHO*, 98 (5), 353—359. https://doi.org/10.2471/BLT.19.239616

18. Albreht, T. et al. (2021). Slovenia: health system review. *Health Systems in Transition*, 23 (1), i-188. https://iris.who.int/server/api/core/bitstreams/21e0bc6e-cc04-4b28-b3b8-e1de9c8d2ecf/content
19. Voncina, L. et al. (2006). Croatia: health system review. *Health Systems in Transition*, 8 (7), 1—108. https://iris.who.int/server/api/core/bitstreams/9241bd18-31c5-44a5-9815-a3382adc54a2/content
20. Croatia Smoking Ban Restarts on April 9 (2010). *Balkan Insight*. https://balkaninsight.com/2010/03/11/croatia-smoking-ban-restarts-on-april-9/
21. Satylganova, A. (2016). Better noncommunicable disease outcomes: challenges and opportunities for health systems. *Croatia Country Assessment*. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe. https://www.researchgate.net/publication/315493980_Better_noncommunicable_disease_outcomes_challenges_and_opportunities_for_health_systems_Croatia_Country_Assessment_Copenhagen_WHO_Regional_Office_for_Europe_2016
22. Ivankovic, A. et al. (2010). Health Status of Population in Federation of Bosnia and Herzegovina in 15 Years of Transitional Period. *Collegium Antropologicum*, 34, Suppl. 1, 325—333. https://hrcak.srce.hr/51788
23. Masic, I. et al. (2006). Health Care System in Federation of Bosnia and Herzegovina. *Materia Socio Medica*, 18 (4), 212—218. https://www.researchgate.net/profile/Izet-Masic/publication/257359509_Health_Care_System_in_federation_of_Bosnia_and_Herzegovina/links/00b7d5250317238d9f000000/Health-Care-System-in-federation-of-Bosnia-and-Herzegovina.pdf
24. Hodgetts, G., Brown, G., & Batić-Mujanović, O. et al. (2020). Twenty-five years on: revisiting Bosnia and Herzegovina after implementation of a family medicine development program. *BMC Family Practice*, 21, Art. 7, 1—12. https://doi.org/10.1186/s12875-020-1079-4
25. Health Systems in Action: Bosnia and Herzegovina (2022). *European Observatory on Health Systems and Policies*. WHO. https://iris.who.int/server/api/core/bitstreams/70491093-87da-4c27-8a1a-880eef7af631/content
26. Bjegovic-Mikanovic, V. et al. (2019). Serbia: health system review. *Health Systems in Transition,* 21 (3). https://iris.who.int/bitstreams/3aa04311-94f3-4211-9471-b083684b3151/download
27. Awareness, attitudes, and behavior toward non-communicable diseases in Ukraine in 2024 (2024). Research agency CBR (Consumer and Business Research) as part of the Ukrainian-Swiss project "Act for Health". https://www.actforhealth.in.ua/materialy/obiznanist-stavlennya-i-povedinka-shchodo-neinfekciynih-zahvoryuvan-v-ukrayini-u-2024-roci
[Обізнаність, ставлення і поведінка щодо неінфекційних захворювань в Україні у 2024 році (2024). Компанія CBR (Consumer and Business Research) у межах українсько-швейцарського проєкту «Діємо для здоров'я»].
28. Kunitz, S. J. (2004). The Making and Breaking of Yugoslavia and Its Impact on Health. *American Journal of Public Health*, 94 (11), 1894—1904. https://doi.org/10.2105/AJPH.94.11.1894
29. Scepanovic, L. (2023). Health personnel and the reform of primary health care in Montenegro. *Serbian Journal of the Medical Chamber*, 4 (1), 27—40. https://doi.org/10.5937/smclk4-42596
30. Knezevic, R. (2015). Montenegro. In: Economic crisis, health systems and health in Europe, 445—447. https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/n/whohps41/pdf/
31. Mosca, I., & Tille, F. (2025). Health Systems in Action (HSiA) Insights — Montenegro, 2024. Copenhagen: European Observatory on Health Systems and Policies, WHO Regional Office for Europe. https://iris.who.int/server/api/core/bitstreams/7f5a6e58-f5dc-4400-a45c-1543bd05d368/content

32. Milevska Kostova, N. et al. (2017). The Former Yugoslav Republic of Macedonia: health system review. *Health Systems in Transition*, 19 (3). https://iris.who.int/server/api/core/bitstreams/62d8e90f-c309-4204-b352-826c5bafd422/content
33. Milevska Kostova, N. et al. (2024). North Macedonia: health system review. *Health Systems in Transition*, 26 (6). https://iris.who.int/server/api/core/bitstreams/caa115d0-3bb6-4f87-9386-6b9e1078b28c/content

Стаття надійшла до редакції журналу 24.02.2026
Стаття прийнята до друку після рецензування: 06.04.2026
Дата публікації: 23.06.2026

Nataliia Rynhach, Dr. Sc. (Public Administration), Chief Researcher
Mykhailo Ptoukha Institute for Demography and Life Quality Research of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: n_ryngach@ukr.net
ORCI: 0000-0002-5916-3221
Scopus ID: 57203427877, 57203426714

Pavlo Shevchuk, PhD (Economics), Leading Researcher
Mykhailo Ptoukha Institute for Demography and Life Quality Research of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: pavlo-shevchuk@ukr.net
ORCID: 0000-0003-1158-4438
Scopus ID: 56845578800

HEALTH POLICY DEVELOPMENT AND IMPLEMENTATION IN POST-CONFLICT COUNTRIES OF THE FORMER YUGOSLAVIA: INSIGHTS FOR UKRAINE

The full-scale invasion of Ukraine by the Russian Federation in 2022 led to a significant reduction in the availability of medical services in Ukraine due to the disruption of healthcare facilities. It included the destruction of facilities restrictions on operations in life-threatening situations and a lack of electricity, water and heating. Staff shortages were also a factor, due to the death or forced migration of medical workers. The war has disrupted vital public health processes, including vaccination programmes, sanitation measures, and epidemiological surveillance. It has also negatively impacted the physical and mental health of the population, resulting in an increased premature and avoidable mortality. In the post-war period, Ukraine will inevitably face the consequences of damaged infrastructure and depleted resources. Drawing on the experience of other countries will therefore be essential for rebuilding the healthcare system and shaping effective demographic policies. Therefore, the experience of the countries of the former Yugoslavia, which underwent a series of armed conflicts between 1991 and 2001 is relevant for Ukraine.

This article aims to summarise the conclusions of scientific publications on specific programmes and reforms implemented in the healthcare systems in countries of the former Yugoslavia were that affected by armed conflict at the end of the 20th century. It also aims to identify common reasons for the greater or lesser effectiveness of healthcare system reforms in these countries, and to seek and formulate applicable experiences for Ukraine. This study employed a systematic search of the PubMed and Web of Science bibliographic databases, as well as Google Scholar, to identify academic publications based on criteria relating to the study's objectives and the comprehensiveness of the reform analysis. A content analysis of the legal frameworks of countries in the former Yugoslavia was also conducted. It has been found that successful healthcare reforms shared several features: compulsory health in-

surance, a focus on primary healthcare strengthening, and targeted national programmes for preventing and treating non-communicable diseases. Slovenia's experience has demonstrated that transitioning to social insurance, improving primary care, and implementing consistent policies on non-communicable diseases can reduce mortality long-term. It has been shown that in countries where reforms have not yielded the expected results, they were characterised by chronic underfunding, inefficient resource allocation, a lack of substantial organisational change, the persistence of informal payments, and the emigration and displacement of medical staff. High mortality rates from avoidable causes suggest a combination of inadequate investment and poor communication with the population regarding prevention and timely access to care. Frequent changes in leadership in the healthcare sector, alongside political instability, have created additional obstacles to strategic development. Based on an analysis of the experience of post-war healthcare reforms in the countries of the former Yugoslavia, the following recommendations can be proposed for Ukraine: the fastest possible restoration of universal healthcare coverage with an emphasis on primary care; effective cooperation between the central government, local authorities and domestic professional associations in the process of rebuilding the healthcare system; timely and reasoned initiation of requests for assistance from international donors, and the rational use of this assistance; organisation of effective physical and psychological rehabilitation measures; development and implementation of public awareness campaigns on health issues and personal responsibility for own health.

Keywords: healthcare system, healthcare policy, Yugoslav Wars, post-war reconstruction, reform experience.

DSE DEMOGRAPHY AND SOCIAL ECONOMY

Cite: Aksyonova, Svitlana, & Krimer, Borys (2026). Simeina polityka v Ukraini: novi pidkhody do yii rozbudovy i realizatsii [Family Policy in Ukraine: New Approaches to its Development and Implementation]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika — Demography and Social Economy*, 2 (64), 22—38. https://doi.org/10.15407/dse2026.02.022

https://doi.org/10.15407/dse2026.02.022
УДК 314.146
JEL Classification: J13

СВІТЛАНА АКСЬОНОВА, канд. екон. наук, пров. наук. співроб.
Інститут демографії та досліджень якості життя імені Михайла Птухи НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: Svitlana_Aksyonova@yahoo.com
ORCID: 0000-0003-0516-9078
Scopus ID: 57190218275

БОРИС КРІМЕР, канд. екон. наук, пров. наук. співроб.
Інститут демографії та досліджень якості життя імені Михайла Птухи НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: b.krimer.demostudy@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2103-6622
Scopus ID: 57190216225

СІМЕЙНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ: НОВІ ПІДХОДИ ДО ЇЇ РОЗБУДОВИ І РЕАЛІЗАЦІЇ

Упродовж усієї історії існування сімейна політика здебільшого демонструвала готовність реагувати на нові виклики, тенденції, перспективи, зміни. У контексті євроінтеграційного поступу України державна сімейна політика має здійснюватись із дотриманням принципів та цінностей ЄС, задокументованих у його Директивах, регламентах, рекомендаціях. Ці принципи частково вже враховані у більшості впроваджених в Україні стратегічних документів. Однак невпинні суспільні трансформації спонукають до перегляду окремих підходів формування та реалізації сімейної політики. Метою представленого дослідження є висвітлення нових підходів до подальшої розбудови і реалізації сімейної (насамперед пронаталістської) політики в Україні, враховуючи досвід країн ЄС і демографічні зміни. Новизна роботи полягає у тому, що визначено та охарактеризовано нові підходи у сімейній політиці в Україні. У дослідженні було

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)
© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2026. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

використано такі методи: аналіз і синтез наукової інформації, систематизація й узагальнення досвіду щодо сімейної політики у розвинених країнах світу і в Україні, бібліографічний аналіз тощо. Серед запропонованих підходів: неприпустимість жодного тиску, примусу у процесі прийняття репродуктивних рішень, повага до індивідуального вибору, але поряд з цим формування відповідального ставлення до рішень з питань репродуктивних планів, материнства/батьківства, організації сімейного життя, що має базуватись на інформованості та обізнаності щодо наслідків прийнятих рішень. Важливими характеристиками сімейної політики мають стати підтримка сім'ї не на окремих етапах її розвитку, а впродовж усього сімейного шляху; її комплексність, супроводжувана різноманітністю інструментів та напрямків, узгодженістю між ними і з іншими політиками, своєчасністю змін та послідовністю у діях поряд з постійним удосконаленням політики. У процесі оцінювання заходів сімейної політики варто поєднувати об'єктивні показники з суб'єктивними оцінками, надаючи перевагу суб'єктивним у випадку суперечливих результатів. Державні виплати на дітей необхідно розглядати виключно як інвестиції у їх розвиток, а не як стимулювання народжень. Дотримання цих та інших принципів і підходів не лише сприятиме підвищенню рівня сімейної політики, але й позитивно впливатиме на формування довіри суспільства до держави.

Стаття виконана в рамках НДР «Повоєнна демографічна політика України» (шифр: ІІІ-59-24), має дискурсивний характер і запропонована для подальшого обговорення.

Ключові слова: *Україна, сімейна політика, пронаталістська політика, принципи і підходи до сімейної політики.*

Постановка проблеми і актуальність дослідження. Спричинені демографічними змінами виклики спонукають уряди та міжнародні організації спрямовувати зусилля на розробку нових напрямків і підходів політики у відповідь до них. Ці зміни актуалізували дискусії щодо інструментів, принципів побудови сімейної політики та її вплив на демографічний розвиток. Упродовж усієї історії свого існування сімейна політика здебільшого демонструвала готовність реагувати на нові виклики. Концептуальні рамки її побудови та спрямованість змінювались у різний час у різних країнах, відображаючи поточний набір, зміст і конфігурацію викликів. З початку ХХ ст. основними цілями сімейної політики у тих країнах, де вона набула розвитку, були боротьба з бідністю сімей з дітьми та підвищення народжуваності. З 1960-х рр. поступово почала поширюватись пріоритетність поєднання роботи та сім'ї, соціалізації дітей та гендерної рівності, а в останні десятиліття вагомості набули інвестиції в становище дітей задля формування людського капіталу, благополуччя та їх соціальної інтеграції [1]. Бажання поліпшити динаміку народжуваності супроводжує сімейну політику увесь час її існування, реагуючи певним загостренням на зниження до низького і наднизького рівня інтенсивності народжень. В Україні сімейна політика також зазнавала змін: в окремі періоди вона характеризувалась як політика «невтручання», іноді вона звужувала коло своїх завдань до досягнення суто пронаталістських цілей, а в інші періоди повністю відмовлялась від них, відшукуючи нові інструменти сприяння сім'ям із дітьми [2].

У щорічній доповіді *UNFPA «State of World Population 2025»* («Населення світу 2025»), повністю присвяченій проблемам народжуваності (тематична назва доповіді у 2025 р. «Справжня криза народжуваності: боротьба за репродуктивну автономію в епоху змін»), у вступі було зазначено, що «мільйони й мільйони людей досі не можуть реалізувати свої репродуктивні права та вибір», і саме ця «нездатність людей досягти бажаних цілей щодо народжуваності є справжньою кризою народжуваності», й саме сюди має бути спрямована першочергова суспільна увага, а не на питання «перенаселення» чи «недонаселення» [3]. Ця теза не лише є вагомою і заслуговує на увагу, але й спонукає до перегляду окремих підходів формування та реалізації сімейної політики.

Попри тривалу історію існування в Україні документів стратегічного характеру у сфері демографічної і сімейної політики, положення, на яких повинна будуватись сімейна політика, концептуально не сформульовані, мають певну фрагментарність, потребують переосмислення відповідно до сучасного розуміння ролі держави у підтримці сімей. Для сучасної України важливою є її євроінтеграційна перспектива, й подальший розвиток сімейної політики варто провадити із врахуванням принципів та цінностей ЄС, і саме це доводить **актуальність** представленого дослідження.

Аналіз наявних досліджень і публікацій. Більшість досліджень сімейної політики зіштовхується з труднощами концептуалізації: загальноприйнятого визначення сімейної політики та її об'єкта все ще не напрацьовано, різні науковці по-різному їх трактують [4], що пояснює багатоманітність в осмисленні розвитку понятєвої сфери. Водночас формулювання принципів сімейної політики потребує зрозумілого визначення її об'єкта, цілей та рамок, адже саме вони зумовлюють зміст і спрямованість політики. До того ж у сімейній політиці повинні враховуватись загальновизнані ціннісні орієнтири державної політики, цілі її розвитку, узяті міжнародні зобов'язання, бюджетні можливості, а також чітке розуміння інституції сім'ї та її трансформацій.

Найпоширенішим сучасним підходом є визначення сфери застосування сімейної політики як політики, орієнтованої на сім'ї з дітьми та зосередженої на їх благополуччі й функціонуванні [5]. Однак існують інші підходи, що включають до сфери сімейної політики також і міжпоколінну перспективу, зокрема догляд за дорослими [6]. Більше того, діяльність у розрізі вікових груп вважають одним із найважливіших організуючих підходів соціальної й сімейної політики [7]. У ще ширшому трактуванні сімейна політика орієнтується на інституцію сім'ї та зв'язки між державою та сім'єю [8].

Заслуговує на увагу сприйняття сімейної політики як політики впродовж всього життєвого шляху сім'ї *(family life course),* але не як «паралельного» існування з ним, а як взаємодія, врахування особливостей кожного етапу та допомога у вибудовуванні [9]. Загалом життєвий шлях розглядає-

ться як послідовність етапів, на кожному з яких (а також на переходах між ними) соціальна політика визначає та організовує підтримку сім'ї, управляє соціальними ризиками або запобігає появі тих, що притаманні окремим етапам життєвого циклу. Етапами можуть визнаватись проживання разом у період раннього розвитку стосунків, створення сім'ї (часто це офіційна реєстрація шлюбу), народження дитини, дошкільні та шкільні роки, трансформація та розпад сім'ї, міжпоколінна підтримка та активне старіння [10]. Пронаталістські мотиви спричинили розвиток сімейної політики в часи її зародження [1], метою пронаталізму на початку було виключно заохочення народження дітей [11], і ця логіка зберігається у низці країн Європи.

Іншими важливими складовими сучасної сімейної політики розвинених країн є гендерна — підкреслює гендерні відмінності життєвих шляхів; інтерсекційна — наголошує на важливості численних, різноманітних та складних відмінностей та нерівностей; соціально-інвестиційна — підтримує у сучасному осмисленні домінування розвитку держави загального добробуту в Європі; її суть полягає в інвестуванні у людський капітал на ранніх етапах, кращому забезпеченні ресурсами наймолодших вікових груп, більш ефективному згладжуванні переходів між життєвими циклами та кращому балансі між продуктивним та непродуктивним [10].

Попри широкі дискусії у різних колах науковців щодо сімейної політики деякі питання залишилися поза увагою. Більшість із них потребують врахування конкретних умов, в яких перебуває країна, особливо воєнних. До того ж сімейна політика має зважати на невпинність демографічних трансформацій.

Основними **методами** нашого дослідження є аналіз і синтез наукової інформації, систематизація й узагальнення досвіду щодо сімейної і пронаталістської політики у розвинених країнах світу та в Україні, структурно-логічний, порівняльний та бібліографічний аналіз.

Метою дослідження є висвітлення запропонованих нових підходів до подальшої розбудови і реалізації сімейної (насамперед пронаталістської) політики в Україні, враховуючи досвід країн ЄС і демографічні трансформації.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що визначено та охарактеризовано нові підходи у сімейній політиці в Україні, які доповнюють наявне у сучасному законодавстві бачення.

Виклад основного матеріалу. Сімейна політика існує на національному рівні й регульована національним законодавством країни. Відмінності у поглядах на сім'ю, які легко можна помітити у різних культурах, формують «прив'язаність» сімейної політики до особливостей / контексту конкретної країни. Це пояснює чому, попри значну конвергенцію сімейних політик на європейському просторі, простежуються суттєві розходження у її розробці та реалізації в окремих країнах. Утім, наднаціональ-

ний рівень є визначальним у формуванні політики — передусім стосовно країн-членів ЄС.

Євроінтеграційний процес, в якому перебуває Україна, зобов'язує враховувати цінності й принципи ЄС в розбудові сімейної політики. Окремі з цих принципів можуть не мати цілісного (окремого) формулювання або назви, але їх сутність доволі чітко визначена у документах з розвитку сімейної політики та її інструментів. Так, у Рекомендаціях Європейської Комісії 2013 р. щодо інвестицій у розвиток дітей зазначено принципи розробки відповідної політики, згідно з якими вона має бути спрямована на подолання дитячої бідності та соціальної ізоляції шляхом комплексних стратегій, що сприяють рівним можливостям, необхідність дотримання прав дітей і першочергове врахування їхніх інтересів за одночасної підтримки сімей як основних опікунів, важливість поєднання універсальних і адресних підходів з акцентом на дітей, які опинились у найбільш вразливому становищі, необхідність підтримки найвразливіших груп дітей, потребі у безперервності та довгостроковості політики, оцінці результатів тощо [12].

З 2017 р. у питаннях формування і реалізації національної сімейної політики (й соціальної політики загалом) країни ЄС орієнтуються на 20 принципів соціальної політики ЄС, викладених у розробці «Європейський стовп соціальних прав» *(«European Pillar of Social Rights», EPSR)* [13]. Ці принципи згруповані у три великі блоки:

1) рівні можливості та доступ до ринку праці — право на освіту та навчання впродовж життя, гендерна рівність й рівні можливості, активне сприяння зайнятості;

2) справедливі умови праці — гарантована та адаптивна зайнятість, гідна оплата, поінформованість при звільненні, соціальний діалог та залучення працівників, баланс між роботою та особистим життям, здорове, безпечне та добре адаптоване робоче середовище та захист даних;

3) соціальний захист та інклюзія — доступ до якісних послуг з догляду та дошкільної освіти, соціальний захист, допомога з безробіття, гідний мінімальний дохід, гідний дохід у похилому віці, доступність охорони здоров'я, інклюзія людей з інвалідністю, доступ до якісного довготривалого догляду, житло та допомога бездомним, доступ до якісних основних послуг [14].

Безперечно, зазначені принципи виходять за межі сімейної політики, але кожний її інструмент має перевірятись на відповідність цим принципам і узгоджуватись із задекларованими стратегічними цілями розвитку країни.

Наявні у країнах-членах ЄС сучасні інструменти сімейної політики, спрямовані швидко реагувати на виклики, спричинені демографічними трансформаціями, систематизовано Європейською Комісією у посібнику «Демографічні зміни в Європі: набір інструментів для дій» *(«Demographic change in Europe: a toolbox for action»)*. Зазначено, що політика повинна керуватися принципами гендерної рівності та міжпоколінної справедливості,

ґрунтуватись на місцевих реаліях (зокрема, враховувати особливості сільських або віддалених регіонів) і водночас зважати на глобальні тенденції (як-от зелений чи цифровий перехід) [15]. Представлені інструменти класифіковані за чотирма ключовими напрямками, синхронними з різними віковими контингентами населення ЄС та пов'язаними з ними викликами: 1) підтримка батьків через сприяння поєднувати професійну зайнятість і особисте життя, доступні послуги з догляду й гендерної рівності; 2) розширення прав і можливостей молодих поколінь через розвиток навичок і компетенцій, доступ до ринку праці та житла; 3) підвищення добробуту старших поколінь завдяки розвитку програм здорового і активного старіння (довголіття); 4) ефективне управління міграцією з метою усунення дефіциту робочої сили.

Принципи розвитку соціальної політики ЄС, релевантні розвитку сімейної політики, представлені у низці різних документів. Серед них чи не найважливішими є «Директива щодо балансу професійного та особистого життя» 2019 р. [16] та «Європейська гарантія для дітей» 2021 р., створена для боротьби з бідністю та соціальним відчуженням дітей шляхом забезпечення їх рівного й безкоштовного доступу до ключових послуг [17].

У законодавстві України принципи державної сімейної політики були задекларовані ще у Концепції державної сімейної політики у 1999 р. У той час це були: суверенітет і автономія сім'ї у прийнятті рішень щодо свого розвитку; диференційований підхід до надання державою гарантій соціального захисту сім'ї, який гарантує сталий рівень життя сім'ї; паритетна рівновага та партнерство між жінками і чоловіками в усіх сферах життя; соціальне партнерство сім'ї та держави, що здійснюється на основі розподілу відповідальності за сім'ю між батьками, дітьми, іншими членами сім'ї та державою; пріоритетність інтересів кожної дитини незалежно від сім'ї, де вона виховується; наступність поколінь, що забезпечується передачею нащадкам сімейних, національних і культурних здобутків, традицій, звичаїв[1].

Наступним важливим документом стала «Концепція демографічного розвитку на 2005—2015 роки», ухвалена у 2004 р. Попри те, що окремо прописаних принципів у документі немає, в ньому зазначалась необхідність забезпечення комплексності демографічного розвитку та його координованості, відповідного ресурсного забезпечення, концентрація зусиль на вирішенні найбільш важливих демографічних завдань[2], що певною мірою стосується й сімейної політики.

[1] Про Концепцію державної сімейної політики: Постанова Верховної Ради від 17.09.1999 р. №1063-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1063-14#Text (дата звернення: 05.03.2026).

[2] Про схвалення концепції демографічного розвитку на 2005—2015 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.10.2004 р. №724-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/724-2004-%D1%80#Text (дата звернення: 28.11.2025).

Зауважимо, що у «Стратегії демографічного розвитку в період до 2015 року», ухваленій у 2006 р., також не було визначено принципів[3]. А от наступна «Стратегія демографічного розвитку України на період до 2040 року», ухвалена у 2024 р. (через дев'ять років після припинення дії попередньої), базується на таких принципах: людиноцентричність, яка означає, що найвищою цінністю визнається життя і добробут людини, забезпечення реалізації її прав і свобод; повага до вибору кожної людини у поєднанні із заохоченням поведінки, сприятливої для демографічного відтворення; рівність і недискримінація; ефективність і результативність; раціональність і прогностичність; інклюзивність, що передбачає врахування можливостей та інтересів усіх груп населення; врахування регіональних особливостей під час прийняття рішень; інформаційна об'єктивність як необхідність використовувати надійні системи збору, аналізу та моніторингу даних; верховенство права; забезпечення культури безпечної життєдіяльності[4].

Попри те, що наведений перелік принципів, здавалося б, охоплює усі важливі положення, є досить ґрунтовним і таким, що не повинен викликати масштабні дискусії, оскільки врахував різні думки широкого кола розробників Стратегії, новітні дослідження і спеціальні обстеження спонукають до необхідності переосмислення окремих принципів, їх уточнення, а також доповнення новими підходами до розбудови, реалізації, оцінки демографічної (зокрема сімейної) політики. Окреслимо ці підходи, які водночас можна розглядати й як принципи розбудови сімейної політики.

Жодного примусу, тиску, «нав'язування» у будь-який спосіб репродуктивних рішень. Цей підхід співзвучний з одним із перших принципів, на яких ґрунтована Стратегія демографічного розвитку України 2024 р., з принципом «поваги до вибору кожної людини». Щоправда, є друга його частина-доповнення — «у поєднанні із заохоченням поведінки, сприятливої для демографічного відтворення», що не дає змоги ототожнювати запропонований підхід з декларованим принципом. Ми переконані, що створення належних (сприятливих) умов для народження дитини є нормою (або й ознакою цивілізаційного розвитку держави) й у жодному разі не мають сприйматись як «заохочення» («стимулювання») народжень. Усі репродуктивні рішення мають прийматися особистістю / сім'єю вільно і відповідально. Навіть з гарним наміром — поліпшити демографічну ситуацію в країні — з боку держави не повинно бути маніпулювання, прихованого у формі «заохочення». Тому ми відстоюємо позицію, що не має бути жод-

[3] Про затвердження Стратегії демографічного розвитку в період до 2015 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.06.2006 р. № 879. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/879-2006-%D0%BF#Text (дата звернення: 26.12.2025).

[4] Про схвалення Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.09.2024 р. №922-2024-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80#Text (дата звернення: 02.03.2026).

ного нав'язування репродуктивних рішень, планів, або моделі дітородної поведінки, організації сімейного життя чи взаємин. У пріоритеті завжди повинно бути дотримання прав людини, зокрема, її репродуктивних прав, суспільна повага до прийнятих індивідуальних / сімейних рішень щодо дітонародження. У доповіді «Населення світу 2025» якраз і наголошується на збільшенні глобальних інвестицій у просування репродуктивної автономії (свободи) *(«reproductive autonomy»),* яка означає можливість для кожної людини приймати рішення щодо репродуктивного здоров'я і дітонародження самостійно та за сприятливих умов, незалежно від рівня народжуваності у країні [3].

Неприпустимість тиску важлива ще й з огляду на те, що в активний репродуктивний вік вступає покоління «зумерів», для яких примус слідувати встановленим приписам може спричинити реакцію протесту. Науковці Центру кінетики поколінь *(The Center for Generational Kinetics (CGK)),* що займається кількісними і якісними дослідженнями поколінь (у широкому визначенні цього поняття) у США та в усьому світі, дійшли висновку, що покоління «зумерів» привносить «нове визначення норми», більше того, воно є «провідником того, що з часом стане нормою для інших поколінь», й тому ті способи, якими користувались керівники щодо представників старших поколінь, із поколінням «зумерів» не спрацюють [18]. Якою раціональною не здавалася б норма «мати двох дітей», вона буде заперечуватись через її «нав'язування» (навіть якщо це буде представлено як «заохочування»). Ще більшої вагомості набуває можливість вибору, і цей вибір — у сприйнятті молодих людей — вони мають робити самостійно. Будь-які ідеї стосовно «штрафів» (на кшталт податку за бездітність) за поведінку, що не відповідає визнаним нормам (скажімо, «обов'язково мати двох дітей») будуть сприйматись украй негативно (більшою мірою ніж це можна було побачити в інших поколіннях).

Утім, неприпустимість тиску у будь-якій формі не означає недоцільність інформування про можливі наслідки прийнятих рішень. Навпаки, має бути *формування відповідального ставлення* до рішень з репродуктивних питань, материнства / батьківства чи організації сімейного життя, яке невідворотно пов'язане з поінформованістю. Доцільно дотримуватись нейтральності у наданні інформації щодо наслідків, висвітлювати, якими вони можуть бути у короткостроковій чи довгостроковій перспективах. Якщо, скажімо, жінка наважилась на переривання незапланованої вагітності, вона має усвідомлювати потенційні ризики свого рішення і бути готовою нести відповідальність (найперше, перед собою) за нього. Інший приклад, коли молоді сім'ї вирішують відтермінувати народження дитини, важливо, щоб вони були обізнані щодо планування сім'ї, сексуальної і контрацептивної культури, зміни репродуктивної функції з віком як у жінок, так й у чоловіків, можливостей зменшення потенційних ризиків,

або яких заходів варто вжити зараз, щоб можна було реалізуватись у батьківстві тоді, коли сім'я відчуватиме свою готовність до цього (наприклад, провести кріоконсервацію біоматеріалу). На жаль, необхідно визнати, що більшість тем, пов'язаних із репродуктивною сферою, або спрямовані «залякати», або формують відчуття безпечності.

Одночасне посилення репродуктивної свободи і відповідальності за обрану репродуктивну поведінку пов'язано з важливою тезою про те, що прийняття рішення про народження дитини знаходиться насамперед у зоні відповідальності сім'ї, а от створення умов для реалізації діторідних намірів і планів та задоволення потреби у бажаній для сім'ї кількості дітей — це відповідальність держави. Стимулювання народжуваності може перешкоджати формуванню відповідальності сім'ї за одну із найважливіших своїх функцій — народження і виховання дітей. Однак для того, щоб у сім'ї була можливість виконувати цю функцію, необхідною є державна підтримка і допомога. Відповідальне батьківство формує виважену потребу в дітях, необхідні знання для виховання та розвитку дітей, партнерські стосунки між батьками й дітьми протягом життя [19].

Наступний підхід-принцип — це *підтримка сім'ї впродовж всього її життєвого шляху*. Підтримку і допомогу сім'ям необхідно здійснювати на усіх етапах сімейного циклу. Одним із завдань «Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року» є «забезпечення комплексної державної підтримки сімей з дітьми (до досягнення дітьми повноліття)». Зауважимо, що державна підтримка сім'ї з підвищенням віку дитини відчутно зменшується та надається переважно тоді, коли сім'я опиняється у вкрай складних життєвих обставинах. Навіть межа повноліття все ще очікує на те, щоб державна підтримка поширилась до неї. До того ж проблеми у сім'ї з досягненням дитиною повноліття автоматично не зникають. Нові етапи розвитку сім'ї можуть супроводжуватись новими викликами, наприклад, прагнення дитини здобути вищу освіту в умовах платного навчання або потреба у перенавчанні чи зміні професії для когось із подружжя, старіння батьків чи хвороба родича, що супроводжується необхідністю щоденного догляду за ними тощо. Розпад сім'ї створює низку нових викликів, зокрема, загострює ризики бідності однобатьківських сімей та ускладнює можливості поєднання батьківства й зайнятості [20]. Усе більшої актуальності набуватиме догляд за літніми членами сім'ї, який часто також відбувається безпосередньо у родині. Загалом, розгортання процесу старіння населення й надалі збільшуватиме роль сім'ї, що може супроводжуватись низкою серйозних викликів, як-от необхідність поєднання догляду і професійної зайнятості, потреба вирішувати питання обмеженої мобільності, додаткові витрати, гендерна нерівність щодо здійснення доглядових функцій тощо. Зазначений підхід узгоджується з баченням ЄС інвестицій у ранній розви-

ток дітей, які повинні зменшити ризики бідності та якості життя впродовж усього життя дитини.

Важливість охоплення державною підтримкою усіх етапів розвитку сім'ї поряд з важливістю мати можливість вибору підводить до наступної частини: *комплексність у розвитку сімейної політики, що потребує різноманітності інструментів та напрямків*. Сімейна політика може розглядатись як сукупність сімейних політик, кожна з яких пов'язана з виконанням сім'єю окремої її функції, або яка стосується окремої сфери діяльності. Наприклад, балансування сімейних обов'язків та професійної зайнятості можна розглядати як один із напрямків сімейної політики або як автономну політику. З метою досягнення балансу між сім'єю і оплачуваною роботою мають бути розроблені різноманітні заходи, підходи, шляхи вирішення проблеми, щоб індивід або сім'я мали можливість вибрати такий, що найбільше відповідає їхнім потребам, або є найбільш прийнятним чи спроможним швидше отримати бажаний результат. Як елемент цього підходу (але його можна розглядати й як окремий підхід) є розвиток певної *гнучкості* безпосередньо щодо сімейної політики, що давала б можливість швидше реагувати на нові виклики, адаптувалась до змін, надавати перевагу тим чи іншим інструментам залежно від конкретних обставин.

Г. Нейєр і Г. Андерссон (G. Neyer & G. Andersson) виокремили три аспекти сімейної політики, пов'язані з «кількістю», «узгодженістю» та «часом». Фактично «кількість» у дослідженні описує кількість різних заходів чи інструментів, отже, стосується різноманіття. Аналізуючи вплив сімейної політики на народжуваність, вони звертають увагу, що це значною мірою залежить від того, чи існує «широкий спектр сімейної політики», чи діють лише поодинокі заходи, наскільки ці заходи є обмеженими. Так, наприклад, якщо дві країни мають дуже подібний захід сімейної політики, його вплив на демографічну поведінку і результат може бути доволі різним і визначатиметься тим, чи цей захід є єдиним, чи одним із багатьох заходів сімейної політики у країні [21]. Можна припустити, що кількість різноманітних заходів може «перейти» у якість сімейної політики, позитивно впливаючи на дітородну поведінку. Сучасні дослідження сходяться у тому, що саме збалансоване поєднання виплат, батьківських відпусток та послуг з догляду за дітьми (тобто важлива присутність усіх трьох складових) є потенційно ефективним підходом, що може сприяти підвищенню народжуваності. На противагу цьому незначні зміни в окремих важелях політики, найімовірніше, залишатимуться неефективним, натомість фактичний вплив сімейної політики на репродуктивну поведінку залежить від того, як люди сприймають політику та її наслідки для їх теперішньої та майбутньої перспективи [22].

Вельми важливо, щоб сімейна політика зосереджувалася не на окремих напрямках (як-от державна грошова допомога при народженні ди-

тини), а на різних сферах життєдіяльності особистості / сім'ї, які здатні впливати на репродуктивну (загалом демографічну) поведінку. Різноманітність означає, що сімейна політика поширюється на сім'ї різних типів, різних вікових груп, з різною кількістю дітей, з різним складом сім'ї тощо.

Якщо постановка питання — як швидше досягнути цілі, отримати результат — є важливою для сім'ї або, коли йдеться про створення необхідних умов для задоволення певних потреб, то очікування швидкого підвищення народжуваності може радше нашкодити. Зокрема, періодично висловлюються думки щодо недоцільності державних виплат, оскільки начебто вони не здатні підвищити народжуваність. Раніше зазначалось, що *державні виплати варто розглядати як інвестиції у розвиток дитини*, а не як спосіб стимулювання дітородної активності. Загалом, «результати» таких інвестицій навряд чи будуть зосереджені у часі, отже, й їх вимір є складним. На наше переконання, показники народжуваності лише частково можуть бути застосовані як індикатор ефективності сімейної політики, і навіть використовуючи їх потрібно бути обережними у висновках. По-перше, вже неодноразово підтверджувалось, що запровадження на кшталт різкого і вагомого збільшення державних виплат при народженні дитини здебільшого змінюють календар народжень, а не вичерпану когортну народжуваність. По-друге, одночасно можуть діяти декілька факторів, здатних впливати на зміни у народжуваності. Зокрема, зростання кількості народжень, яке спостерігалось в Україні у період з 2002 р. по 2012 р., було зумовлено низкою різних чинників, серед яких: збільшення чисельності контингентів жінок у найактивнішому дітородному віці, реалізація відкладених через соціально-економічну кризу 1990-х рр. народжень, поліпшення соціально-економічної ситуації у країні та рівня добробуту сімей на початку нового тисячоліття, віра у кращі перспективи для країни, надання вагомої допомоги при народженні дитини та інші. Відокремити дію одного чинника від іншого повністю неможливо.

Тоді цілком логічно виникає запитання: якщо показники народжуваності не можуть уповні охарактеризувати ефективність сімейної (точніше, пронаталістської) політики, то як можна оцінити цей ефект інакше? У 2004 р. аналізуючи сімейну політику у Норвегії М. Ронсен (M. Rønsen) зазначала, що проблема зі сукупними даними полягає у тому, що «сума індивідуальних поведінок» не обов'язково відображатиме «середню індивідуальну поведінку», тому дані на рівні окремих індивідів є кращим джерелом для аналізу впливу сімейної політики [23]. Дещо пізніше Г. Нейєр і Г. Андерссон (G. Neyer & G. Andersson) також стверджували, що ефект сімейної політики щодо народжуваності можна належним чином оцінити лише за умови вивчення її впливу на індивідуальну поведінку, враховуючи особливості сімейної політики та її різні зв'язки з вимірами часу, простору та використання [21]. Вплив на рівні окремих індивідів можна виявити за

допомогою суб'єктивних оцінок, наданих під час вибіркових спеціальних опитувань. Такі обстеження мають проводитись на регулярній основі, обов'язково містити низку запитань стосовно чинних чи нових заходів / рішень політики з уникненням ситуації швидкого вибору «соціально схвалюваних» відповідей. Причому доцільно з'ясовувати, як характеризують запроваджені заходи ті, хто вже має досвід (був залучений до заходів, користувався послугами); ті, хто формує групу потенційних користувачів, і населення загалом. Наприклад, «Національне опитування щодо сприйняття і обізнаності населенням соціальної політики в Україні» (2024) проявило суттєву різницю у відповідях отримувачів соціальних виплат і тих, хто не отримував такі виплати [24].

Зазначене можна сформулювати як *принцип комбінованого оцінювання: комбінування суб'єктивних оцінок сімейної політики з об'єктивними показниками*. На його користь указує й та обставина, що об'єктивні чинники щодо дітонародження діють здебільшого опосередковано, через суб'єктивне сприйняття індивідами, в умовах невизначеності та соціальних потрясінь вплив суб'єктивного в детермінації народжуваності вагомо посилюється [25]. У згадуваній раніше доповіді *UNFPA* також підкреслюється значення індивідуального, і саме тому під час її підготовки було проведено обстеження, метою якого був намір дізнатись у респондентів про їхні прагнення та що вдалося реалізувати стосовно репродуктивних планів, а також зрозуміти труднощі, з якими вони зіткнулися [3].

Суб'єктивна складова оцінювання сімейної політики значною мірою залежить від довіри людини до держави. В умовах швидких політичних змін, недовготривалих заходів, що мали позитивний ефект, прийняття важливих для сім'ї рішень ускладнено тим, що окремі фактори, наприклад, надання допомоги при народженні дитини, не можуть бути взяті до уваги через високу ймовірність їх скасування або зниження їх вагомості (згадаймо про відміну диференціації державних виплат при народженні дитини у 2014 р. або як змінювались умови у програмі «Муніципальна няня»). Отже підхід, який передбачає *розбудову довіри суспільства до держави,* також стосується сімейної політики.

Прагнення різноманітності заходів / інструментів сімейної політики підводить до наступного принципу її розбудови — *узгодженості* як заходів, напрямків, дій у рамках сімейної політики (чи навіть у межах одного напрямку), так й з іншими політиками (сферами). Утім питання узгодженості різних програмних документів, зокрема стратегій, конкретних планів з їх реалізації, ухвалених на різних рівнях влади, рішень, дотичних царини сім'ї та народжуваності, вже багаторазово порушувалось у публікаціях і публічних виступах. Однак дискусії, які розгортаються навколо нового проєкту Трудового кодексу України, багато із положень якого суперечать уже ухваленим законам, зумовлює необхідність знову повторити цю тезу.

Варто звернути увагу на окремі темпоральні характеристики формування і реалізації сімейної політики: *своєчасність і послідовність*. Яскравим прикладом в Україні є історія вже згадуваної державної допомоги при народженні дитини, потреба збільшення розміру якої виникла задовго до того, як це було реалізовано. Період в 11 років, коли зафіксований розмір допомоги при народженні дитини не переглядався, є занадто тривалим для сучасного світу з його стрімкими змінами. Занадто довго вирішувалось питання надання оплачуваної відпустки при народженні дитини для її батька. Позитивний вплив надання таких відпусток на репродуктивну поведінку, що проявлялось у більшій ймовірності народження у сім'ї ще однієї дитини, був виявлений ще наприкінці 1990-х рр. [23]. Україні ж потрібні були ще майже два десятиліття, щоб запровадити такі відпустки.

А от історія змін у програмі «Муніципальна няня» є прикладом непослідовності у політиці. У період запровадження цієї програми було передбачено надання послуг з догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку або шестирічного віку в окремих випадках (фактично це була компенсація частини витрат сім'ї на оплату няні)[5], з метою уможливити поєднання батьківства із професійною (оплачуваною) зайнятістю. Під час поширення епідемії *Covid*-19 були запроваджені законодавчі зміни, відповідно до яких значно звузилось коло отримувачів цієї послуги[6], а наприкінці 2022 р. із переліку тих, хто має право на компенсацію послуги, вилучено ще й сім'ї з двома і більше дітьми до трьох років. У результаті всіх змін програма «Муніципальна няня» перетворилась на інструмент підтримки лише окремих категорій сімей, що не відповідає реальному попиту, і втратила свою значимість як дієвий інструмент балансування сімейних обов'язків і оплачуваної роботи.

Поряд з цим варто уникати поспішності прийняття рішень. Зокрема, на нашу думку, запровадження програми «єЯсла» певною мірою є поспішним, оскільки не усі дошкільні заклади обладнані надійними і комфортними для маленьких дітей укриттями, не з'ясовано реальний попит і зацікавленість батьків у послугах ясел для дітей у віці від 1 до 2 років, не продумані механізми компенсації за перебування дитини у закладі неповний день, є сумніви щодо позитивного впливу такого вимушеного для багатьох батьків кроку (адже після року не надаватиметься вже допомоги) на фізичний і психологічний розвиток дитини.

[5] Деякі питання надання послуги з догляду за дитиною до трьох років «муніципальна няня»: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.01.2019 р. № 68. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68-2019-%D0%BF#Text (дата звернення: 12.02.2026).

[6] Про внесення змін до Порядку відшкодування вартості послуги з догляду за дитиною до трьох років «муніципальна няня»: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.12.2021 р. № 1323. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1323-2021-%D0%BF#Text (дата звернення: 03.02.2026).

Важливим принципом також є поєднання адресності з універсальністю, зазначений в Рекомендаціях Європейської Комісії 2013 р. В Україні він набуває ще більшої актуальності в умовах воєнного стану і перебування в різних умовах сімей, що мешкають на різних територіях.

Запропоновані підходи не вичерпують повний їх перелік і не означають їх непорушність. Однозначним є необхідність змін, недоцільність орієнтації на застарілі принципи, що втратили свою силу.

Висновки та напрями подальших досліджень. Сучасна сімейна політика не має чіткої концептуалізації, допускає різні трактування й еволюціонує відповідно до викликів демографічного розвитку. Міжнародний досвід і наукова дискусія засвідчують важливість підтримки сімей на всіх етапах їхнього розвитку, інвестиційності у баченні гендерної та інтерсекційної спрямованості, а для України необхідною є також євроінтеграційна перспектива.

Принципи сімейної політики ЄС не мають кодифікованої форми, але широко представлені у документах, що узгоджують та регламентують інструменти політики країн-членів ЄС. В Україні принципи демографічної політики задекларовані у Стратегії демографічного розвитку на період до 2040 р. (2024) й їх можна охарактеризувати як загальноціннісні.

Сімейна політика України потребує розбудови на принципах, які, окрім загальних цінностей, мають зорієнтувати її на підтримку сімей на різних етапах їх розвитку, враховувати демографічні трансформації та євроінтеграційну перспективу. Сімейна політика повинна створювати сприятливі умови для вільного, відповідального та усвідомленого вибору демографічної поведінки упродовж усього життєвого циклу сімей. Неприпустимими є будь-які дії з примусу, тиску чи «нав'язування» репродуктивних рішень, планів. Важливим є поширення інформування про можливі наслідки тієї чи іншої поведінки, формування відповідального ставлення до прийнятих рішень з репродуктивних питань, у сфері материнства / батьківства чи щодо організації сімейного життя.

В Україні подальшого розвитку у сімейній політиці набуває комплексний підхід, в рамках якого були б представлені різноманітні напрямки та інструменти, здатні підтримувати сім'ю як на різних етапах її життєвого шляху, так й у різних сферах життєдіяльності, що уможливить повноцінне функціонування сім'ї. Комплексність і різноманітність задля уникнення протиріч потребують дотримання принципу узгодженості, що стосується як заходів / напрямків сімейної політики між собою, так й з заходами інших політик.

На нашу думку, в оцінюванні сімейної політики не варто орієнтуватись лише на показники народжуваності (зростання чи зниження інтенсивності народжень). Більш достовірно оцінити ступінь прийнятності (ефект) заходів чи нововведень у сімейній політиці можливо завдяки комбінуванню об'єктивних показників з суб'єктивними оцінками, надаючи перевагу останнім у випадку суперечливих результатів. Варто підкреслити

необхідність своєчасності та послідовності імплементації сімейної політики, якщо запроваджені заходи отримали схвальну суспільну оцінку попри відсутність відображення у статистичних показниках. Урешті-решт, комплексність, своєчасність, послідовність, гнучкість поряд з постійним удосконаленням інструментів і підходів зумовлює формування ще однієї цінності — довіри сімей, всього суспільства до уряду і держави.

ЛІТЕРАТУРА/REFERENCES

1. Bahle, T. (2023). Family policies in long-term perspective. In: M. Daly et al. (Eds.). The Oxford Handbook of Family Policy Over the Life Course. Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780197518151.013.6
2. Kurylo, I. O., & Aksyonova, S. Yu. et al. (2023). Population of Ukraine. Demographic situation during the first thirty years of independence. Kyiv. https://doi.org/10.15407/\978-966-00-1899-0
   [Курило, І. О., & Аксьонова, С. Ю. та ін. (2023). Населення України: нариси про демографічний стан країни у перше тридцятиріччя незалежності.
3. United Nations Population Fund (UNFPA) (2025). State of world population 2025: The real fertility crisis — The pursuit of reproductive agency in a changing world. https://doi.org/10.18356/9789211591576
4. Šmeringaiová, M., & Bleha, B. (2026). Conceptual ambiguity, geographic bias and gender gap in research on family policy. *Sage Open,* 16 (1). https://doi.org/10.1177/21582440251412461
5. Daly, M. (2020). Conceptualizing and analyzing family policy and how it is changing. In: Nieuwenhuis, R. & Van Lancker, W. (Eds.). *The Palgrave Handbook of Family Policy*. Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-54618-2_2
6. Chiara, S., & Wolfgang, K. (2010). Can we identify intergenerational policy regimes in Europe? *European Societies,* 12, 675—696. https://doi.org/10.1080/14616696.2010.483006
7. Lynch, P. J. (2009). Age in the welfare state: The origins of social spending on pensioners, workers and children. Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511606922
8. Eydal, G. B., & Rostgaard, T. (Eds.). (2018). *Handbook of Family Policy*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing. https://doi.org/10.4337/9781784719340
9. Van Winkle, Z. (2020). Family policies and family life course complexity across 20th-century Europe. *Journal of European Social Policy,* 30 (3), 320—338. https://doi.org/10.1177/0958928719880508
10. Daly, M. et al. (Eds.). (2023). Introduction: Family change, family life courses, and family policy. In: *The Oxford Handbook of Family Policy Over the Life Course*. Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780197518151.002.0010
11. Hašková, H., & Dudová, R. (2021). Children of the state? The role of pronatalism in the development of Czech childcare and reproductive health policies. In: *Intimacy and Mobility in an Era of Hardening Borders. Gender, Reproduction, Regulation,* 181—198. Manchester University Press. https://doi.org/10.7765/9781526150226.00019
12. European Commission (2013). *Investing in children: Breaking the cycle of disadvantage*. https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/investing-in-children-breaking-the-cycle-of-disadvantage.html
13. European Commission (2017). *European Pillar of Social Rights*. https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/policies-and-activities/european-pillar-social-rights-building-fairer-and-more-inclusive-european-union_en

14. European Commission (2017). *The European Pillar of Social Rights in 20 principles*. https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/policies-and-activities/european-pillar-social-rights-building-fairer-and-more-inclusive-european-union/european-pillar-social-rights-20-principles_en
15. European Commission (2023). *Demographic change in Europe: A toolbox for action*. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52023DC0577
16. Directive (EU) 2019/1158 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 on work-life balance for parents and carers (2019). *Official Journal of the European Union*. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019L1158&from=EN
17. Government Portal (2025). The European Child Guarantee as Part of Ukraine's European Integration Progress. https://www.kmu.gov.ua/news/yevropeiska-harantiia-dlia-ditei-chastyna-ievrointehratsiinoho-postupu-ukrainySluzhba
[Урядовий портал (2025). Європейська гарантія для дітей — частина євроінтеграційного поступу України].
18. Dorsi, D., & Villa, D. (2020). Zconomy: How Gen Z Will Change the Future of Business. Yakaboo Publishing. Kyiv.
[Дорсі, Д., & Вілла, Д. (2020). Zкономіка: як покоління Z змінює майбутнє бізнесу. Пер. з англ. Yakaboo Publishing].
19. Dumanska, V. P. (2015). Responsible parenthood: theoretical aspect. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika,* 3 (25), 75—86. https://doi.org/10.15407/dse2015.03.016
[Думанська, В. П. (2015) Відповідальне батьківство: теоретичний аспект. *Демографія та соціальна економіка*. 3 (25), 75—86].
20. Krimer, B. O. (2019). Policy of support for single parents: current state and development prospects. *Demography and Social Economy,* 2 (36), 39—51. https://doi.org/10.15407/dse2019.02.039
[Крімер, Б. О. (2019). Політика сприяння одиноким батькам: сучасний стан та перспективи розвитку. *Демографія та соціальна економіка,* 2 (36), 39—51].
21. Neyer, G., & Andersson, G. (2008). Consequences of Family Policies on Childbearing Behavior: Effects or Artifacts? *Population and Development Review*, 34, 699—724. https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2008.00246.x
22. Vignoli, D., & Guetto, R. (2025). Policies and Fertility: Pronatalist vs. Structural Approaches. In: Schoen, R. (Eds). Advances in Social Demography. *The Springer Series on Demographic Methods and Population Analysis*, 59. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-89737-5_3
23. Rønsen, M. (2004). Fertility and family policy in Norway — A reflection on trends and possible connections. *Demographic Research,* 10, 265—286. https://doi.org/10.4054/DemRes.2004.10.10
24. Kyiv School of Economics (2024). National survey on public perception and awareness of social policy in Ukraine. https://www.unicef.org/ukraine/media/48646/file/KSE_MoSP_UNICEF_report_Sociology_Ukr.pdf.pdf
[Київська школа економіки (2024). Національне опитування щодо сприйняття і обізнаності населенням соціальної політики в Україні].
25. Kurylo, I., & Aksyonova, S. (2023). The impact of objective and subjective factors on fertility in times of uncertainty. *Demography and Social Economy,* 2 (52), 21—39. https://doi.org/10.15407/dse2023.02.021
[Курило, І., & Аксьонова, С. (2023) Вплив об'єктивних і суб'єктивних факторів на народжуваність у періоди невизначеності. *Демографія та соціальна економіка*, 2 (52), 21—39].

Стаття надійшла до редакції журналу 13.04.2026
Стаття прийнята до друку після рецензування: 27.04.2026
Дата публікації: 23.06.2026

Svitlana Aksyonova, PhD (Economics), Leading scientific worker
Mykhailo Ptoukha Institute for Demography and Life Quality Research of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: Svitlana_Aksyonova@yahoo.com
ORCID: 0000-0003-0516-9078
Scopus ID: 57190218275

Borys Krimer, PhD (Economics), Senior Researcher
Mykhailo Ptoukha Institute for Demography and Life Quality Research of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: b.krimer.demostudy@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2103-6622
Scopus ID: 57190216225

FAMILY POLICY IN UKRAINE: NEW APPROACHES TO ITS DEVELOPMENT AND IMPLEMENTATION

Throughout its entire history, family policy has largely demonstrated a readiness to respond to emerging challenges, trends, prospects, and transformations. In light of Ukraine's European integration process, state family policy must be implemented in accordance with the principles and values of the EU, as enshrined in its Directives, regulations, and recommendations. These principles have already been partially incorporated into the majority of strategic documents adopted in Ukraine. However, continuous societal transformations necessitate a revision of certain approaches to the formulation and implementation of family policy. The aim of the present study is to elucidate new approaches to the further development and implementation of family policy — with particular emphasis on pronatalist policy — in Ukraine, taking into account the experience of EU member states and ongoing demographic changes. The novelty of the study lies in the identification and characterisation of new approaches within family policy in Ukraine. The research employs such methods as analysis and synthesis of scholarly literature, systematisation and generalisation of family policy experience in developed countries and in Ukraine, as well as bibliographic analysis. Among the proposed approaches are: the inadmissibility of any form of pressure or coercion in reproductive decision-making; respect for individual choice; and, concurrently, the fostering of a responsible attitude towards decisions concerning reproductive plans, motherhood/fatherhood, and the organisation of family life — an attitude that must be grounded in awareness and informed understanding of the consequences of such decisions. Key characteristics that family policy should embody include the provision of support for family not at individual stages of its development, but throughout the entire family life course; a comprehensive character, accompanied by a diversity of instruments and policy directions, coherence among them and with other policy domains, timely adaptation, and consistency of action alongside continuous policy improvement. In evaluating family policy measures, objective indicators should be combined with subjective assessments, with preference given to the latter in cases of conflicting results. State child benefits must be regarded exclusively as investments in children's development, rather than as incentives for childbearing. Adherence to these and other principles and approaches will not only contribute to raising the quality of family policy, but will also exert a positive influence on the formation of public trust in the state.

Keywords: Ukraine, family policy, pronatalist policy, principles and approaches to family policy.

Cite: Cherenko, Liudmyla (2026). Mozhlyvosti vplyvu na ekonomichnu povedinku naselennia: ekonomichni stymuly vs pidshtovkhuvannia [Possibilities of Influencing Economic Behavior of the Population: Economic Incentives vs Nudging]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika — Demography and Social Economy*, 2 (64), 39—58. https://doi.org/10.15407/dse2026.02.039

https://doi.org/10.15407/dse2026.02.039
УДК: 330.5; 316.35; 336.5
JEL Classification: D 10; D 11; D 64; D 69; D 80; D 91

ЛЮДМИЛА ЧЕРЕНЬКО, д-р екон. наук, старш. наук. співроб.
Інститут демографії та досліджень якості життя імені Михайла Птухи НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: cherenko@ukr.net
ORCID: 0000-0003-1606-6170
Scopus ID: 59304211700

МОЖЛИВОСТІ ВПЛИВУ НА ЕКОНОМІЧНУ ПОВЕДІНКУ НАСЕЛЕННЯ: ЕКОНОМІЧНІ СТИМУЛИ *VS* ПІДШТОВХУВАННЯ

У статті розкрито специфіку прийняття населенням економічних рішень з акцентом на обмежену увагу, і пов'язані з цим нераціональні дії економічних агентів, а також представлено аргументи щодо важливості врахування поведінкових чинників при прийнятті управлінських рішень в економічній сфері. На основі аналізу досліджень з прикладами успішних кейсів щодо можливостей впливу на зміну економічної поведінки населення було розглянуто приклади з практики прийняття рішень в Україні. Метою статті визначено обґрунтування необхідності використання у практиці розробки політики ідеї підштовхування та втручань поряд з традиційними економічними стимулами, з акцентом на проблему обмеженої уваги серед соціально вразливих контингентів. Новизна полягає в адаптації наявних у світовій практиці підходів використання механізмів впливу на економічну поведінку населення до української специфіки та підтвердженні гіпотези щодо можливостей здійснення такого впливу на практичному досвіді української політики. Дослідження базується на використанні класичних статистичних методів у формуванні доказової бази щодо важливості врахування поведінкової компоненти у процесі розробки політики. Для обґрунтування доцільності врахування поведінкових чинників обрано метод ретроспективних оцінок реакцій населення на різні державні програми, на основі чого висловлено гіпотези щодо можливих

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)
© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2026. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

пояснень дій економічних агентів, особливо серед соціально вразливих груп. Для розрахунків чинників та впливів окремих програм використано мікродані обстежень: умов життя домогосподарств України (ОУЖД) та соціально-економічного становища домогосподарств (ОСЕСД), проведеного у 2023 р. за ініціативи Мінсоцполітики та технічного сприяння ЮНІСЕФ в Україні у зв'язку з призупиненням державного обстеження умов життя домогосподарств на період дії воєнного стану.

Ключові слова: *економічна поведінка населення, економічні стимули, підштовхування, втручання, обмежена увага, поведінкові реакції, соціально вразливі групи.*

Постановка проблеми та актуальність. Якщо необхідно здійснити вплив на зміну моделі економічної поведінки населення, важливо зрозуміти механізми прийняття рішень та можливі реакції на пропоновані заходи. У цьому процесі відповіді на багато питань дає напрацьований науковий апарат за напрямком поведінкової економіки.

У традиційних економічних дослідженнях найчастіше розглядаються механізми та інструменти політики, базовані на економічних стимулах (податки, субсидії, соціальні трансферти). Цілком логічним є припущення розробників політики про те, що люди реагують на стимули приблизно однаково і так, як передбачено в моделі, адже вони мають пряму економічну вигоду від обрання певного варіанта або дотримання встановлених умов. Проте в реальному житті фактичний вплив може суттєво відрізнятися від очікуваного, а інколи давати навіть зворотний результат. Оцінити ці можливі відхилення допомагає напрацьований в наукових дослідженнях та у практичній діяльності набір ідентифікаторів та інструментів для врахування ключових впливів та комплекс застережень від прийняття помилкових рішень.

Політика у традиційному вимірі діє за загальноприйнятим алгоритмом, який включає: визначення проблеми та цілей, збір інформації, розробку та оцінку альтернатив, вибір найкращого рішення, його реалізацію та перевірку ефективності. Однак досвід досліджень у галузі поведінкової економіки свідчить, що врахування поведінкових реакцій подекуди стає визначальною складовою досягнення бажаного результату. Сучасні дослідження дають змогу здійснювати економічний аналіз з урахуванням поведінкової компоненти, робити прогнози щодо наслідків політичних втручань, застосовувати нові інструменти для точніших оцінок результатів впровадження політичних рішень. Загалом теоретичні положення поведінкової економіки активно використовують у сучасних наукових і практичних розробках, зокрема на рівні державного управління, оскільки такий підхід дає краще розуміння прагнень індивіда, і відповідно дає змогу більш точно спрогнозувати реакцію окремих типів домогосподарств та суспільства загалом на ті чи інші зміни у соціально-економічному середовищі.

Українське суспільство впродовж останніх десятиліть зазнало низку руйнівних впливів різної природи — від економічних криз до повномасштабної війни, що посилює дію фактора невизначеності. В таких умовах

формується особливе сприйняття людьми економічної ситуації та її оцінювання з власних позицій; основні риси невизначеності переходять з суто економічної до площини мислення економічних агентів. Тому актуальність дослідження обумовлена насамперед необхідністю впровадження до української практики теоретичних напрацювань та успішних кейсів, реалізованих урядами різних країнах у сфері прийняття управлінських рішень з обов'язковим урахуванням поведінкової компоненти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження базується на ідеях та концепціях поведінкової економіки, яка виникла на перетині економіки, психології та соціології. В сучасних наукових працях дедалі відчутнішим є зміщення вектора економічних досліджень до вивчення процесу прийняття економічних рішень, тобто з'ясування специфіки впливу психологічної компоненти та екзогенних факторів соціального середовища, зокрема крізь призму поведінкових упереджень, на моделі економічної поведінки.

Класики поведінкової економіки когнітивні психологи Даніель Канеман (D. Kahneman) та Амос Тверскі (A. Tversky) запропонували концепції, які мали вирішальне значення для розвитку економічної думки. Вони зосередилися на питаннях евристики та упереджень у контексті їх впливу на сприйняття людьми ймовірності настання економічних подій та специфіці прийняття ними економічних рішень [1]. Революцію в економічній науці спричинила розроблена ними теорія перспектив[1] [2], яка обґрунтувала реакції людей на певні гіпотетичні ситуації щодо виграшів та програшів. Ключовим елементом теорії перспектив стала ідея про неприйняття втрат: люди більше занепокоєні втратами, ніж прагнуть отримати виграш.

Економіст Річард Талер (Richard Thaler) розвив ідеї поведінкової економіки, зокрема щодо упереджень у сфері поведінкових фінансів, вивчення фінансових ринків, пенсійних накопичень, окремих галузей бізнесу тощо [3]. З точки зору здійснення впливу на економічну поведінку людей Р. Талер і К. Санстейн (Cass R. Sunstein) запропонували термін «підштовхування»[5], що трактується як м'який спосіб впливу на вибір людей, без застосування заборон, наказів, покарань та ін. Автори вводять також поняття «лібертаріанський патерналізм» як «досить слабкий, м'який і ненав'язливий різновид патерналізму, оскільки вибір не обмежується, не нав'язується, і люди не уникають неправильних рішень». «Якщо хтось хоче курити, поглинати солодощі та витрачати гроші замість того, щоб відкладати на пенсію, лібертаріанські патерналісти не збираються ні переконувати таку людину, ні ускладнювати їй життя». Вчені доводять, що люди зазвичай приймають рішення на основі представлених їм варіантів. Спосіб, у який представлені варіанти, включаючи їх форму, стиль і послідовність, має значний вплив на

[1] Публікацію, де була представлена теорія перспектив, вважають однією з найцитованіших статей з економіки за останні 50 років.

процес прийняття рішень. Це «архітектура вибору», яка охоплює середовище і порядок, де варіанти представлені людині. Це означає, що ми можемо створювати підштовхування для прийняття найкращих рішень.

Теоретичні основи поведінкової економіки активно використовують для розробки політики, однак важливим є питання, як ці засади трансформуються у втручання та стратегії зміни поведінки, включаючи підштовхування, в реальних умовах. Підштовхування визначається в контексті поведінкової економіки як недорога, легка зміна в архітектурі вибору — можна змінити кілька елементів: кількість варіантів, формулювання варіантів, надану інформацію про варіанти, розміщення варіантів у фізичному або цифровому просторі, та спосіб, яким увага людей привертається до деяких варіантів (або характеристик варіантів) більше ніж до інших [6—7]. Багато різних аспектів архітектури вибору були сформовані за допомогою стратегій підштовхування: вони включають, наприклад, зміну варіантів за замовчуванням; надання інформації про поведінку однолітків або сусідів; спрощення форм або інструкцій для прийняття рішень; а також різноманітні способи підвищення помітності бажаного варіанта.

Втручання — це заплановані та скоординовані набори заходів, спрямованих на зміну певної поведінки або моделей поведінки [8]. Деякі з цих стратегій втручання працюють, використовуючи поширені когнітивні упередження та евристики, що впливають на прийняття рішень людьми, як-от упередження щодо теперішнього часу, евристика доступності та небажання втрат; інші працюють, пом'якшуючи або зменшуючи вплив тих самих упереджень та евристик [9]. Поведінковий дизайн об'єднує результати та методи з різних галузей для оптимізації втручань як ефективних рішень проблем зміни поведінки [10—12]. Аналогічно поведінкові дослідження у галузі державної політики та управління зосереджують увагу на способах, якими самі політики можуть бути схильні до упереджень та евристичного мислення в процесі формулювання політики, а також на тому, як ефективно включати розуміння поведінкових реакцій в цей процес [13].

Новизна дослідження полягає в адаптації наявних у світовій практиці підходів з використання механізмів впливу на економічну поведінку населення до української специфіки та у підтвердженні гіпотези щодо можливостей здійснення такого впливу на прикладах успішних кейсів різних країн та практичного досвіду української політики.

Метою статті є обґрунтування необхідності використання у практиці розробки політики ідеї підштовхування та втручань поряд із традиційними економічними стимулами, з акцентом на проблему обмеженої уваги серед соціально вразливих контингентів.

Методологія / методи дослідження. Дослідження базується на використанні класичних статистичних методів у формуванні доказової бази щодо важливості врахування поведінкової компоненти у процесі розробки

політики. Для обґрунтування доцільності врахування поведінкових чинників обрано метод ретроспективних оцінок реакцій населення на різні державні програми, на основі чого висловлено гіпотези щодо можливих пояснень «нелогічних» дій економічних агентів, особливо серед соціально вразливих контингентів. Також застосовано методичний підхід щодо підтвердження справедливості гіпотез, доведених більш ранніми дослідженнями в інших країнах, з використанням українських даних щодо поведінкових реакцій населення. Отже, доведення справедливості цих гіпотез для українських умов дало змогу обґрунтувати важливість їх врахування у розробці національної політики. Для розрахунків чинників та впливів окремих програм використано мікродані обстежень: умов життя домогосподарств України (ОУЖД) та соціально-економічного становища домогосподарств (ОСЕСД), проведеного у 2023 р. за ініціативи Міністерства соціальної політики України та технічного сприяння ЮНІСЕФ в Україні у зв'язку з призупиненням державного обстеження умов життя домогосподарств на період дії воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Основна відмінність трактування економічної поведінки серед прибічників поведінкової економіки на противагу класичній концепції полягає у баченні ірраціональної складової не як незначного відсотка (на рівні виключень, статистичної похибки тощо), а як такої, що може впливати на тенденції, а подекуди змінювати їх та формувати нові.

Серед причин ірраціональної поведінки умовно можна виділити такі:

- обмежена здатність раціонально мислити;
- неспроможність раціонального планування у бажанні бути раціональним та здатності до певної раціональності;
- бажання бути чи здаватись не таким, як усі (демонстративна поведінка);
- бажання започатковувати чи слідувати гуманістичним чи іншим «правильним» цілям (екологічна поведінка, свідоме споживання тощо). Така поведінка здебільшого має альтруїстичне походження.

Відмінність поведінкового підходу від традиційної економічної моделі базується саме на припущенні щодо поширення в сучасному світі альтруїстичної поведінки. Так званий обмежений егоїзм — це ідея про те, що люди часто готові обрати менш вигідний результат особисто для себе, якщо це передбачає можливість підтримувати інших. Благодійність, волонтерство, соціально відповідальний бізнес — це приклади слідування гуманістичній меті, яка може відхилятися від особистої економічної траєкторії. Однак ці види діяльності не охоплюються традиційними економічними моделями, які передбачають, що люди діють здебільшого для досягнення власних корисливих цілей, або принаймні цілей свого найближчого оточення.

Згідно з класичною економічною моделлю, люди завжди мислять раціонально, приймають рішення та діють на користь власних економічних

інтересів. Натомість поведінкові економісти вважають, що людям притаманно уникати складнощів, вони не хочуть постійно шукати обґрунтовані рішення у всіх економічних питаннях, тому використовують так звані евристики або когнітивні скорочення. Такий підхід економить розумовий ресурс, якщо йдеться про прості рішення, за якими на особистому досвіді чи досвіді певних суспільних груп накопичено багато позитивного досвіду. Однак когнітивні скорочення часто призводять до помилкових рішень через низку поведінкових упереджень, навіть у людей з високими когнітивними здібностями та фаховими знаннями у галузі економіки. Зазвичай люди або не можуть швидко синтезувати нову інформацію, або не мають відповідних базових знань, або в силу певних індивідуальних особливостей ігнорують необхідну інформацію та покладаються на власну інтуїцію. А можливо, у них просто немає достатньо часу для занурення у проблему та порівняння плюсів та мінусів різних варіантів.

Обмежена раціональність також може бути тісно пов'язана з людськими слабкостями, адже правильне розуміння щодо кращого вибору ще не гарантує його реалізацію. Люди часто віддають перевагу тому, що приносить короткострокову вигоду чи задоволення, а не довгому правильному шляху до кінцевої мети. Це, з одного боку, відбивається на економічній поведінці людей, наприклад, вони частіше витрачають кошти на задоволення, ніж на здоровий спосіб життя. З іншого боку, це підтримується та розвивається маркетингом, який в бажанні сподобатися споживачеві заради більших прибутків розширює вибір у тих лінійках товарів та послуг, що посилюють нераціональність споживчого вибору. Варто також пам'ятати, що люди є емоційними, залежними від зміни настрою, тому вони часто приймають спонтанні рішення, які не відповідають або навіть суперечать їх власним інтересам. Отже, в більшості люди не є раціональними в своєму економічному виборі, проте ірраціональність може бути передбачуваною, і ця ідея покладена в основу механізмів та політик, спрямованих на зміну моделей поведінки економічних суб'єктів.

Компанії можуть використовувати передбачуваність ірраціональної поведінки людей в негативному сенсі, для маніпулювання їх судженнями у прийнятті економічних рішень (так званий сладж, *sludge*). Схожі технології можуть використовуватись і на рівні політики у просуванні програм та стратегій вузькополітичного спрямування. Інтереси тих, хто продукує сладж, подекуди можуть збігатися з інтересами економічних агентів, наприклад, просування нової лінійки корисної продукції або державна пропаганда ощадливого використання ресурсів. Проте сладж завжди має на меті виключно корпоративні інтереси і повністю ігнорує проблему прийняття правильних рішень для самих економічних агентів.

Натомість позитивне підштовхування (надж, *nudge*) націлене на те, щоб люди приймали правильні рішення в своїх інтересах. Звісно, частіше

таке підштовхування притаманне державним політикам та соціально-відповідальному бізнесу. З досліджень поведінкової економіки випливають певні принципи, правила та закономірності, які допомагають краще зрозуміти економічну поведінку людей, а також передбачати певні поведінкові реакції. Спираючись на ці дослідження, уряди розробляють політичні рамки, щоб заохотити людей до певного вибору у їх власних інтересах.

Чому ж виважені і збалансовані державні програми подекуди не призводять до очікуваних ефектів? Причини традиційно можуть бути пов'язані з неефективним адмініструванням, тобто з помилками та недосконалостями на різних рівнях прийняття рішень та їх реалізації, проте усунення таких проблем може не привести до покращення результату. Більш обґрунтовані відповіді на ці питання можуть дати дослідження, які враховують поведінкові реакції.

Наприклад, у розробці державної політики важливим є врахування обмеженої уваги та когнітивних труднощів серед цільових контингентів, особливо коли йдеться про програми підтримки для вразливих груп населення. Одна з основних помилок серед розробників політики полягає у припущенні, що люди можуть приділяти достатньо уваги та часу для ознайомлення з запропонованими програмами, мати достатні когнітивні здібності для розуміння всіх складових, усвідомлювати можливі позитивні впливи особисто для себе та правильно (очікуваним прагматичним чином) реагувати на запропоновані заходи. Виходячи з таких уявлень, ключовою ідеєю класичних підходів в економічній політиці стало запровадження насамперед грошових стимулів (податки, пільги та субсидії, інші відшкодування), щоб спонукати людей до бажаної економічної поведінки. Оскільки економічний інтерес від пропонованих заходів для кожного в цільовій групі є очевидним, виникає переконання, що люди будуть беззаперечно діяти у власних інтересах.

У різних країнах світу, зокрема в Україні, державна податкова політика використовує численні схеми, які є вигідними для економічних агентів та враховують інтереси сторін. Наприклад, податкові соціальні пільги[2] та податкові соціальні знижки[3] в Україні мають на меті підтримати платників податків з низьким рівнем доходу та стимулювати їх здійснювати соціальні інвестиції (як-от в освіту та здоров'я себе і своїх дітей).

---

[2] Податкова соціальна пільга застосовується до зарплати та деяких інших видів доходів і уможливлює зменшити щомісячний податок на доходи фізичних осіб; застосовується автоматично через роботодавця, якщо платник податку подав заяву та необхідні документи.

[3] Податкова соціальна знижка застосовується до витрат на освіту, страхування, іпотечні кредити та інші спеціальні витрати, які дають змогу зменшити річний оподатковуваний дохід. Для її отримання платник податку подає річну декларацію про доходи, де вказує ці витрати, що дає право на знижку.

Попри тривалий період існування таких програм в Україні, вони традиційно мають незначне поширення, що спостерігалося до повномасштабної війни, і залишається таким сьогодні. Так, у першому півріччі 2025 р. лише 74 тисячі українців скористались податковою знижкою, у 2024 р. їх було ще на 1,5 тис. менше[4]. Найчастіше подаються декларації для повернення витрат на: навчання, страхування та пенсійні внески, сплату відсотків за іпотекою.

Виникає питання, чому такий малий відсоток людей (2,4 %) скористався програмою, адже масштаби низькодоходності є значно більшими, і люди та сім'ї з низькими доходами більше за інших потребують підтримки, коли йдеться про базові потреби (освіту, лікування, оплату житла тощо). Так, за оцінками, здійсненими на даних 2023 р.[5], принаймні 35,5 % населення України мали доходи нижче фактичного прожиткового мінімуму[6], і відповідно не могли задовольнити свої базові потреби. Серед домогосподарств з дітьми, які мають вищі потреби (наприклад, в освіті), бідних було ще більше — 38,4 %, а майже 12 % серед домогосподарств із дітьми потрапили за межу глибокої бідності, тобто перебували в особливо складній фінансовій ситуації.

Очевидно, що для отримання податкової знижки необхідно подати декларацію про майновий стан та доходи, що за нинішніх умов є обов'язковою процедурою лише для визначених категорій, і врешті-решт подається незначною кількістю громадян. Так, за 2024 р. лише 363 тис. осіб подали такі декларації. Радше за все, більшість тих, хто отримав податкову знижку, мали подавати декларацію на обов'язковій основі, і тому скористались правом на відшкодування.

Логічним є припущення, що багатьох людей, які мають право на податкову знижку, може відлякувати складна процедура декларування. За словами Талера: «якщо ви хочете, щоб люди щось зробили, зробіть так, щоб це було зробити просто, і приберіть зайві бар'єри»[7]. Серед успішних кейсів можна навести дослідження щодо податкової пільги на зароблений дохід *(EITC)* у США, яка надає велику пільгу малозабезпеченим сім'ям із заро-

[4] URL: https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/920429.html (дата звернення: 03.03.2026).

[5] Розрахунки автора здійснені за мікроданими Обстеження соціально-економічного стану домогосподарств (недержавне обстеження, проведене у грудні 2023 р. — лютому 2024 р. за технічної підтримки Дитячого фонду ООН (UNICEF) та під координацією Міністерства соціальної політики України).

[6] Оскільки у кризові періоди розміри офіційно встановленого прожиткового мінімуму традиційно «заморожують» на законодавчому рівні, що призводить до заниження оцінок бідності, основною лінією для оцінки бідності сьогодні є прожитковий мінімум у фактичних цінах, так званий фактичний ПМ. Законодавчо затверджений ПМ сьогодні є більш ніж удвічі нижчим за виміряний у фактичних цінах.

[7] Талер, Р., Кас, С. Поштовх. Як допомогти людям зробити правильний вибір / пер. з англ. Ольга Захарченко. Київ: Наш Формат, 2017. С. 22.

бітком за умови, якщо вони подають податкову декларацію. Попри великий розмір пільг, близько чверті людей, які мають право на пільгу, не скористалися ним. Дослідження показало, що коли Податкова служба США надсилала спеціальні листи тим домогосподарствам, які мають право на пільгу та вже подали податкову декларацію, але ще не скористались пільгою, звернення зросли більш ніж на 10 % [14]. Листи були написані простою та зрозумілою мовою, що ілюструє важливість прозорості в комунікації.

Отже, рішення політики мають бути досить простими і прозорими, зрозумілими для людей, а необхідні дії економічних агентів — максимально мінімізовані. Специфіка української ситуації полягає у відсутності традицій обов'язкового декларування, а також у складності самої процедури заповнення та подання декларації. Стосовно ж податкової знижки в Україні, можна запропонувати два напрямки вирішення проблеми: або допомогти з декларуванням потенційним цільовим контингентам програми (якщо їх пошук є досить простим завданням) або максимально спростити процедуру декларування за конкретним напрямком — якщо це стосується отримання соціальних податкових пільг та знижок.

Поведінкові економісти вказують ще на одну особливість, що може пояснити нераціональне небажання робити певні дії задля ефектів у майбутньому — упередженість щодо сьогодення. По-перше, люди схильні відкладати виконання бюрократичних завдань через сильне неприйняття таких процедур, наприклад, реєстрація на отримання допомоги, на яку вони мають право. Небажання виконувати бюрократичні дії (розрахунок податків, реєстрацію в спеціальній програмі, зміну планів страхування тощо) пояснюється необхідністю прикладати зусилля для розуміння складних форм, умов та інструкцій, що стає значним адміністративним тягарем — особливо, коли немає чіткого терміну, і люди відкладають зусилля на майбутнє. По-друге, люди не дуже чутливі до майбутніх виплат, навіть суттєвих, але досить чутливі до виплат, що сприймаються як негайні. Це один з постулатів поведінкової економічної теорії, який доводить існування не пропорційного, а гіперболічного дисконтування у часі, при оцінці людьми своїх виграшів та програшів у майбутньому.

Однак пояснення невдалих політик може спиратись не лише на об'єктивно складні умови програм, що створюють певні бар'єри для входу. Емпіричні дослідження пояснюють, якою мірою обмежена увага та когнітивні труднощі можуть впливати на рішення людей, надто коли йдеться про вразливі контингенти. По-перше, люди мають дуже обмежене розуміння стимулів (податкових, пільгових, субсидійних та цінових), і реагують на стимули відповідно до того, як їх сприймають, що далеко не завжди співпадає з тим розумінням, яке передбачають розробники політики з позицій свого бачення. Численні дослідження показали, що люди часто реагують на існування програм стимулювання, але не на їх точну структуру.

Одним із ключових факторів ігнорування інформації є те, що воно може випливати з низької фінансової грамотності [15]. Тобто люди не помічають, нехтують або неправильно розуміють інформацію, яка в принципі їм доступна, наприклад, інструкції щодо використання податкових пільг. Відкритим є питання, якою мірою обмежену увагу можна розуміти як раціональну неуважність [16—17], чи відображає обмежена увага свідоме рішення людини не приділяти більше уваги економічній можливості через високу вартість отримання та обробки інформації, чи це обмежена спроможність? Однак для розробників політики як моделі обмеженої уваги, так і раціональної неуважності означають, що обробка складної інформації є «дороговартісною» і що складні стимули часто залишаються поза увагою.

На практиці дослідження доступності тієї чи іншої програми для цільових контингентів обов'язково включають опитування щодо обізнаності з окремих умов та правил; і відповідно, рівень обізнаності та правильного розуміння щодо тих чи інших моментів може опосередковано свідчити про готовність взяти участь у програмі. З іншого боку, коли певна програма стає більш популярною, помітною і зрозумілою для широкого кола потенційних отримувачів, реакція на неї суттєво зростає завдяки зростанню поведінкової усвідомленості.

Можна навести приклад реакції населення на кількаразове зростання тарифів на житлово-комунальні послуги та паливо у 2014—2015 рр., коли політичне рішення передбачало перенесення коштів з субсидування тарифів (тобто забезпечення низької вартості палива та житлово-комунальних послуг для всього населення) до цільового субсидування частини населення з низькими доходами. У 2014 р. відбулось значне підвищення тарифів, і очікувалось їх подальше зростання, що теоретично зумовлювало суттєве зростання потреби населення у житлових субсидіях. Відповідно, передбачалось значне зростання кількості звернень до програми, але на початку дії нововведень не було очікуваної реакції з боку населення. Ці обставини дали підстави для проведення спеціального дослідження щодо виявлення причин низького охоплення бідних верств програмою житлових субсидій, а також виявлення перешкод для отримання серед потенційних контингентів.

Дослідження[8] виявило, що майже всі опитані домогосподарства (95 %) побоювалися подальшого підвищення тарифів, адже такі зміни могли суттєво вплинути на їхній бюджет. Проте майже кожне друге опитане домогосподарство (46 %) було налаштоване вирішувати свої проблеми самотужки, навіть серед бідних таких було 40 %. Лише кожне четверте домогосподарство загалом та кожне третє серед бідних мали наміри звернутись за

[8] Звіт «Проведення обстеження домогосподарств щодо доступності субсидій на оплату житлово-комунальних послуг в Україні». 2014.

державною підтримкою, хоча досі цього не робили. 16—17 % були налаштовані накопичувати борги у разі відсутності підтримки з боку друзів чи родичів, а 1 % — узагалі ігнорувати оплату спожитих послуг.

Серед основних причин незвернення по допомогу на момент опитування респонденти назвали: 1) їх розмір доходу не дає права на отримання субсидії; 2) наявність у домогосподарстві незареєстрованого безробітного є перешкодою для отримання; 3) немає повної інформації про право на допомогу; 4) тривала процедура збору та оформлення документів, необхідність збору великої кількості різних довідок; 5) незначна сума відшкодування для домогосподарства у випадку подання заявки. Парадокс ситуації полягав у тому, що названі причини не відповідали реальній картині для переважної більшості респондентів. А оцінки експертів показували, що у разі запланованого зростання тарифів понад 70 % домогосподарств країни потрапляють до кола потенційних реципієнтів програми житлових субсидій.

Реакція населення на можливість подати заявку на субсидію змінилась лише після серйозної агітаційної кампанії 2015 р., коли більшість цільового контингенту впевнилась, що це буде їм економічно вигідно, а кошти не треба повертати в майбутньому. Динаміка призначень житлових субсидій демонструє суттєве зростання контингентів отримувачів і загальної вартості програми з 2015 р. (табл. 1). Після багаторічної тенденції звуження програми у попередні роки (навіть у 2014 р. після зростання тарифів ця тенденція продовжилася), у 2015 р. кількість домогосподарств-отримувачів зросла у 3,4 рази порівняно з 2014 р. А у 2017 р. у програмі було у 1,6 разів більше учасників як порівняти з 2015 р., загалом їх кількість становила понад 9 млн, або 65 % усіх домогосподарств країни.

Таблиця 1. **Кількість одержувачів програми житлових субсидій, 2012—2017 рр.**

Кількість учасників програми житлових субсидій, тисяч	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Кількість домогосподарств, яким призначено субсидії на житлово-комунальні послуги	1 845,3	1 734,9	1 510,1	5 393,0	7 677,2	8 809,4
Кількість домогосподарств, яким призначено субсидії для придбання палива	295,8	281,6	242,4	617,4	839,5	811,6
Загальна кількість учасників програми	2 141,1	2 016,5	1 752,5	6 010,4	8 516,7	9 621,0

Джерело: дані моніторингу ефективності програм соціальної підтримки населення, який щорічно проводить Інститут демографії та досліджень якості життя імені Михайла Птухи НАН України згідно зі спільним Наказом Мінсоцполітики України та низки інших міністерств та відомств.

На людей при прийнятті економічних рішень може впливати безпосередній досвід: люди більш чутливі до яскравих подій, які набули розголосу або були пережиті особисто, ніж до точної інформації, що підтверджується на тривалому часовому періоді. Це ілюструє, наприклад, дослідження щодо впливу раннього досвіду травматичних фінансових епізодів на подальше сприйняття ризику [18]. Автори виявили, що люди, які пережили Велику депресію 1930-х років, рідше інвестували в акції. На українському досвіді можна з впевненістю сказати, що люди, котрі особисто втратили значні заощадження після розпаду СРСР або чули багато розповідей про ці події від родичів, досі з великою недовірою ставляться до фінансової системи, навіть після багатьох років існування практики гарантованого повернення вкладів.

Згідно із загальнонаціональним опитуванням щодо обізнаності споживачів фінансових послуг про систему гарантування вкладів[9], у 2025 р. переважна більшість опитаних користувачів фінансових послуг (90 %) не стикались із проблемними ситуаціями в банках. Проте 40 % не тримають свої кошти у банку, і 25 % з них основною причиною називають недовіру до банків. При отриманні виплат на банківську картку 21 % знімають одразу всі (або майже всі) кошти з картки. Зрозуміло, що така стратегія притаманна переважно респондентам найстаршого віку, і причиною цього поряд з недовірою до банків може бути недовіра до сучасних технологій. Загалом близько третини опитаних не довіряють банкам, і серед старших вікових груп цей відсоток очікувано вищий. Отже, представники цих груп ймовірно зберігають пам'ять про події, пов'язані з втратою коштів в останні роки існування СРСР, і менше довіряють нинішній банківській системі, хоча не стикались із негативними випадками в останні роки.

Для розробників політики важливо розуміти, які фактори посилюють дію поведінкових упереджень та обмеженої уваги. Дослідження обмеженої уваги доводять, що реакція людей на ті чи інші програми залежить від рівня їх освіти та доходу. Наприклад, коли компанія випадково запропонувала плани медичного страхування, які були помітно гіршими, дослідники виявили, що цими планами частіше користувалися низькооплачувані працівники [19]. В іншому дослідженні було доведено, що працівники з доходами нижче медіанного рівня удвічі частіше реагували на спрощені повідомлення (розроблені для подолання обмеженої уваги), ніж ті, хто мав доходи вище медіанного рівня [14]. Ще одне дослідження показало, що люди з низьким рівнем доходу систематично роблять гірший фінансовий вибір

[9] Загальнонаціональне опитування щодо обізнаності споживачів фінансових послуг про систему гарантування вкладів — 2025. URL: https://old.ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/zvit-za-rezultatami-doslidzhennya-2025.pdf (дата звернення: 24.02.2026).

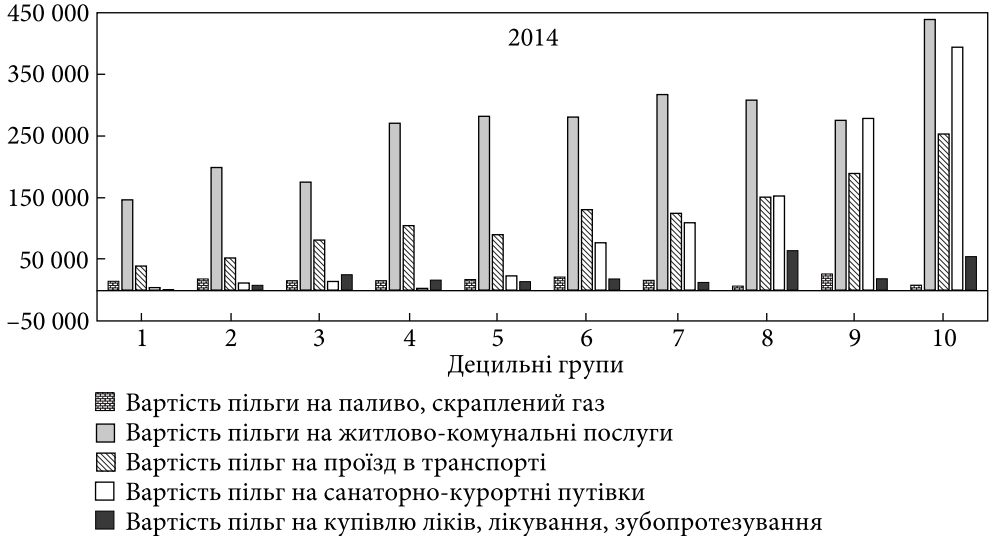

Рис 1. Річна вартість фактично отриманих соціальних пільг за децильними групами у 2014 р., *тис. грн.*

Джерело: розрахунки автора за мікроданими Обстеження умов життя домогосподарств Державної служби статистики України.

порівняно з заможнішими: вони мають нижчий рівень участі на ринках активів і, як наслідок, більші втрати високої інвестиційної прибутковості. [20]. Окремою проблемою, характерною для різних країн, з різним рівнем розвитку соціальної підтримки, залишається низька залученість бідних та людей з низьким рівнем освіти до програм соціального спрямування, хоча саме вони частіше входять до складу цільової групи.

Багаторічний досвід існування в Україні розгалуженої мережі соціальних пільг, які охоплювали широкий спектр послуг — від комунальних та транспортних послуг до лікування та відпочинку, дає підстави для низки схожих висновків. Система соціальних пільг базується на приналежності до відповідних категорій чи соціально-економічних груп, а також на принципі самозвернення, що передбачає реалізацію права на пільгу лише після звернення до відповідних структур-надавачів послуг. А за окремими послугами (як-от лікування, оздоровлення, протезування) через брак фінансування вишикується довга черга, що робить їх доступними лише для незначного кола осіб.

Перша група пільгових послуг (так би мовити, доступних для всіх заявників) передбачає необхідність простого звернення та оформлення низки документів для отримання відповідної пільги. Бар'єром у даному випадку може бути лише тяганина з документами та черги у закладах. Натомість друга група послуг (обмежених та важко доступних) потребує додаткових важелів для отримання знижок чи пільгових умов, як-от соціальний капі-

Рис 2. Річна вартість фактично отриманих соціальних пільг за децильними групами у 2021 р., *тис. грн.*
Джерело: розрахунки автора за мікроданими Обстеження умов життя домогосподарств Державної служби статистики України.

тал, особистісні здібності в комунікаціях та просуванні документів, корупційна складова тощо.

Аналіз розподілу фактичного отримання послуг за децильними доходними групами свідчить про значні розриви у користуванні соціальними пільгами залежно від рівня доходів (рис. 1).

У 2014 р. (до початку реформи системи соціальних пільг [10]) спостерігається чітка залежність — з кожною наступною децильною групою зростає річна вартість фактично отриманих пільг за всіма видами послуг, що чітко свідчить про залежність частоти звернень для отримання від рівня доходу тих, хто має право на пільгу. І якщо за першою групою послуг зростання вартості фактично отриманих пільг з кожною доходною групою є менш помітним, то по групі пільг на лікування та оздоровлення простежується очевидна закономірність — найбагатші децильні групи мають значно більший зиск від програми.

Система фільтрів для обмеження права на отримання пільги та монетизація пільг, які почали діяти після 2014 р., дещо змінили ситуацію, натомість за тими пільговими послугами, для отримання яких необхідні були додаткові зусилля (від документування до корупційної складової), картина залишається незмінною — домогосподарства з вищими доходами мають

[10] Реформування передбачало обмеження права на пільги для переважної більшості пільгових категорій.

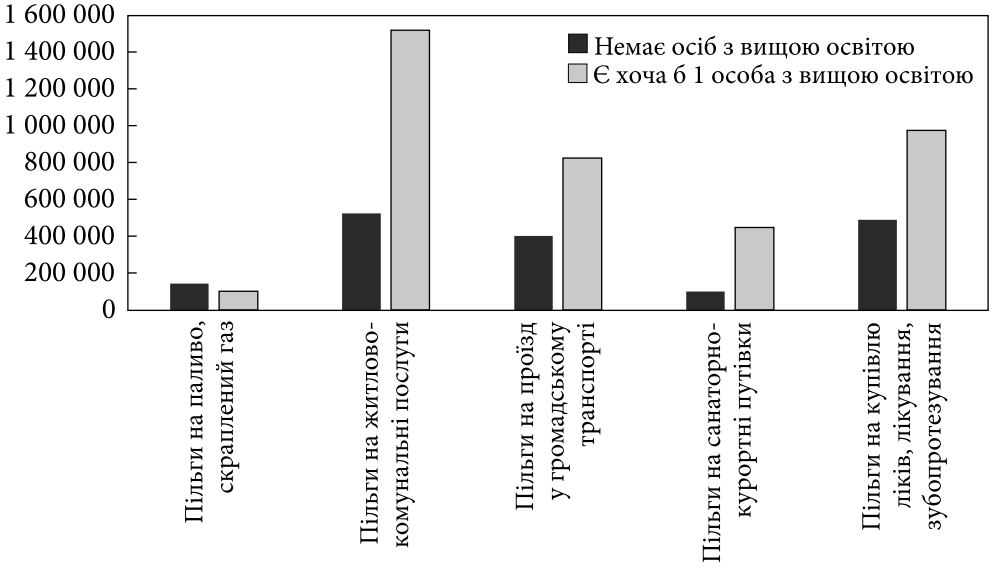

Рис. 3. Річна вартість фактично отриманих соціальних пільг залежно від наявності в домогосподарстві осіб з вищою освітою, *грн., 2021 р.*
Джерело: розрахунки автора за мікроданими Обстеження умов життя домогосподарств Державної служби статистики України.

більший зиск від програми (рис. 2). Наприклад, вартість отриманої пільги на санаторно-курортне лікування для кожної з найбагатших децильних груп (8—10) більш ніж утричі перевищує значення по кожній з інших.

Частково більші обсяги отримання пільг у вищих доходних групах можуть пояснюватись наявністю вищого рівня освіти та відповідно кращою можливістю впоратись із обмеженою увагою та скористатись своїм правом на пільгу. Впродовж десятиліть ми спостерігаємо в Україні чітку залежність — вищий рівень освіти гарантує вищі доходи, а наявність у домогосподарстві осіб з вищою освітою збільшує доходи родини та знижує ризик бідності. Дійсно, вартість фактично отриманих соціальних пільг (за винятком пільг на пальне) значно вища для домогосподарств, де є хоча б одна особа з вищою освітою. А для пільг на санаторне-курортне лікування різниця становить 4,5 раза (рис. 3).

Ці результати на перший погляд здаються несподіваними, адже люди з низьким рівнем доходу мають найбільшу вигоду від таких програм і найменше можуть дозволити собі втратити таке джерело доходу. Можна було б очікувати, що вони будуть особливо цікавитись державними програмами щодо зменшення обов'язкових витрат (насамперед на житло та транспорт), надто в умовах зростання тарифів. Але люди з низьким рівнем доходу зазвичай не мають таких переваг в освіті чи доступі до інформації з соціальних мереж, як люди з вищим рівнем доходу. До того ж вони стикаються з

нагальними проблемами та викликами, намагаючись звести кінці з кінцями, а отже, мають обмежені внутрішні ресурси, щоб зосередитись на пошуку додаткових джерел та інших можливостей. Відповідно, вони можуть вимушено витрачати менше часу та зусиль на те, щоб отримати важливу для них інформацію. Отже, серед людей з нижчою освітою та нижчим соціально-економічним статусом частіше зустрічаються випадки неповного або викривленого розуміння податків, субсидій та інших соціальних програм. Наприклад, одним із основних факторів небажання отримати житлову субсидію у 2014 р. при суттєвому зростанні тарифів було неправильне розуміння умов програми та побоювання необхідності повернення отриманих коштів.

За такого трактування діяльності соціальних програм можна зрозуміти, чому вони подекуди сприяють збільшенню нерівності. Декомпозиція індексу Джині (за даними 2023 р.[11]) свідчить про те, що 78,6 % усієї нерівності є економічно виправданою, оскільки формується за рахунок виробленої продукції та послуг. Проте різні види допомоги та інші соціальні трансферти все ще відіграють певну роль у диференціації населення за доходами — на їх долю припадає близько 2 % загальної нерівності.

За класичного трактування причин, чому соціальні програми посилюють нерівність, йдеться лише про так звані помилки включення, тобто отримання допомоги небідними домогосподарствами через недосконаліть адміністрування чи умов програми. Але поведінкові аспекти дають більш глибоке пояснення крізь призму протилежної ситуації — недоохоплення нужденних та значної помилки виключення. Якщо кошти соціальних програм не доходять до найбільш нужденних, то трансферти не можуть повною мірою виконувати вирівнювальну функцію.

Для вирішення таких проблем необхідно шукати рецепти збільшення охоплення цільових груп спеціально розробленими для них програмами. Якщо політика викладена чіткою та простою мовою, і якщо людям нагадують у момент прийняття рішення про відповідні аспекти, вони значно частіше реагують саме так, як передбачали розробники політики. Це означає, що процедура узгодження та просування програм державної політики, включаючи роботу, зосереджену на комунікації, має першочергове значення. Такі незначні кроки можуть бути недорогими у впровадженні, але дадуть відчутний ефект, особливо коли мова йде про автоматичні нагадування, без використання додаткових людських ресурсів.

Наприклад, підтвердження таких висновків були отримані щодо планів *Medicare Part D,* які покривають витрати на ліки для людей похилого віку.

[11] Розрахунки проведено автором за даними обстеження соціально-економічного становища домогосподарств (ОСЕСД), проведеного у 2023 р. за ініціативи Мінсоцполітики та технічного сприяння ЮНІСЕФ в Україні у зв'язку з призупиненням державного обстеження умов життя домогосподарств (ОУЖД) на період дії воєнного стану.

В межах програми існує велика кількість планів, розроблених для людей з різними потребами в охороні здоров'я, і стандартна модель припускає, що люди вивчають плани та обирають найкращий для себе варіант. Однак повідомлення зрозумілою мовою про потенційну економію у разі вибору підходящого плану мало помітний вплив: 11 % учасників змінили плани після отримання такої інформації, що призвело до економії в середньому на одного учасника близько 100 доларів США на рік [21]. Поведінкові економісти також зосереджувались на випадках, коли неточні переконання є систематичними та можуть бути виправлені за допомогою постійного доступу до прозорої інформації.

Дослідження щодо втручань, які частіше застосовують у системі соціальної підтримки, перевіряють вплив певних типів підштовхування, наприклад, надання текстового повідомлення з нагадуванням. Зазвичай втручання включають: виявлення вузьких місць та бар'єрів у процесі подання заявки, пошук недорогих способів зменшення цих проблем шляхом спрощення форм, переформулювання інструкцій простішою мовою, використання листівок-нагадувань тощо. Результати численних експериментів свідчать про позитивні результати втручань, які зазвичай ідентифікуються через збільшення поданих заявок. У такому разі адміністраторам програм надаються відповідні інструменти для аналізу проблем та розуміння шляхів їх вирішення.

Результати численних досліджень доводять, що більший ефект від підштовхувань спостерігається для сімей, які вже мали контакти з державними структурами, ніж для загальних груп потенційних реципієнтів програм [22]. Коли різні типи підштовхувань були протестовані на вибірках сімей, які не мали контакту з урядом, використання програми *EITC* (податкові пільги в США) не збільшилось. Ці результати свідчать про те, що бар'єри для малозабезпечених домогосподарств, які не подають декларації, настільки суттєві, що навіть добре розроблені підштовхування не будуть ефективними. Відповідно до гіпотези, що для значного збільшення участі в програмі потрібно щось більше ніж прості підштовхування, були отримані певні підтвердження [23]. Так, дослідження показало, що просте надання інформації сім'ям, які мають право на отримання житлової субсидії для переїзду до кращого району, несуттєво вплинуло на рівень участі, але втручання, яке допомагало сім'ям у пошуку нового житла, мало суттєвий ефект.

Проблемою багатьох заходів, спрямованих на охоплення сімей, що мають право на участь у програмі, але не беруть у ній участі, є відсутність загальнонаціональних баз даних, які б містила контактну інформацію щодо значної частини населення з низьким рівнем доходу. Багато розвинених країн мають такі бази даних і використовують їх для зв'язку з особами, котрі не беруть участі в програмі, зокрема з найбільш неблагополучними сім'ями [24]. Україна має проблеми з реєстрами загалом, особливо, коли це

стосується вразливих контингентів та сімей у складних життєвих обставинах. Попри численні спроби в різні періоди створити єдиний реєстр отримувачів усіх видів допомоги, досі цей процес незавершений. Годі й казати про реєстр потенційних контингентів, які можуть претендувати на допомогу, але не звертались до соціальних служб.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Поведінкові економісти доводять, що люди рідко діють раціонально з різних причин, що ускладнює досягнення бажаних результатів впливу на їх економічну поведінку. Однак ірраціональність може бути передбачуваною, і ця ідея покладена в основу механізмів та політик, спрямованих на зміну моделей поведінки економічних суб'єктів.

У процесі розробки державної політики важливим є врахування обмеженої уваги та когнітивних труднощів серед цільових контингентів. Обмежена увага є одним із найбільш значимих аспектів економічної поведінки людей, який важливо враховувати у формуванні соціально-економічної політики та просуванні відповідних програм. Особливої важливості фактор обмеженої уваги набуває у розробці політик, орієнтованих на соціально вразливі верстви населення.

Складні правила програм можуть бути незрозумілими, що створює додаткові бар'єри для їх ефективного функціонування. Дослідження обмеженої уваги доводять, що реакція людей на ті чи інші заходи залежить від рівня їх освіти та доходу. Проте навіть для людей з високим освітнім рівнем, у яких відсутні когнітивні труднощі, обробка складної інформації є «дороговартісною», і тому складні стимули часто залишаються поза увагою. Отже, рішення політиків мають бути досить простими і прозорими, зрозумілими для людей, а необхідні дії економічних агентів мають бути мінімізовані.

Дедалі частіше політики розуміють, що подекуди форма представлення пропонованих змін відіграє більшу роль, ніж їх зміст, адже навіть геніальне управлінське рішення з ідеальним змістом може не дати результату, якщо не було достатньо зрозумілим та усвідомленим.

Ефективна реалізація управлінських рішень неможлива, якщо у їх розробці не було враховано поведінкові чинники, надто коли йдеться про складні для звичайних людей економічні питання. Традиційні політики та інституційні інструменти можуть ставати недієвими в сучасному світі, який дедалі більше перебуває в умовах невизначеності, а для запуску позитивних змін у суспільстві, особливо в умовах впливу війни, та для реалізації цілей повоєнної розбудови політика має розуміти та передбачати поведінкові реакції та дії економічних агентів. Управлінська сфера має відійти від традиційних розумінь та постулатів класичної економіки. Коли ми змоделюємо ситуацію, як будуть діяти найчисленніші представники цільової групи в тій чи іншій ситуації, ми зможемо краще передбачити ефект від прийнятого рішення як для цільової групи, так і для суспільства загалом.

REFERENCES / ЛІТЕРАТУРА

1. Kahneman D., & Tversky, A. (1973). Availability: A Heuristic for Judging Frequency and Probability. *Cognitive Psychology*, 5, 207—232. https://doi.org/10.1016/0010-0285(73)90033-9
2. Tversky, A. & Kahneman, D. (1992). Advances in Prospect Theory: Cumulative Representation of Uncertainty. *Journal of Risk and Uncertainty,* 5, 297—323. https://doi.org/10.1007/BF00122574
3. Thaler, R. H. (Ed.). (1993). Advances in behavioral finance. Russell Sage Foundation.
4. Thaler, R. H. (2024). Behavioral Economics. Why People Act Irrational and How to Benefit from It. Kyiv: Our Format.
[Талер, Р. (2024). Поведінкова економіка. Чому люди діють ірраціонально і як отримати з цього вигоду. Київ: Наш формат].
5. Thaler, R. H. (2017). Push: How to help people make the right choices. Kyiv: Our Format [Талер, Р. (2017). Поштовх. Як допомогти людям зробити правильний вибір. Київ: Наш Формат].
6. Münscher, R., Vetter, M., & Scheuerle T. (2016). A review and taxonomy of choice architecture techniques. *Journal of Behavioral Decision Making,* 29 (5), 511—524. https://doi.org/10.1002/bdm.1897
7. Johnson, E. J. (2021). The elements of choice: Why the way we decide matters. New York, NY: Riverhead Books.
8. Michie, S., van Stralen, M. M., & West, R. (2011). The behaviour change wheel: A new method for characterising and designing behaviour change interventions. *Implementation Science,* 6 (1), 1—12. https://doi.org/10.1186/1748-5908-6-42
9. Borchardt, W., Kamzabek, T., & Lovallo, D. (2022). Behavioral strategy in the wild. *Management Research Review,* 45 (9). https://doi.org/10.1108/MRR-12-2021-0876
10. Datta, S., & Mullainathan, S. (2014). Behavioral design: A new approach to development policy. *Review of Income and Wealth,* 60 (1), 7—35. https://doi.org/10.1111/roiw.12093
11. Niedderer, K., Clune, S., & Ludden G. (Ed.). (2017). Design for behaviour change: Theories and practices of designing for change. Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315576602
12. Bucher, A. (2020). Engaged: Designing for behavior change. Rosenfeld Media.
13. Grimmelikhuijsen, S., Jilke, S., Olsen, A. L., & Tummers, L. (2017). Behavioral Public Administration: Combining Insights from Public Administration and Psychology. *Public Admin Rev,* 77, 45—56. https://doi.org/10.1111/puar.12609
14. Bhargava, S., & Manoli, D. (2015). Psychological frictions and the incomplete take-up of social benefits: Evidence from an IRS field experiment. *American Economic Review.* 105 (11), 3489—3529. https://doi.org/10.1257/aer.20121493
15. Lusardi, A., & Mitchell, O. (2011). Financial literacy around the world: An overview. *Journal of Pension Economics & Finance*, 10 (4), 497—508. https://doi.org/10.1017/S1474747211000448
16. Sims, C. A. (2003). Implications of rational inattention. *Journal of Monetary Economics*. 50 (3), 665—690. https://doi.org/10.1016/S0304-3932(03)00029-1 .
17. Maćkowiak, B., Matějka, F., & Wiederholt, M. (2023). Rational inattention: A review. *Journal of Economic Literature*, 61 (1), 226—273. https://doi.org/10.1257/jel.20211524 .
18. Malmendier, U., & Nagel, S. (2011). Depression babies: Do macroeconomic experiences affect risk taking. *The Quarterly Journal of Economics,* 126 (1), 373—416. https://doi.org/10.1093/qje/qjq004
19. Bhargava, S., Loewenstein, G., & Sydnor, J. (2017). Choose to lose: Health plan choices from a menu with dominated option. *The Quarterly Journal of Economics*, 132 (3), 1319—1372. https://doi.org/10.1093/qje/qjx011

20. Campbell, J. Y. (2016). Restoring rational choice: The challenge of consumer financial regulation. *American Economic Review,* 106 (5), 1—30. https://doi.org/10.1257/aer.p20161127
21. Kling, J. R., Mullainathan, S., Shafir, E., Vermeulen, L. C., & Wrobel, M. V. (2012). Comparison friction: Experimental evidence from Medicare drug plans. *The Quarterly Journal of Economics,* 127 (1), 199—235. https://doi.org/10.1093/qje/qjr055
22. Linos, E., Prohofsky, A., Ramesh, A., Rothstein, J., & Unrath, M. (2022). Can nudges increase take-up of the EITC? Evidence from multiple field experiments. *American Economic Journal: Economic Policy,* 14 (4), 432—452. https://doi.org/10.1257/pol.20200603
23. Bergman, P., Chetty, R., DeLuca, S., Hendren, N., Katz, L. F., & Palmer, P. (2023). Creating moves to opportunity: Experimental evidence on barriers to neighborhood choice. National Bureau of Economic Research. https://doi.org/10.3386/w26164
24. Ko, W, & Moffitt, R. A. (2022). Take-up of social benefits. National Bureau of Economic Research. *NBER Working Paper*, 30148. https://doi.org/10.3386/w30148

Стаття надійшла до редакції журналу 11.05.2026
Стаття прийнята до друку після рецензування: 18.05.2026
Дата публікації: 23.06.2026

Liudmyla Cherenko, Dr. Sc. (Economics), Senior Researcher
Mykhailo Ptoukha Institute for Demography and Life Quality Research of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: cherenko@ukr.net
ORCID: 0000-0003-1606-6170
Scopus ID: 59304211700

POSSIBILITIES OF INFLUENCING ECONOMIC BEHAVIOR OF THE POPULATION: ECONOMIC INCENTIVES VS. NUDGING

The article reveals the specifics of how the population makes economic decisions, with an emphasis on limited attention and the resulting irrational actions of economic agents. It presents arguments regarding the importance of considering behavioral factors in managerial decision-making within the economic sphere. Based on an analysis of successful cases of influencing changes in the population's economic behavior, examples from decision-making practices in Ukraine are reviewed. The purpose of the article is to substantiate the necessity of incorporating the idea of nudging and interventions into policy design alongside traditional economic incentives, with particular attention to the problem of limited attention among socially vulnerable groups. The novelty of the study lies in adapting globally established approaches to influencing economic behavior to the Ukrainian context and confirming the hypothesis of the feasibility of such influence through the practical experience of Ukrainian policy-making.

The research relies on classical statistical methods to build an evidence base for the importance of accounting for behavioral components in policy development. To justify the relevance of behavioral factors, the method of retrospective assessments of population responses to various government programs was chosen. On this basis, hypotheses about possible explanations of economic agents' actions, especially among socially vulnerable groups, were formulated. For the assessment of the impact of specific programs, microdata from surveys were used: Household Budget Survey (HBS) and Household Socio-Economic Status Survey. (HSESS), conducted in 2023 at the initiative of the Ministry of Social Policy of Ukraine with technical support from UNICEF, due to the suspension of the state household living conditions survey during martial law.

Keywords: economic behavior of the population, economic incentives, nudges, interventions, limited attention, behavioral reactions, socially vulnerable groups.

DSE DEMOGRAPHY AND SOCIAL ECONOMY

Cite: Vernihorova, Nataliia (2026). Publichno-pryvatno-filantropichni partnerstva yak perspektyvnyi investytsiinyi instrument u sferi reabilitatsii [Public-Private-Philanthropic Partnerships as a Promising Investment Tool in the Field of Rehabilitation]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika — Demography and Social Economy*, 2 (64), 59—76. https://doi.org/10.15407/dse2026.02.059

https://doi.org/10.15407/dse2026.02.059
УДК 330.322:334.7:614.2:615.8
JEL Classification: H44, I11, L33, O16

НАТАЛІЯ ВЕРНІГОРОВА, д-р філософії (економіка)
наук. співроб. відділу економічного регулювання природокористування
Державна установа «Інститут ринку і економіко-екологічних досліджень НАН України»
65044, Україна, м. Одеса, Французький бульвар, 29
E-mail: natalivern93@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5968-4211

ПУБЛІЧНО-ПРИВАТНО-ФІЛАНТРОПІЧНІ ПАРТНЕРСТВА ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ ІНВЕСТИЦІЙНИЙ ІНСТРУМЕНТ У СФЕРІ РЕАБІЛІТАЦІЇ

Стаття присвячена аналізу публічно-приватно-філантропічного партнерства (ППФП) та удосконаленню нормативно-правового регулювання його діяльності, з метою створення нормативного підґрунтя для залучення благодійних коштів до суспільно важливих інвестиційних проєктів, зокрема щодо реабілітації, реінтеграції, збереження та відновлення людського капіталу. Дослідження зосереджене на аналізі сучасного стану ринку приватних медичних послуг в Україні та наявних кейсах щодо залучення благодійних партнерів до інвестиційних проєктів у сфері реабілітації. Обґрунтовано надання переваги розвитку ППФП на відміну від класичних публічно-приватних партнерств (ППП), що пов'язано з суспільною значущістю проблем реабілітації та недостатності її фінансування. Виявлено, що діяльність реабілітаційних центрів за підтримки благодійних партнерів спрямована не лише на кількість, але і на якість реабілітації, орієнтацію на найкращі міжнародні практики та підвищення кваліфікації медичного персоналу. Тому такий інвестиційний підхід є актуальним саме у часи нестійкої економіки та суспільних викликів.

Метою статті є узагальнення практичного досвіду створення та функціонування реабілітаційних центрів на засадах ППФП в Україні та розробка рекомендацій щодо

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)
© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2026. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

вдосконалення нормативно-правової сфери для створення сприятливого законодавчого базису щодо впровадження такої форми партнерства. Виявлено, що на сьогодні у нормативно-правовій сфері не регламентована діяльність таких партнерств, адже вони є новими для практики України, і є відповіддю на виклики українських реалій. Тому надані пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правової сфери покликані забезпечити законодавче підґрунтя для розвитку подібного інвестиційного підходу. Це дасть змогу масштабувати успішні проєкти, сприятиме підвищенню ролі благодійного сектору у сферах, дотичних до гуманітарного виміру, як-то: реабілітація, реінтеграція, збереження та відновлення людського капіталу. Новизна дослідження полягає у спробі адаптації наявних нормативно-правових документів під діяльність даних партнерств, адже попри відсутність спеціального нормативно-правового регулювання ППФП вже існують в Україні та є інноваційними. У статті використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження: метод кейсів, порівняльний аналіз, логічного узагальнення. Їх застосування дало змогу дослідити проблематику розвитку ППФП та виявити їх переваги перед класичним ППП.

Оскільки Україна вже має успішний досвід функціонування публічно-приватно-філантропічних партнерств у сфері реабілітації, то подальше масштабування цієї практики потребує виділення критеріїв, за якими має здійснюватись інституційне забезпечення санаторно-курортних та реабілітаційних установ у рамках даної інвестиційної моделі. Запропоновані критерії покликані інтенсифікувати залучення коштів благодійного партнера за напрямами, які потребують оптимізації витрат приватного партнера та держави.

Ключові слова: *інвестиційно-інноваційний розвиток, реабілітація, публічно-приватно-філантропічне партнерство, ППФП, інвестиційний інструмент.*

Публікація за результатами проведених досліджень представлена в рамках науково-дослідної теми НАН України №: 0125U000027 «Відновлення економіки курортів на основі природних лікувальних активів у воєнний та післявоєнний період» (2025—2027 рр.).

Постановка проблеми. Інвестиційний клімат України є досить складним через нестабільність більшості сфер суспільно-економічного та політичного життя країни. Внаслідок військових дій постраждала більша частина критичної інфраструктури, тому такі суспільно важливі сфери як реабілітація та санаторне лікування конкурують за увагу інвесторів. Україна зіткнулась зі значним ростом потреб висококваліфікованої реабілітації, натомість фінансові ресурси бюджету вкрай обмежені. Бюджетне фінансування переважно покриває лише операційні витрати наявних пакетів реабілітаційної допомоги в рамках програми медичних гарантій та не передбачає видатків на створення та облаштування нових реабілітаційних центрів. Публічно-приватні партнерства орієнтовані на прибуток, тому їх реалізація у сфері реабілітації не забезпечить можливостей для безоплатної допомоги.

Актуальність статті. Нині актуальності набуває розвиток публічно-приватно-філантропічних партнерств, або *public-private-philanthropic partnerships (PPPP),* які на відміну від класичних ППП у процесі інвестування застосовують благодійні кошти. Метою таких партнерств передусім є отримання соціальних ефектів, а не прибутку. В реаліях України сфера реабілі-

тації стала критично важливою для відновлення фізичних можливостей тисяч людей, тому вона має трансформуватись зі стану «витратної для бюджету держави» в «інноваційно-інвестовану та гуманітарну». Саме ППФП є тим інвестиційним інструментом, здатним розвинути сферу реабілітації відповідно до щораз більшого попиту та забезпеченням високої якості реабілітаційних послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ґрунтовний аналіз розвитку благодійної діяльності в Україні здійснено у роботі В. М. Новікова (V. M. Novikov) [1], де відзначено відношення благодійних фондів до неприбуткових та некомерційних організації та, відповідно, особливості нормативного регулювання їх діяльності. Зокрема, зазначено про необхідність вдосконалення інституційної складової благодійної діяльності та чинного законодавства з метою попередження розповсюджених правопорушень на всіх етапах такої діяльності. Значущість ППП у відновленні України обґрунтована у роботах [2—3]. Л. В. Лисяк, С. В. Качула (L. V. Lysiak, S. V. Kachula) [2] наголошують, що «розвиток ППП в Україні має затухаючу динаміку», особливо у період з 2019 по 2023 рр., що пов'язано із впливом пандемії *Covid*-19 та повномасштабними військовими діями у 2022 р. Така ситуація потребує активізації фінансового механізму ППП. У роботах Джорджа Фернанда Гомеса та Андреа Боза Занатта (J. Fernández Gómez, A. Boza Zanatta) [4—6] аргументовано роль благодійних партнерів у наданні каталітичного капіталу — безповоротних інвестицій, які беруть на себе основні ризики і тим самим стимулюють активність приватних партнерів в інвестуванні. Тому роботи зарубіжних колег стосовно організаційно-економічного та правового забезпечення розвитку ППФП є важливим підґрунтям для розробки дієвих стратегій інвестування у суспільно-важливі сфери в умовах економічних викликів.

У попередній роботі автора [7] було розглянуто економіко-правові чинники реабілітації, де обґрунтовано позитивні та негативні наслідки реформи охорони здоров'я в Україні. Згідно з реформою заклади можуть заключати договір з Національною системою здоров'я України (НСЗУ), що дає їм змогу отримувати фінансування послуг за державний кошт. Але необхідною умовою є відповідність до вимог, серед яких для реабілітаційних центрів та санаторіїв висувається наявність технічного оснащення та інфраструктури, що відповідає критеріям інклюзивності. При цьому кошти на обладнання заклад має знайти самостійно. Тому в контексті даної проблематики залучення благодійних коштів має стратегічне значення для існування таких закладів (здебільшого санаторіїв). Роботи вітчизняних колег [8—10] також свідчать про важливість та перспективність залучення благодійного сектору до підтримки суспільно важливих сфер. Але на сьогодні відсутні дослідження стосовно механізмів інтеграції благодійного сектору до участі в інвестиційних проєктах, особливо у такій профільній галузі як

реабілітація. Поза увагою дослідників залишаються нормативно-правові передумови для інтеграції співпраці у формі ППФП у вітчизняну практику, хоча по факту такі партнерства вже існують.

Постановка мети і завдань. Метою дослідження є узагальнення практичного досвіду створення та функціонування реабілітаційних центрів на засадах публічно-приватно-філантропічного партнерства в Україні та розробка рекомендацій щодо вдосконалення нормативно-правової сфери для створення сприятливого законодавчого базису щодо розвитку угод ППФП. Задля досягнення мети поставлено такі завдання:

1. Дослідити сучасний стан ринку приватних медичних послуг в Україні, визначити основні проблеми та впливові фактори.

2. Провести порівняльний аналіз законодавства, що регламентує діяльність ППП та благодійну діяльність.

3. Розробити та обґрунтувати рекомендації щодо вдосконалення чинного законодавства.

4. Розробити та внести пропозиції щодо критеріїв здійснення інституційного забезпечення реабілітаційних та санаторно-курортних установ у рамках співпраці ППФП.

Новизна. Удосконалено засади нормативно-правового регулювання діяльності публічно-приватно-благодійних партнерств з метою створення нормативного підґрунтя для залучення благодійних коштів до суспільно важливих інвестиційних проєктів.

Методи дослідження. Методологічну основу складають загальнонаукові та спеціальні методи дослідження: метод кейсів (під час вивчення українського досвіду залучення благодійних коштів на створення реабілітаційних центрів); порівняльний аналіз (для вивчення нормативно-правової бази); логічного узагальнення (у формуванні авторських пропозицій).

Виклад основного матеріалу дослідження і отриманих результатів. У 2018 р. Міністерство охорони здоров'я (МОЗ) України затвердило «Методичні рекомендації для впровадження проектів державно-приватного партнерства у сфері охорони здоров'я»[1] (2018). Тож на сьогодні найбільш поширеною та перспективною формою інвестування у сфері охорони здоров'я та реабілітації є державно-приватні партнерства (ДПП), або публічно-приватні партнерства (ППП) згідно з Законом України «Про публічно-приватне партнерство»[2] (2025).

Значну частку ППП в сфері охорони здоров'я в Україні складають класичні договори з метою отримання прибутку. Згідно зі звітом аналітичного

[1] Міністерство охорони здоров'я України. Методичні рекомендації для впровадження проектів державно-приватного партнерства у сфері охорони здоров'я. 2018. URL: https://moz.gov.ua/uploads/1/7840-1234567890.pdf (дата звернення: 17.04.2026).

[2] Закон України № 43-45 «Про публічно-приватне партнерство» (2025, 19 черв.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4510-20#Text (дата звернення: 17.04.2026).

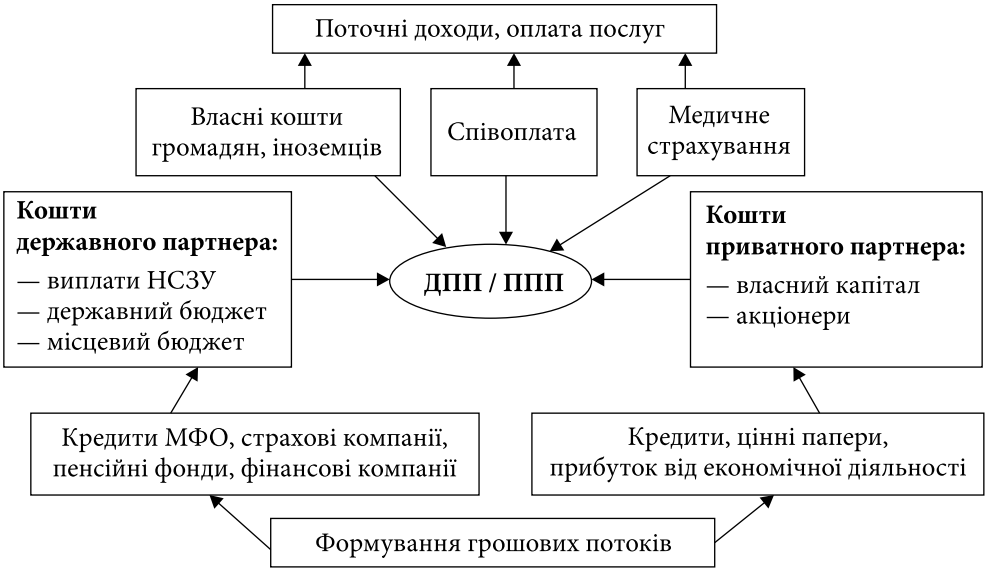

Рис. 1. Схема фінансових потоків у моделі публічно-приватного партнерства в сфері охорони здоров'я України
Джерело: [13].

центру *Pro-Consulting,* станом на травень 2025 р. в Україні нараховується 10 667 приватних клінік, що надають послуги у сфері охорони здоров'я [11]. Міжнародна фінансова корпорація *(IFC)* ще у 2021 р. в своєму огляді стану ДПП в Україні зробила висновок, що розвиток даного виду співпраці є основою для нової економіки України, інтегрованої до світових інвестиційних потоків [12].

Реалізацію договорів ППП та їх стійкість забезпечують фінансові потоки, які є диверсифікованими та структурованими. Розподіл фінансових потоків цих договорів у сфері охорони здоров'я представлений на рис. 1, де кошти приватного партнера представлені власним капіталом та акціями. Ці кошти підприємець отримує з економічної діяльності, тобто це власний прибуток. Тому в ризикованих умовах інвестиційного клімату навряд чи підприємці стануть активно вкладати кошти в соціально значущу інфраструктуру на тому рівні, що відповідає запитам суспільства.

Тепер розглянемо обсяги ринку приватних медичних послуг в Україні (табл. 1). Відомо, що обсяг ринку приватних медичних послуг в Україні з 2019 по 2022 рр. поступово зріс у чотири рази, що свідчить про стійкий шлях України до гармонізації згідно з європейськими вимогами. Як бачимо з табл. 1, після 2022 р. обсяг ринку приватних медичних послуг в Україні суттєво знизився, також впала доходність ринку приватної медицини. Водночас відбувається певна реанімація ринку приватних медичних послуг,

адже у 2024 р. доходність ринку приватних медичних послуг зросла як порівняти з 2023 р. Відповідно до висновків аналітичного звіту *Pro Consulting* [14], на ринок приватної медицини впливають такі фактори:

1. Демографічний. Цей фактор особливо актуальний саме для України у зв'язку з війною. З початку повномасштабних військових дій у 2022 р. з України виїхало приблизно 7,7 млн українців (станом на грудень 2024 р.). Ще 4,6 млн — внутрішньо переміщені особи [16], які є економічно вразливими та у більшості випадків надають переваги державним закладам охорони здоров'я. Більша частка мігрантів з України до інших країн (близько 71 %) — це жінки і діти, які зазвичай найактивніше користуються медичними послугами, але нині отримують ці послуги в інших країнах. Крім того, 66 % українських біженців є працездатним населенням, і з великою вірогідністю були клієнтами приватного ринку медичних послуг до міграції [17].

2. Фінансовий. Цей фактор включає економічні можливості населення, рівень розвитку страхової медицини, рівень соціального захисту вразливих верств населення. Зменшення доходів населення вплинуло на зниження спроможності оплачувати платні послуги у приватних клініках.

3. Конкуренція на ринку. Приватні медичні заклади мають свої переваги у рівні організації медичних послуг, оснащенні, якості умов перебування. З іншого боку, у контексті реформування та конкуренції за фінансування державні медичні заклади також намагаються підвищити сервіс. Крім того, значні переваги надають договори з Національною службою здоров'я України (НСЗУ), яка фінансує певні пакети послуг та підвищує доступність лікування та реабілітації.

Так залучення приватних коштів бізнесу як основного інструменту інвестування реабілітації не є перспективним, адже на сьогоднішній день інвестування є ризиковим, а політична та економічна ситуація нестабільною. Крім того, суттєво змінився склад пацієнтів, які потребують коштовної реабілітації. Значно виросла частка серйозних травм унаслідок військових дій, а реабілітація таких пацієнтів з етичної точки зору має надаватись безоплатно. Отже, інвестування з метою розвитку бізнесу та отримання прибутку не є доречним. Тому на сьогодні інвестування галузі реабілі-

Таблиця 1. **Показники ринку приватних медичних послуг в Україні у різні роки, *млрд грн***

Країна	Обсяги ринку приватних медичних послуг, *млрд грн*				Дохідність ринку приватної медицини, *млрд грн*		
	2018	2019	2022	2024	2022	2023	2024
Україна	20,9	26,7	106,8	5	179,72	45,7	64,7

Джерело: [14, 15].

Рис. 2. Етапи розвитку мережі реабілітаційних центрів *RECOVERY*
Джерело: складено на основі даних [19].

таційної допомоги варто віднести до гуманітарних проблем — коли істотно зростає попит та потреби щодо складності і тривалості послуг реабілітації, а фінансові можливості державного бюджету обмежені.

У таких умовах високу ефективність показали реабілітаційні центри, створені на кошти меценатів, які надають висококваліфіковані послуги на безоплатній основі для військових та цивільного населення. Серед найвідоміших: мережа *RECOVERY, Superhumans Center,* Національний реабілітаційний центр у Львові (проєкту *UNBROKEN*). Розглянемо їх діяльність детальніше.

Фонд *RECOVERY* (Віктора та Олени Пінчуків) по всій Україні створив найбільшу мережу — 18 реабілітаційних центрів з безоплатними послугами для ветеранів. Центри базуються на базі комунальних медичних закладів, які потребують оновлення обладнання та інфраструктури, та функціонують на основі договору ППП. Відомо, що Національна мережа реабілітаційних центрів *RECOVERY* підписала меморандуми про співпрацю з державними центральними органами влади [18]: Міністерством внутріш-

ніх справ України (2024 р.), Міністерством оборони України (2023 р.), Державною прикордонною службою України. Загалом допомогу у реабілітаційних центрах отримали більше 25 000 військових. Окрім надання реабілітаційних послуг, центр проводить навчальні курси для підвищення кваліфікації лікарів у різних видах реабілітації [19]. На рис. 2 наведено поетапну схему створення та функціонування мережі.

Інший масштабний проєкт з облаштування реабілітаційних центрів — *Superhumans Center*. Це всеукраїнський сучасний центр для допомоги військовим та цивільним громадянам, постраждалим від війни. Спеціалізується на сучасному протезуванні та реабілітації, реконструктивній хірургії, а також психологічній допомозі, соціальній реінтеграції. Усі послуги для пацієнтів безоплатні [20]. Усього в Україні чотири таких центри — у Дніпрі, Одесі, Києві та Львові. Проєкт *Superhumans Center* також здійснюється на основі договорів ППП. Державними партнерами виступають органи центральної влади України, державні корпорації та організації, а приватними — вітчизняні представники банківської та торгівельної сфери й зарубіжні партнери [20].

Ще один успішний приклад — проєкт *UNBROKEN National Rehabilitation Center* (Львів). Центр є медичним простором, де можна одночасно отримати медичну допомогу з реконструктивної хірургії, ортопедії, протезування, психологічної допомоги [21]. Державна складова партнерського

Таблиця 2. **Фінансові показники Благодійного проєкту «Незламні» за І квартал 2025 р.**

Фінансові показники	Значення
Витрати на благодійну діяльність	97,2 %
Витрати на операційну діяльність фонду	2,8 %
Джерела фінансування	
1. Надходження благодійних коштів	116 267 119 тис. грн
2. Додаткові доходи:	
банківські відсотки	889 312 тис. грн
доходи від курсових різниць	2 116 506 тис. грн
Доходи разом	**119 272 937 тис. грн**
Реалізація благодійних проєктів	67 141 509 тис. грн
Адміністративні витрати	601 921 тис. грн
Фонд оплати праці	1 580 403 тис. грн
Капітальні витрати на утримання фонду	46 055 тис. грн
Витрати разом	**69 369 887 тис. грн**
Залишок на початок кварталу	34 280 194 тис. грн
Залишок на кінець кварталу	84 183 244 тис. грн

Джерело: [22].

договору представлена комунальною некомерційною установою — Першим медичним об'єднанням Львова, що є найбільшою лікарнею міста. До приватних партнерів входять представники українського та міжнародного бізнесу та міжнародні донорські організації [21]. З метою визначення ефективності діяльності благодійного фонду *UNBROKEN* проведемо аналіз деяких економічних показників станом на І квартал 2025 р. (табл. 2).

Дані табл. 2 свідчать про високий показник витрат на благодійну діяльність з загальних надходжень — 97,2 %, що означає високу ефективність благодійного фонду. Витрати на операційну діяльність складають лише 2,8 %, що вказує на мінімізацію адміністративних та операційних витрат. Основні надходження можна розділити на два джерела:

• благодійні кошти, які складають основну частку надходжень;

• додаткові доходи, які складаються з банківських відсотків та курсових різниць (3 006 818 тис. грн разом), та є значним джерелом доходу. Такий показник свідчить про ефективний фінансовий менеджмент стосовно валютних операцій та наявних активів.

Економічні показники фонду свідчать про фінансову дисципліну, що є привабливим для залучення потенційних донорів. Тому розвиток партнерств із такими фондами у сфері реабілітації є перспективним, але в той же час він потребує удосконалення нормативно-правової сфери. Передусім необхідно враховувати особливий статус благодійних фондів, які згідно з Податковим кодексом України віднесені до неприбуткових організацій (пункт 133.4.6) . Отже, їх участь у партнерствах має бути чітко регламентована відповідно до обмежень, що накладаються на них законом. Розглянемо ключові закони України, які складають основну нормативно-правову базу в контексті можливості впровадження моделі ППФП (табл. 3).

Отже, трансформаційні зміни сфери ППП з метою впровадження моделі ППФП на рівні нормативно-правового регулювання мають базуватись на вдосконаленні Закону України «Про публічно-приватне партнерство» (2025) — з метою закріплення поняття публічно-приватно-благодійного партнерства і регламентації основних положень його створення та функціонування, та Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» (2013) — з метою закріплення положень благодійного інвестування у вигляді каталітичного капіталу, який у практиці країн ЄС став різновидом благодійної допомоги.

Варто звернути увагу на особливості благодійних організацій як учасників економічних відносин, які прописані у Податковому кодексі України. Як бачимо з табл. 3, благодійна діяльність має чіткі вимоги щодо оподаткування, розподілу коштів та не передбачає отримання прибутків окрім покриття адміністративних витрат. Тому модель ППФП в Україні повинна мати чітко регламентовані умови участі партнерів у рамках такої співпраці. По-перше, важливим є розподіл ролей, що мають взаємодоповнювати інших

Таблиця 3. **Правові передумови та перешкоди для моделі ППФП**

Нормативно-правові акти України	Нормативні передумови та перешкоди для ППФП
Податковий кодекс України [3]	*Передумови:* пп 133.4.4[1] — компенсаційні виплати (або виплати на користь працівників) у благодійних фондах мають суворо регламентований розмір — не більше 25 % від адміністративних витрат; пп 170.7.4. — благодійна допомога не оподатковується, в тому числі надана закладам охорони здоров'я та реабілітації для компенсації вартості платних послуг; благодійна допомога на зазначені цілі має розподілятись через державний або місцевий бюджет, або через неприбуткові організації; пп 170.7.5. — благодійна допомога має строк використання
Закон України «Про публічно-приватне партнерство» [4]	*Передумови:* ст. 1 регламентує поняття «суспільно значущих послуг», що є важливим для партнерства ППФП; регламентує поняття донора — як «юридичну особу, яка не має на меті отримання прибутку, метою діяльності якої є підтримка проектів»; ст. 11 — регламентує здійснення аналізу ефективності ППП, в тому числі на основі «соціальних наслідків» та «поліпшення якості послуг та рівень забезпечення послугами»; у ст. 5, 10 — 12, 22 є положення щодо співфінансування, що відкриває шлях розглядати учасником даного виду фінансування благодійного партнера *Перешкоди:* • відсутність поняття публічно-приватно-благодійного (філантропічного) партнерства; • чітке розмежування сторін партнерства на державну (органи державної влади та місцевого самоврядування, Public), та приватну (юридична особа, Private), та відсутність поняття благодійного партнера (Philanthropic); • відсутність у законі положень щодо участі благодійних фондів у партнерстві; • відсутність понять філантропічного капіталу, каталітичного капіталу, та змішаного фінансування

Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації»[5] (2013)	*Передумови:* ст. 3 Закону визначено, що «цілями благодійної діяльності є надання допомоги для сприяння законним інтересам бенефіціарів у сферах благодійної діяльності, та розвиток і підтримка цих сфер у суспільних інтересах», що є основною місією благодійного партнера у співробітництві ППФП *Перешкоди:* • відсутність положень стосовно можливості благодійних внесків у ППП, зі збереженням норм статуту та місії фонду
«Методичні рекомендації для впровадження проєктів державно-приватного партнерства у сфері охорони здоров'я»[6] (2018)	*Передумови:* • визнання на найвищому рівні партнерських угод в сфері охорони здоров'я як інструменту її інвестування; *Перешкоди:* • серед переліку цілей ППП у сфері охорони здоров'я не вказано «відкриття можливостей для підвищення інвестиційних потоків», що є важливим завданням партнерства ППФП; • відсутні положення щодо залучення благодійних коштів у партнерства, адже даний вид фінансових надходжень у ППП не регламентується в основному законі — «Про публічно-приватне партнерство» 2025 р.

Джерело: складено автором.

[3] Податковий кодекс України № 2755-17 (2011). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17 (дата звернення: 17.04.2026).

[4] Закон України «Про публічно-приватне партнерство» (2025, 19 черв.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4510-20#Text (дата звернення: 17.04.2026).

[5] Закон України № 5073-VI. Про благодійну діяльність та благодійні організації (2012, 5 лип.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text (дата звернення: 17.04.2026).

[6] Міністерство охорони здоров'я України. Методичні рекомендації для впровадження проектів державно-приватного партнерства у сфері охорони здоров'я. 2018. URL: https://moz.gov.ua/uploads/1/7840-1234567890.pdf (дата звернення: 17.04.2026).

учасників та відповідати встановленим законодавством вимогам щодо дозволеної діяльності. По-друге, слід розглядати участь не лише благодійних фондів, але й інших неприбуткових організацій, які можуть надавати консультативну підтримку у вузькоспеціалізованих проєктах.

Основні рекомендації стосовно впровадження моделі ППФП до сфери реабілітації стосуються легалізації філантропічного капіталу, або «каталітичного благодійного внеску», який можна розуміти як цільову допомогу, призначену для зменшення капітальних витрат та інвестиційних ризиків у проєктах ППП суспільного значення. Що стосується конкретних прикладних питань, можна рекомендувати залучення благодійних партнерів до покращення інституційного забезпечення структур, підпорядкованих Міністерству соціальної політики. Тому пропонуємо внести деякі актуальні зміни до чинного законодавства України, що сприятимуть розвитку партнерств типу ППФП (табл. 4).

Надані пропозиції до законів України, які стосуються ППП та благодійності, дадуть змогу інтегрувати діяльність благодійних фондів у важливі партнерські проєкти. Внесення змін до Закону України «Про публічно-приватне партнерство» допоможе закріпити нове для українського досвіду поняття ППФП на законодавчому рівні. Однією з юридичних перешкод щодо розвитку моделі ППФП є відсутність регламентованих положень таких партнерств, визнання благодійних фондів як повноцінних партнерів та їх ролі і повноважень. Оскільки в Україні існує закон «Про публічно-приватне партнерство» — основний регулятор відносин у сфері публічно-приватних партнерств, то логічно доповнити його новими положеннями стосовно ППФП. Інший шлях — підготовка постанови «Про публічно-приватно-благодійні партнерства» з посиланням на Закон, яка буде окремим документом для регуляції цих партнерств. Головна мета — це визначити ППФП в українському законодавстві як окрему форму партнерства або різновид ППП, де третій учасник (благодійний фонд чи організація) інвестує безповоротний капітал.

Іншою вагомою юридичною перешкодою для втілення проєктів ППФП є неприбутковий характер благодійних фондів та організацій, що унеможливлює їм брати участь у комерційних проєктах. Тому подальші зміни мають стосуватись Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації. Внесення до Закону поняття про «каталітичний благодійний внесок» допоможе чітко визначити, що такі інвестиції не вважаються діяльністю з метою отримання прибутку та нецільовим використанням коштів фонду, а є формою благодійності у довгострокові проєкти соціального значення. Зазвичай благодійність прийнято розглядати як адресну допомогу коштами та матеріальними ресурсами. Але сучасні форми благодійності передбачають також нову форму інвестицій, що спрямовуються на започаткування ризикованого та коштовного проєку, беруть на себе пер-

ший удар збитковості, покривають найбільш важливі статті видатків, і тим самим відкривають шлях для інвестицій інших партнерів, які б не наважились узяти на себе такий ризик. Саме це і є сутністю «каталітичного капіталу», і він вже зарекомендував себе як дієвий інвестиційний інстру-

Таблиця 4. **Пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства в сферах публічно-приватного партнерства та благодійності**

Закон України	Пропозиції
Закон України «Про публічно-приватне партнерство»[7]	• до ст. 1 додати визначення публічно-приватно-благодійного партнерства, яке має представляти тлумачення співпраці державного та приватного партнера з благодійними фондами; • сформулювати на законодавчому рівні поняття філантропічного капіталу, каталітичного капіталу та змішаного фінансування, що потрібно для розуміння форм, у яких здійснюється партнерство ППФП, адже воно не підпадає під жодну форму ППП, які визначені у ст. 5 закону; • у ст. 2 визначити правові засади партнерства ППФП; • до ст. 11, п. 2 внести положення щодо аналізу здійснення ефективності ППП відносно благодійного партнера; • необхідно додати окремий розділ, який регламентує, хто може виступати благодійним партнером — благодійні фонди, організації, волонтерські організації, меценати; • сформулювати на законодавчому рівні поняття благодійного партнера
Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації»[8]	• до переліку понять у статті 1 Закону варто додати визначення «каталітичного благодійного внеску»; • до ст. 5 «Види благодійної діяльності» додати «безоплатну передачу у власність бенефіціарів коштів в якості каталітичного благодійного внеску»; • окремим розділом варто регламентувати дозвіл благодійних фондів та організацій на тристоронню участь в угодах ППФП (держава — приватний партнер — благодійний фонд); • варто запровадити річну форму звітності фондів з коефіцієнтом ефективності використання коштів, що в подальшому матиме значення при укладанні договорів ППФП

Джерело: пропозиції автора на основі аналізу [23—24].

[7] Закон України № 43-45. «Про публічно-приватне партнерство» (2025, 19 черв.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4510-20#Text (дата звернення: 17.04.2026).

[8] Закон України № 5073-VI. «Про благодійну діяльність та благодійні організації» (2012, 5 лип.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text (дата звернення: 17.04.2026).

мент відкриття інвестиційних потоків для вирішення суттєвих соціальних проблем.

Надані пропозиції до нормативно-правової сфери дають змогу розглядати договори ППФП у правовому полі, що є першим кроком для їх інтеграції в український економіко-правовий простір. У процесі реалізації наданих пропозицій можна отримати низку переваг для розвитку ППФП в Україні:

• розширення чинного законодавства про ППП шляхом залучення благодійного партнера як повноцінного учасника інвестиційного проєкту;

• залучення позабюджетних коштів до значущих проєктів соціального спрямування з високим інвестиційним ризиком;

• оптимізація коштів та зняття бар'єрів для інвестування приватними та державними партнерами. Благодійні кошти у моделі ППФП спроможні зняти бар'єри для інших учасників та зменшити частку банківських кредитів. Крім того, згідно з Податковим кодексом України благодійні внески у розвиток медичних послуг та реабілітації не оподатковуються, що є значно вигіднішим для проєкту та оптимізує витрати;

• гарантії цільового використання коштів у проектах ППФП через наявність обов'язкового контролю з боку держави щодо витрат благодійних інвестицій;

• інвестування благодійних коштів може розглядатись не лише як самостійна діяльність (як зазначено у Кодексі), але і як складова інвестиційного проєкту, де благодійному учаснику відведена окрема роль, яку не може виконати ні приватний, ні державний партнер.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Гуманітарні виміри багатьох суспільних проблем заохочують долучатись до інвестування з метою підтримки суспільно важливих сфер меценатів та філантропів. Позитивний досвід роботи центрів «*Superhumans Center*», *RECOVERY* та проєкту «Незламні», які інвестувались за принципом ППФП, є свідченням високої ефективності благодійних коштів в інвестуванні критично важливих проєктів зі значним соціальним ефектом. Водночас розвиток ППФП не закріплений в Україні на законодавчому рівні, тому подальше впровадження даної практики у сфері реабілітації потребує вдосконалень Закону України «Про публічно-приватне партнерство та Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації».

Спираючись на позитивний досвід організації проаналізованих реабілітаційних центрів, пропонуємо здійснювати інституційне забезпечення санаторно-курортних та реабілітаційних установ за критеріями:

1. Оновлення обладнання та інфраструктури. Може відбуватись у формі залучення інвестицій на статті, які державний сектор не може покрити самостійно. Сюди варто віднести капітальний ремонт та оновлення медичної техніки. Інший варіант залучення благодійних коштів — через таку форму ППП як «проєктування — будівництво» (*design — build*). У рамках

партнерства приватна сторона будує об'єкти інфраструктури на основі запиту державного сектору — це актуально для будівництва нової інфраструктури, в якій має потребу державний сектор.

2. Оптимізація джерел фінансування. Благодійні кошти можуть спрямовуватись на найбільш витратні статті, як-то: коштовне обладнання, капітальна реконструкція, системи енергозбереження з метою зменшення подальших витрат державного сектору на утримання комунального закладу. Також варто застосовувати практику змішаного фінансування, коли благодійний фонд акумулює філантропічний капітал різних благодійних учасників, та інвестує у заклад реабілітації на основі спільного фінансування.

3. Покращення якості послуг через запровадження нових стандартів. Сюди можна віднести інвестування у підвищення кваліфікації працівників згідно з найкращими світовими практиками (приклад центрів *RECOVERY*). Так благодійний інвестор сприяє інноваціям у сфері реабілітації та підвищенню якості послуг.

4. Розширення профілю реабілітаційних та оздоровчих послуг. Наприклад, у контексті спортивної та активної реабілітації та відновлення психологічного здоров'я із застосуванням ППФП можна профінансувати додаткові технічні та спортивні обладнання, кімнати відпочинку, інструменти арттерапії.

5. Удосконалення стандартів стосовно управління. Наприклад, приватний партнер може привнести вдосконалення у менеджменті організації персоналу та надання послуг засобами цифровізації, що зробить процес більш злагодженим та зручним для пацієнтів (уникнення черг, конфліктів).

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці механізму впровадження моделі ППФП як інструменту інвестування в сферу реабілітації та використання природних лікувальних активів. Це дасть змогу розвивати реабілітаційні центри (зокрема на основі наявних санаторно-курортних комплексів), які потребують значного фінансування та мають високий потенціал природних лікувальних ресурсів. Впровадження ППФП моделі має перспективи у контексті підвищення ефективності управління природними лікувальними активами, тому має ґрунтуватись на пропозиціях стосовно оптимізації управління в сфері природокористування та рекреації [25, 26], а також з урахуванням кращих світових практик стосовно правового регулювання використання природних лікувальних активів [27].

REFERENCES / ЛІТЕРАТУРА

1. Novikov, V. M. (2021). Sotsialnyi potentsial instytutu nekomertsiinykh orhanizatsii [Social Potential of Non-Profit Organizations]. *Demography and Social Economy*, 1 (43), 80—100. https://doi. org/10.15407/dse2021.01.080
[Новіков, В. М. (2021). Соціальний потенціал некомерційних організацій. *Демографія та соціальна економіка,* 1 (43), 80—100].

2. Lysiak, L. V., & Kachula, S. V. (2023). Financial mechanism of public-private partnership in the implementation of strategic development goals of the territories of Ukraine. *Economy and society*, 53. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-72
[Лисяк, Л. В., & Качула, С. В. (2023). Фінансовий механізм публічно-приватного партнерства у реалізації стратегічних цілей розвитку територій України. *Економіка та суспільство*, 53].
3. Pomaza-Ponomarenko, A. L. (2025). Development of public-private partnership: prospects and imperatives of provision in the conditions of reform in Ukraine. *Bulletin of the National University of Civil Protection of Ukraine. Series: Public Administration*, 1 (22), 22—32. https://doi.org/10.52363/2414-5866-2025-1-3
[Помаза-Пономаренко, А. Л. (2025). Розвиток публічно-приватного партнерства: перспективи й імперативи забезпечення в умовах реформування в Україні. *Вісник національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління*, 1 (22), 22—32].
4. Fernández Gómez, J. (2024). Innovative sustainable finance schemes: The role of public-private partnerships. *Ekonomiaz: Revista vasca de economía*, 106, 160—187. https://doi.org/10.69810/ekz.1487
5. Fernández Gómez, J. (2024). Financiación de proyectos y actividades sostenibles. Esquemas innovadores basados en colaboración público privada. Orkestra-Basque Institute of Competitiveness. https://doi.org/10.18543/CAGZ1159
6. Boza Zanatta, A. (2024). Advancing equity in climate investments with catalytic capital. Harvard Kennedy School. https://www.hks.harvard.edu/sites/default/files/centers/mrcbg/215_AWP_final.pdf
7. Vernihorova, N. (2026). Economic and legal factors of sanatorium-resort treatment and rehabilitation. *Economics and Law*, 80 (1), 127—137. https://doi.org/10.15407/econlaw.2026.01.127
[Вернігорова, Н. (2026). Економіко-правові чинники санаторно-курортного лікування та реабілітації. *Economics and Law*, 80 (1), 127—137].
8. Tsiupa, O. R., & Lialiuk, V. I. (2025). Financial transformation of the charity sector in wartime conditions. *The actual problems of regional economy development*, 2 (21), 312—322. https://doi.org/10.15330/apred.2.21.312-322
[Цюпа О.П., & Лялюк В.І. (2025). Фінансова трансформація благодійного сектору в умовах військового часу. *Актуальні проблеми розвитку регіональної економіки,* 2 (21), 312—322].
9. Plysa, V., Tsiupka, A., & Muntian, B. (2024). Financing tools of social entrepreneurship in Ukraine. *Economy and Society*, 61. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-69
[Плиса, В., Цюпка, А., & Мунтян, Б. (2024). Інструменти фінансування соціального підприємництва в Україні. *Економіка та суспільство*, 61].
10. Kobelia-Zvir M., & Zvir Yu. (2024). An overview of grant opportunities for Ukraine in times of war from prominent american philanthropists and patrons of the arts. *Economic space*, (191), 473—477. https://doi.org/10.32782/2224-6282/192-4
[Кобеля-Звір, М., & Звір, Ю. (2024). Огляд грантових можливостей для України в умовах війни від відомих філантропів та меценатів. *Економічний простір*, 191, 473—477].
11. Pro Consulting. (2025). Database of medical institutions in Ukraine. 2025. https://pro-consulting.ua/ua/issledovanie-rynka/baza-medicinskih-uchrezhdenij-v-ukraine-2025-god
[Pro Consulting (2025). База медичних закладів в Україні. 2025 рік].
12. International Finance Corporation. (2021). Creating markets in Ukraine: Country private sector diagnostic. https://www.ifc.org/en/insights-reports/2021/cpsd-ukraine

13. Tranche for Aesculapius: how and where business can invest in healthcare (2021, 14 April). *Mind*. https://mind.ua/publications/20224759-transh-dlya-eskulapa-yak-i-de-biznes-mozhe-vklastisya-v-ohoronu-zdorov-ya
[Транш для Ескулапа: як і де бізнес може вкластися в охорону здоров'я (2021, 14 квіт.). *Mind*].
14. Pro Consulting (2023). Analysis of the market of private medical centers in Ukraine. 2023. https://pro-consulting.ua/ua/issledovanie-rynka/medizina-i-farmazevtika
[Pro Consulting (2023). Аналіз ринку приватних медичних центрів України. 2023 рік].
15. From turbulence to systemicity: how the private medical business in Ukraine was transformed (2025, June 25). *Mind*. https://mind.ua/openmind/20290943-vid-turbulentnosti-do-sistemnosti-yak-transformuvavsya-privatnij-medichnij-biznes-v-ukrayini
[Від турбулентності до системності: як трансформувався приватний медичний бізнес в Україні (2025, 25 черв.). *Mind*].
16. The Verkhovna Rada revealed how many Ukrainians have left abroad (2024, 17 December). *Hromadske*. https://hromadske.ua/suspilstvo/236421-u-verkhovniy-radi-rozkryly-skilky-ukrayintsiv-vyyikhalo-za-kordon
[У Верховній Раді розкрили, скільки українців виїхало за кордон (2024, 17 груд.). *Hromadske*].
17. Center for Economic Strategy. (2026). Ukrainian refugees after four years abroad. Fifth wave of research. https://ces.org.ua/ukrainian-refugees-fifth-wave/
[Центр економічної стратегії (2026). Українські біженці після чотирьох років за кордоном. П'ята хвиля дослідження].
18. Victor Pinchuk Foundation. (2025, 20 May). The largest rehabilitation center of the national RECOVERY network opened in the Kyiv region. https://pinchukfund.org/ua/news/30134/
[Фонд Віктора Пінчука (2025, 20 трав.). На Київщині відкрили найбільший реабілітаційний центр національної мережі RECOVERY].
19. RECOVERY. Official website. https://recoveryua.org/
20. Superhumans Center. Official website. https://superhumans.com/#about
21. UNBROKEN. Official website. https://unbroken.org.ua/ua
22. UNBROKEN (2025). Overview of the activities of the Non-profit Organization UNBROKEN 1st quarter 2025: report. https://unbroken.org.ua/ua/reports
[UNBROKEN (2025). Огляд діяльності БО «БФ Незламні» I квартал 2025: звіт].
23. The Global Fund (n. d.). Official website. https://www.theglobalfund.org/en
24. Global Polio Eradication Initiative (n. d.). Partnership for polio eradication: Official website. https://polioeradication.org/who-we-are/partners
25. Burkynskyi, B. V., & Petrushenko, M. M. (2024). Substantiation and development of the concept of the national natural asset management program. *Economic Innovations*, 26 (3(92)), 7—22. https://doi.org/10.31520/ei.2024.26.3(92).7-22
26. Khumarova, N. I., Kostetska, K., & Golikova, O. (2024). Resort economy entrepreneurship development: economic and legal providing. *Economic Innovations*, 26 (3(92)), 116—129. https://doi.org/10.31520/ei.2024.26.3(92).116-129
27. Vernihorova , N. (2025). Legal principles of applying natural therapeutic assets in the practice of European countries. *Theory and Practice of Public Administration*, 2 (81), 218—233. https://doi.org/10.26565/1727-6667-2025-2-13

Стаття надійшла до редакції журналу 10.03.2026
Стаття прийнята до друку після рецензування: 20.04.2026
Дата публікації: 23.06.2026

Nataliia Vernihorova, PhD (Economics), Researcher
State Organization «Institute of Market and Economic & Ecological Researches
of the National Academy of Sciences of Ukraine»
65044, Ukraine, Odessa, Frantsuz'kyi Boulevard, 29
E-mail: natalivern93@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5968-4211

PUBLIC-PRIVATE-PHILANTHROPIC PARTNERSHIPS AS A PROMISING INVESTMENT TOOL IN THE FIELD OF REHABILITATION

The article is devoted to the analysis of public-private-philanthropic partnership and the improvement of the regulatory and legal regulation of its activities, to create a regulatory basis for attracting charitable funds to socially important investment projects, in particular, regarding rehabilitation, reintegration, preservation and restoration of human capital. The study focuses on the analysis of the current state of the private medical services market in Ukraine and existing cases of involving charitable partners in investment projects in the field of rehabilitation. The preference for the development of public-private-philanthropic partnerships is justified, as opposed to classic public-private partnerships, which are associated with the social significance of rehabilitation problems and insufficient funding. It was found that the activities of rehabilitation centers with the support of charitable partners are aimed not only at the quantity, but also at the quality of rehabilitation, orientation to the best international practices and advanced training of medical personnel. Therefore, such an investment approach is relevant especially in times of unstable economy and social challenges. The purpose of the article is to summarize the practical experience of creating and operating rehabilitation centers on the principles of public-private-philanthropic partnership in Ukraine, and to develop recommendations for improving the regulatory and legal framework to create a favorable legislative framework for the implementation of this model. It was found that today the regulatory and legal framework does not regulate the activities of such partnerships, as they are new to Ukrainian practice and are a response to the challenges of Ukrainian realities. Therefore, the proposals provided for improving the regulatory and legal framework are designed to provide a legislative basis for the development of this investment model. This will allow scaling up successful projects and will contribute to increasing the role of the charitable sector in areas related to the humanitarian dimension, such as: rehabilitation, reintegration, preservation and restoration of human capital. The novelty of the study lies in the attempt to adapt existing regulatory documents to the activities of these partnerships, because despite the lack of special regulatory and legal regulation, partnerships of this type already exist in Ukraine and are innovative. The article uses general scientific and special research methods: case study method, comparative analysis and logical generalization. Their application allowed us to widely explore the issues of the development of public-private-philanthropic partnerships, and to identify their advantages over classical public-private partnerships.

Since Ukraine already has successful experience in the functioning of public-private-philanthropic partnerships in the field of rehabilitation, further scaling up of this practice requires the identification of criteria by which institutional support for sanatorium-resort and rehabilitation institutions should be carried out within the framework of this investment model. Therefore, the proposed criteria are designed to intensify the attraction of funds from the charitable partner in those areas that require optimization of the costs of the private partner and the state.

Keywords: investment and innovative development, rehabilitation, public-private-philanthropic partnership, PPPP, investment instrument.

DSE DEMOGRAPHY AND SOCIAL ECONOMY

Cite: Novikov, Valerii, & Chernichenko, Viktor (2026). Dyskusiini pytannia zhytlovoho zabezpechennia pereselentsiv [Discussion Issues of Housing Provision for Displaced Persons]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika — Demography and Social Economy*, 2 (64), 77—96. https://doi.org/10.15407/dse2026.02.077

https://doi.org/10.15407/dse2026.02.077
УДК 33:1717]:146.78
JEL Classification: I 29, I 19B

ВАЛЕРІЙ НОВІКОВ, д-р екон. наук, проф.
Інститут демографії та досліджень якості життя імені Михайла Птухи НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: valery.economy@ukr.net
ORCID: 0000-0001-5892-815X
Scopus ID: 57221437748
ВІКТОР ЧЕРНІЧЕНКО, канд. екон. наук, старш. наук. співроб.,
пров. наук. співроб., вчений секретар
Інститут демографії та досліджень якості життя імені Михайла Птухи НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Тараса Шевченка, 60
E-mail: cheman@ukr.net
ORCID: 0000-0001-5098-3680

ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ ЖИТЛОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ

Проаналізовано сучасний стан формування соціального житла у контексті захисту інтересів вразливих категорій населення, зокрема переселенців. Сьогодні очевидним є факт, що розвиток соціального житлового фонду стає обов'язковим елементом ефективної державної житлової політики, оскільки переважна частина переселенців досі не має змоги самостійно орендувати чи придбати житло. З науково-аналітичної точки зору здійснено аналіз програм формування житлового фонду соціального призначення, що уможливило констатувати низький рівень і недостатню ефективність соціальної політики у сфері забезпечення переселенців доступним житлом. З плином часу ситуація не тільки не змінюється, а навпаки, стає все більш актуальною. Попри офіційну фінансову підтримку внутрішньо переміщених осіб (ВПО), значна частина переселенців дотепер не має можливості самостійно забезпечити себе житлом.

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)
© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2026. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Початковий етап вирішення житлової проблеми переселенців полягає у процедурі взяття їх на квартирний облік. Процес викликає ряд питань дискусійного характеру з огляду на проголошений державними органними курс на трансформацію системи соціального захисту населення, зокрема на те, що прийдешня реформа може ускладнити квартирний облік для переселенців. У зв'язку з цим обґрунтовується можливість протидії такому деструктивному процесу. У статті наголошено на недоцільності нехтування критерієм прожиткового мінімуму у включенні ВПО у склад квартирної черги на отримання соціального житла. Зазначену пропозицію варто розповсюдити й на інші моменти: на механізм оплати соціального житла та на порядок квартирного обліку у випадку відсутності у переселенців необхідних документів. Нагальність останнього аспекту підтверджено результатами соціологічного обстеження, які засвідчують, що у 38 % ВПО немає документів на підтвердження права на проживання, що формально вказує на відсутність у них юридичних підстав взяття на квартирний облік. Необхідність зміцнення прав ВПО на житло передбачає й перегляд сучасного підходу до механізму житлової оренди. В статті на основі статистичного матеріалу доведена нереалістичність надмірного відсотка заробітної плати, який йде на оплату орендованої квартири. Обсяг заробітної плати, що витрачається на житлову оренду, в 1,5—2,5 раза перевищує критерії, рекомендовані Міжнародною організацією праці (МОП). В умовах воєнного стану, коли держава запроваджує нові підходи до соціального захисту громадян житлом, важливо створювати надійні правові механізми за державною допомогою. Ця теза обґрунтована на теоретичному аналізі категорії «галузі права» та «галузі законодавства», де пріоритет надається першій категорії, що відповідає конституційному праву країни.

Метою статті є визначення економічних і юридичних основ захисту житлових інтересів переселенців (зокрема ВПО) в умовах трансформації житлової політики та системи соціального захисту в країні. Новизна полягає в обґрунтуванні економіко-правових умов соціального захисту ВПО у житловій сфері, які мають, по-перше, пріоритетне значення для механізму оновлення державної житлової політики; по-друге, розширюють трактування предмета житлового права. У дослідженні застосовано комплекс методів: науково-аналітичний, систематизації, індексний, варіації, табличний та картографічний, програмно-методологічний.

Ключові слова: *державна житлова політика, соціальний захист, внутрішньо переміщені особи, житлова оренда, галузь права, галузь законодавства, соціальне житло.*

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Поява в країні численного соціально незахищеного переміщеного контингенту громадян стимулювало підвищений інтерес практиків і дослідників до розроблення активних заходів щодо поліпшення їх матеріального становища. З часом весь комплекс питань з цієї тематики відділився у самостійні блоки напрямів державної соціальної політики. Необхідно враховувати, що цільові заходи на підтримку ВПО не мають чіткого законодавчого оформлення, що утруднює їх реалізацію. У 2026 р. держава планує витратити 72 млрд грн на підтримку ВПО, зокрема майже 40 млрд грн (55,5 %) підуть на покриття витрат на проживання[1].

[1] *Zmina*. 2025. URL: https://zmina.info/news/uryad-uhvalyv-derzhbyudzhet-na-2026-rik-na-pidtrymku-vpo-vydilyly-na-16-mlrd-grn-bilshe-nizh-torik/ (дата звернення: 12.03.2025).

Попри десятки тисяч виданих житлових сертифікатів і запущені державні програми, кількість людей, які потребують власного даху над головою, продовжує зростати внаслідок нових руйнувань. Держава змушена шукати баланс між фінансовими можливостями та потребами громадян, комбінуючи різні інструменти підтримки — від пільгового кредитування й соціального житла до програм перекваліфікації. Найменшу увагу приділено аналізу чинного законодавства, на основі якого здійснюється житлове забезпечення громадян, особливо ВПО. Охорона та належне здійснення житлових прав фізичних осіб потребує поряд з удосконаленням сучасного житлового законодавства ефективного застосування юридичних норм, привільного вибудовувати законодавчі пріоритети.

Аналіз останніх досліджень. Методологічні і методичні питання розвитку житлової сфери в умовах трансформаційного суспільства найбільш активно досліджують економісти та правознавці. Стимулом для вивчення проблем житлового забезпечення населення країни стало прийняття у 1995 р. Концепції державної житлової політики[2]. Перші наукові роботи зосереджувались навколо ефективності фінансових інструментів і організації будівництва житла. В. І. Кравченко (V. I. Kravchenko) і К. В. Паливода (K. V. Polivoda) аналізували використання прогресивних форм інвестування у житлове будівництво за принципом поєднання будівельного і банківського бізнесу. В основному свою увагу вони приділили узагальненню досвіду «Київміськбуду» упродовж 2020-х років [1]. Теоретико-методологічні засади функціонування ринку нерухомості розглядав В. Ю. Прокопенко (V. Y. Prokopehko) [2]. Перспективні обсяги фінансових ресурсів на житлове будівництво аналізував В. М. Новіков (V. M. Novikov) [3].

Поступово наукові дослідження у житловій сфері почали розширювати свої межі. Об'єктом вивчення ставали соціально-економічні питання житлового забезпечення громадян. Накопичення негативних соціальних питань у житловій сфері висвітлено у статтях В. С. Шишкіна (V. S. Shishkin) [4] та Л. М. Черенько (L. M. Cherenko) [5]. Бідність населення вони пов'язували з житловими умовами, а вибір пріоритетних напрямів житлової політики розглядали у відповідності з динамікою потреб населення в житлі. Стан і наслідки житлової кризи в умовах воєнних дій вивчала Ю. А. Клименко (Y. A. Klymenko) [6]. Актуальну інформацію щодо обсягу бюджетних видатків для будівництва, відновлення і переобладнання помешкань органами місцевого самоврядування у 2026 р. наводила група авторів, зокрема, А. Дячкіна (A. Dyachkina) [7].

Правознавці досліджують проблематику житлової сфери в контексті термінології юридичної науки, а саме: співвідношення «галузі права» та «галу-

[2] Концепція державної житлової політики. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/95-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 21.05. 2026).

зі законодавства». Попри різні точки зору з приводу зазначених дефініцій, правознавці згодні з тим, що соціальний захист населення забезпечується житлом. Проте, залежно від позиції праворозуміння, якої дотримуються дослідники, думки різняться за інституціональним підходом до забезпечення населення житлом. Відмінності стосуються двох варіантів досягнення поставлених цілей: можливостей і гарантій, а отже предмета та об'єкта вивчення проблеми. Р. М. Дуднік (R. M. Dudnik) [8, 9] у двох своїх працях представляє групу вчених, які вважають, що «галузі права» має власні атрибути дослідження. Таку точку зору поділяв й академік В. К. Мамутов, натомість опоненти, наприклад, С. О. Мічурін (S. O. Michurin), вважають, що ознаки житлових правовідносин як предмет і об'єкт дослідження притаманні тільки житловому праву [10]. О. І. Миколенко (O. I. Mykolenko) зауважує, що труднощі, які пов'язані з виникненням нових галузей права, обумовлені проблемами, що не знайшли відповідного свого розв'язання в теорії права. До них слід віднести питання співвідношення права і законодавства, поняття галузі права, критеріїв поділу права на галузі — насамперед предмета и методу правового регулювання [11].

Аналіз останніх наукових праць свідчить, що при вивченні житлової сфери економісти і юристи аналізують проблематику виключно в межах своїх дисциплін. Однак складність ситуації потребує переходу до міждисциплінарних досліджень, що забезпечить високий рівень резильєнтності житлових програм.

Метою статті є визначення економічних і юридичних основ захисту житлових інтересів переселенців (зокрема ВПО) в умовах трансформації житлової політики та системи соціального захисту в країні.

Методи дослідження: науково-аналітичний у вивченні стану переселенців; систематизації, що дало можливість сформулювати проблематику захисту житлових інтересів переселенців; варіації — для оцінки показників орендної плати; табличний та картографічний — для вивчення назрілих питань соціального захисту житлових інтересів ПВО; програмно-методологічний —для міждисциплінарного підходу до визначення проблем житлового забезпечення переселенців.

Новизна. Визначено економіко-правові умови соціального захисту ВПО у житловій сфері. По-перше, пропонується розглядати житлове право як комплексну галузь права. Виходячи з цієї позиції встановлюється особливість предмета та методу житлового права. По-друге, обґрунтовано застосування міждисциплінарного підходу для вирішення завдань житлового забезпечення ВПО шляхом об'єднання методології економічної та юридичної науки. Виявлено об'єктивність і необхідність розширеного трактування об'єкта і предмета права переселенців на житло. Визначено доцільність оновлення державної житлової політики на базі формування житлового фонду соціального призначення, оптимізації величини орендної плати

та принципу індивідуалізації житлової сфери з врахуванням категорії прожиткового мінімуму.

Викладення основного матеріалу. Ключовими питаннями проблеми житлового захисту внутрішньо переміщених осіб, зумовлених військовими та внутрішніми соціально-економічними шоками, є забезпечення їх доступним житловим приміщенням, а також перспектив впровадження соціальної оренди та обговорення наявних умов іпотечного кредитування та житлового будівництва.

Проблема ускладнюється масштабною зруйнованістю житла та великою кількістю ВПО, чисельність яких нестабільна і має тенденцію до збільшення. За даними Міжнародної організації міграції *(International Organization for Migration, IOM),* на квітень 2024 р. 3 548 000 осіб вважалися внутрішньо переміщеними в Україні[3]. Згідно з матеріалами, опублікованими Аналітичним центром при Київській школі економіки *(KSE institute),* станом на 17 грудня 2024 р. в Україні зареєстровано 4 630 354 ВПО[4].

Очевидно, що з плином часу проблема із забезпеченням житлом переселенців набуває все більшої актуальності. Урегулюванню вирішення житлових проблем переселенців передує процес постановки їх на квартирну чергу. Це дає можливість разом з допомогою отримати безкоштовне житло із правом подальшої приватизації. Проте зразковий (модельний) порядок постановки на квартирну чергу потребує підвищеної уваги з урахуванням можливості його адаптації відповідно до індивідуальних потреб кожної сім'ї, і навіть окремої громади.

Існують три види квартирного обліку. Перший — це облік громадян, котрі потребують житла для тимчасового проживання, норми якого встановлені Кабінетом Міністрів України[5]. Другий — облік громадян, які потребують поліпшення житлових умов. Третій — це соціальний квартирний облік, за яким передбачено, що переселенці можуть за договором найму безкоштовно користуватися соціальним житлом, квартирами або садибними житловими будинками з житлового фонду соціального призначення. На соціальний квартирний облік можуть взяти переселенців, котрі не

[3] Огляд житлової ситуації в Україні: умови проживання, вартість оренди та фактори мобільності. Представництво МОМ в Україні — Дані та Аналітика. URL: https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1461/files/reports/IOM_UKR_Housing_brief_Living%20con (дата звернення: 11.08. 2025).

[4] Державний бюджет України на 2025 рік: житлове питання. URL: https://r2p.org.ua/storage/documents/bb5efffcdbca18b7f25325ef6f8bc37ef9502e44_original.pdf (дата звернення: 08.11.2025).

[5] Кабінет Міністрів Уряїни. Постанова від 29 квітня 2022 р. № 495 «Деякі заходи з формування фондів житла, призначеного для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб». URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-zahodi-z-formuvannya-fondiv-zhitla-priznachenogo-dlya-timchasovogo-prozhivannya-vnutrishno-peremishchenih-osib-495 (дата звернення: 14.09.2025).

мають іншого житла для проживання на підконтрольній території України або чиє житло зруйноване чи пошкоджене до стану непридатного для проживання внаслідок проведення АТО й бойових дій у Донецькій та Луганській областях. При цьому враховується середньомісячний сукупний дохід сім'ї за попередній рік. Першочергово таким правом можуть скористатись переселенці з інвалідністю I і II груп[6].

Попри масштабну роботу щодо постановки нужденних з числа ВПО на квартирну чергу, проблема з об'єктивних обставин усе ще залишається не вирішеною. Право на квартирний облік дає наявність пакету юридичних документів. Наприклад, щоб стати на соціальний квартирний облік, переселенець має подати письмову заяву особисто до місцевої влади, або Центру надання адміністративних послуг (ЦНАП), або через «Дію». У заяві треба зазначити інформацію про фактичне місце проживання переселенців. Крім того, застосовується такий критерій як середньомісячний сукупний дохід сім'ї за попередній рік, що має бути меншим від прожиткового мінімуму та середньої вартості оренди житла в місці, де родина зареєструвалася як ВПО. Не завжди переселенцям доступні зазначені умови для постановки на квартирний облік. Соціологічні обстеження засвідчують, що серед ВПО лише 62 % повідомили про наявність юридичних документів на підтвердження права на проживання. Серед тих респондентів, які не вказали, що вони бездомні чи проживають у нежитлових будинках, 15 % зазначили, що не мають юридичних документів на підтвердження права на проживання[7]. У групі населення, що проживає в орендованому житлі, 44 % не мають у наявності таких документів. З наведених даних видно, по-перше, що не всі переміщені особи спроможні довести своє право на одержання соціального житла; по-друге, — вони не мають твердих гарантій недопущення примусового виселення, що на довгий час залишається критичною проблемою.

Найбільша частка ВПО (від 16 % до 24 %), які не мають юридичних документів на підтвердження права проживання у житлі, зосереджуються у восьми областях: Рівненській, Черновецькій, Запорізькій, Львівській, Харківський, Донецькій, Винницькій та Київській. В інших областях частка таких осіб з числа ВПО коливається у межах від 9,7 % до 12 %. Такий стан

[6] Квартирний облік для ВПО: як переселенцям безкоштовно отримати житло в нових громадах. URL: https://freeradio.com.ua/kvartyrnyi-oblik-dlia-vpo-iak-pereselentsiam-bezkoshtovno-otrymaty-zhytlo-v-novykh-hromadakh/ (дата звернення: 14.09.2025); Закон України «Про житловий фонд соціального призначення» (розділ 2, ст.10, п.2, пп. б). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3334-15#Text (дата звернення:16.10.2025).

[7] Огляд житлової ситуації в Україні: умови проживання, вартість оренди та фактори мобільності, липень 2024. Представництво МОМ в Україні. С. 4. URL: https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1461/files/reports/IOM_UKR_Housing_brief_Living%20conditions%2C%20rental%20costs%20and%20mobility%20factors_July%202024-UKR.pdf (дата звернення: 11.12. 2025).

речей звужує перспективу і гальмує надання майже 780 тис. переселенців доступного житла. Для контингенту, в якого на момент постановки на квартирну чергу відсутній з об'єктивних причин пакет необхідних документів, потрібен етичний підхід для забезпечення гарантії рівних прав взяття на квартирний облік. З певним строком відстрочення наявності юридичних документів, необхідних для подання до органу місцевого самоврядування чи ЦНАП за місцем обліку людини як ВПО, громадяни можуть бути взяті на квартирний облік. З огляду на останні урядові рішення[8], середньомісячний сукупний дохід сім'ї як державний критерій взяття на соціальний квартирний облік має бути меншим від прожиткового мінімуму та середню вартість оренди житла сім'ї, очевидно, може втратити правомочність у досягненні поставленої цілі. Проєкт Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо надання базової соціальної допомоги» вводить консолідацію програм соціальної підтримки, спрямованих на підтримку найбільш вразливих категорій громадян та підвищення адресності надання державної допомоги. Цим проєктом доводиться неефективність законодавчо встановленого прожиткового мінімуму як показника, що має визначати ризик потрапляння громадян за межу бідності[9].

На рівні проєкту закону фактично зазначається, що показник прожиткового мінімуму втрачає свою первинну сутність як критерій, що визначає ризик потрапляння громадян за межу бідності і стає розрахунковим показником, використовуваним для розрахунків розмірів усе більшої кількості виплат, доплат та значної кількості невластивих системі соціальної підтримки показників.

У зв'язку з цим визначені законодавством види державної допомоги найбільш вразливим категоріям громадян пропонується об'єднати в єдиний інструмент, який забезпечуватиме адресну та водночас посилену підтримку тим, хто її потребує. Такий зміст Проєкт Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо надання базової соціальної допомоги» закладено у види допомог: державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям; державну допомогу на дітей одиноким матерям; допомогу на дітей, які виховуються у багатодітних сім'ях; тимчасову державну допомогу дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме;

[8] Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо надання базової соціальної допомоги». URL: https://www.msp.gov.ua/legislation/draft-legal-acts/pro-vnesennya-zmin-do-deyakykh-zakonodavchykh-aktiv-ukrayiny-shchodo-nadannya-bazovoyi-sotsialnoyi-dopomohy (дата звернення: 26.09.2025).

[9] Верховна Рада України. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо надання базової соціальної допомоги». URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFilezip/3091886 (дата звернення: 01.10.2025).

державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю. Запровадження базової соціальної допомоги, як передбачається, сприятиме зменшенню кількості виплат та збільшенню розміру уніфікованої виплати (базової соціальної допомоги), що дасть змогу підвищити фінансовий захист найбільш вразливих категорій населення; забезпеченню адресності допомоги шляхом врахування матеріального стану сімей.

Інституціональна модернізація системи соціального захисту п'яти видів категорій домогосподарств, на думку розробників зазначеного вище проєкту закону, стимулюватиме зміни в соціальний політиці країни. Її розвиток, очевидно, піде спонтанно, за інерцією, і спричинить вплив на інші сфери соціального захисту, зокрема на сферу житлового забезпечення населення. У зв'язку з цим встановлений порядок взяття на квартирний облік ВПО може зазнати змін. Оскільки прожитковий мінімум втрачає своє значення як соціально-економічний критерій визначення допомоги, і це пролонгується на законодавчий рівень, то його застосування у житловій сфері має бути скореговане. Не виключено, що критерій прожиткового мінімуму у житловій сфері буде замінений на аналогію базової соціальної допомоги. Однак при модернізації критеріальних ознак взяття на облік соціальної черги ВПО слід враховувати, що ця категорія осіб є новою для системи соціального захисту, стан яких ще недостатньо визначений за структурою та динамікою. З двох критеріїв для постановки ВПО на соціальну чергу вартість орендної плати повинна мати пріоритетне значення, а її рівень регулюватись державними органами.

Логічність цього кроку пояснюється зростанням орендної плати за житло. Протягом 2018 р. та початку 2026 р. вона зросла в 4,57 раз. Це більше ніж зростання показників доходу населення: прожиткового мінімуму, мінімальної та середньої заробітної плати (табл. 1). Така тенденція небезпечна для моделі, за якою контролюється дотримання класичних пропорцій в оплаті житла. Співвідношення середньої заробітної плати та вартості оренди житла, що знаходиться в державній або комунальній власності, не повинна перевищувати 25—30 % доходу родини. Саме така пропорція житлової оренди та доходу домогосподарств міститься й у Законі України «Про основні засади житлової політики»[10].

Проте економічний тиск на громади по всій країні, зокрема зменшення місячного доходу домогосподарств та зростання рівня безробіття, ускладнюють проблеми, з якими стикаються найуразливіші групи населення, особливо ВПО. Це відповідно сприяє штучному підвищенню структурного індексу житлової оренди у заробітній платі та доходах домогосподарств. Тим самим за незмінних обсягів прожиткового мінімуму вартість оренди

[10] Закон України «Про основні засади житлової політики». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4751-20#Tex (дата звернення: 12.03.2026).

набуває більшої ваги як критеріальної ознаки взяття ВПО на соціальний квартирний облік.

Значний вплив на право переселенців бути зарахованими до соціальної черги має ринок оренди житлової нерухомості, який вже декілька років залишається динамічним і нерівномірним. Спостерігається не тільки значний розрив у вартості оренди квартир між містами на заході і у центрі та на сході і півдні, але й у динаміці вартості оренди між ними у часі.

Найдорожче оренда квартир малого метражу обходилась у західних обласних центрах та столиці (табл. 2). Найдешевше — у містах, що близькі до зони військових дій. Щодо динаміки середніх орендних ставок, то за даними агентства ЛУН, їх відчутне зростання було зафіксоване в одинадцяти обласних містах України. Тільки у одному місті (Сумах) фіксувалось зниження ціни оренди однокімнатних квартир. У восьми містах ціни протягом року не підвищувались. Двокімнатні квартири подорожчали у шістнадцяти обласних центрах. Також у двох містах було підвищення цін на трикімнатні квартири і тільки в Києві ціна оренди на ці квартирі зменшилась.

Упродовж року на підвищення ціни оренди житла впливає низка факторів, зокрема сезонний, особливо восени. Але головним чином вартість оренди квартир в Україні зростає залежно від рівня інфляції. В Україні за останній час ціни на оренду зросли у переважній більшості великих міст. У найближчий перспективі, через підвищений попит, орендні ставки тільки зростатимуть [11].

Таблиця 1. **Критичні показники взяття на соціальний квартирний облік ВПО**

Показники	2018 рік, *грн*	2026 рік, *грн*	Темп зростання	% до середньої заробітної плати
Мінімальна заробітна плата	3723	8000	2,14	—
Середня заробітна плата	10 573	27 975	2,64	—
Прожитковий мінімум (загальний)	1777	3209	1,81	—
Вартість оренди 1-кімнатної квартири	3000	12 536	4,57	44,8
Вартість оренди 2-кімнатної квартири	4035	18 010	4,46	46,3

Джерело: Міністерство фінансів України. URL: https://index.minfin.com.ua/ua/labour/wagemin/; URL: https://index.minfin.com.ua/finance/budget/gov/income/2026/; URL: https://lun.ua/stat/rent/ukraine?srsltid=AfmBOopXFr5XFPpyxo8JCdLoqCYO0iYuUt2D4CbfDgbMKCu0eWT7xQxE (дата звернення: 12.03.2026).

[11] Житло знову дорожчає: коли знизяться ціни на оренду у Києві та не тільки. URL: https://www.rbc.ua/ukr/news/vartist-orendi-zalishaetsya-visokoyu-koli-1759513882.html (дата звернення: 12.02.2026).

оплату житла. Цей індекс відображає реальну доступність оренди для ВПО. Загальна динаміка середнього відсотка заробітної плати, який йде на оплату оренди, поступово погіршується, оскільки в більшості українських міст орендні ставки відчутно зростають (табл. 3).

З табл. 3 видно, що у місті Ужгород частина заробітної плати, яка витрачалась на оренду 1-кімнатної квартири, зросла протягом року на 81 %, на 70 — у Івано-Франківську, 60 — у Львові, 56 % — у Винниці. Загалом

Таблиця 2. **Середня ціна оренди квартири** *(на 13 березня 2026 р., приріст за рік, %)*

Міста обласних центрів	1-кімнатна	2-кімнатна	3-кімнатна
Ужгород	22 200 (+32)	32 200 (+53)	—
Львів	18 000 (+7)	21 000 (+8)	28 900 (+ 25)
Київ	17000 (0)	25 000 (-1)	44400 (+6)
Івано-Франківськ	15 800 (+21)	18 000 (+13)	20 000 (+ 13)
Луцьк	15500	15800	—
Вінниця	14 000 (+22)	14 500 (+12)	17 500 +(25)
Чернівці	15500	17 500 (+18)	20600
Житомир	12000	12 000 (+20)	13 000 (+18)
Хмельницький	11 300 (+17)	12 000 (+9)	12000
Рівне	12000 (0)	12000	13800
Дніпро	11000 (0)	16 000 (+9)	20 000 (+ 25)
Одеса	10 000 (+25)	12 500 (+17)	20 500 (+23)
Тернопіль	12 000 (+14)	15 500 (+23)	—
Полтава	10 000 (+11)	13 000 (+18)	16 000 (+23)
Черкаси	12 500 (+25)	16 000 (+23)	—
Кропивницький	8000 (+14)	12 000 (+26)	—
Чернігів	8000	7500	—
Суми	6000 (-25)	8000	—
Миколаїв	6000	8350 (+15)	12000
Запоріжжя	7000 (+40)	10 000 (+54)	10000
Харків	6000 (+50)	9000 (+54)	13 000 (+)
Херсон	—	—	—
Луганськ	—	—	—
Донецьк	—	—	—
X ср.	11261,9	14730	18692,8
K – коефіцієнт варіації, %	38,8	40,1	47,8

Джерело: ЛУН. Статистика оренди. URL: https://lun.ua/stat/rent/ukraine?srsltid=AfmBOopXFr5XFPpyxo8JCdLoqCYO0iYuUt2D4CbfDgbMKCu0eWT7xQxE (дата звернення: 12.03.2026).

За рік з березня 2025 р. до березня 2026 р. ринок нерухомості України продовжував розвиватись і демонстрував і підсилення наявних трендів, і нові процеси. Безпековий фактор (як і у попередні роки) відчутно впливає на ціни в різних частинах країни, тому на ринку відбувається суттєвий регіональний дисбаланс цін. Одночасно варто враховувати помітну роль внутрішнього механізму формування орендної плати, що має вплив на її обсяг і структуру, а отже і на соціальний стан ВПО.

Ключовим показником, що разом з вартістю оренди враховується у разі взяття ВПО на соціальний квартирний облік, є відсоток заробітної плати, який громадяни, що мають статус переміщених осіб, витрачають на

Таблиця 3. **Середній відсоток заробітної плати, який йде на оренду** *(на 13 березня 2026 р., приріст за рік, %)*

Міста обласних центрів	1-кімнатна	2-кімнатна	3-кімнатна
Ужгород	81	114 (+26)	—
Львів	60 (–1)	70 (–5)	96
Рівне	48 (–7)	53	55
Київ	52 (–13)	76 (–22)	132 (–17)
Хмельницький	45(–3)	48	48
Луцьк	66	67	—
Чернівці	58	67	78
Івано-Франківськ	70 (–9)	71 (0)	78
Вінниця	56 (+2)	58 (-3)	70
Черкаси	50	64	—
Тернопіль	47	61	—
Житомир	53	53 (–4)	58
Полтава	43 (–7)	55	68
Дніпро	40 (–6)	58 (–7)	73 (+8)
Кропивницький	36	—	—
Чернігів	36	33	—
Суми	29	39	—
Одеса	38 (+2)	59 (+4)	79(–10)
Миколаїв	27	38	57
Харків	24 (+5)	36(+10)	52 (+15)
Запоріжжя	31 (–1)	33(+11)	—
X ср.	47,1	59,3	72,8
K — коефіцієнт варіації, %	31,4	41,5	31,6

Джерело: ЛУН. Статистика оренди. URL: https://lun.ua/stat/rent/ukraine?srsltid=AfmBOopXFr5XFPpyxo8JCdLoqCYO0iYuUt2D4CbfDgbMKCu0eWT7xQxE (дата звернення: 14.03.2026).

спостерігається уповільнення динаміки зростання орендної плати. У восьми містах оренда 1-кімнатної дещо зменшилась, а у десяти — залишилась стабільною. Цю тенденцію можна пояснити тим, що зарплати не встигають за зростанням орендних ставок.

У прифронтових містах Сумах, Миколаєві, Харкові заробітна плата на оренду 1-кімнатної за динамікою значно поступалась містам на заході країни. Це свідчить про наявність у країні як перегрітих регіональних ринків оренди, так і знецінених через військові ризики ринків.

Аналогічна регіональна структура оренди властива і для сегменту 2-кімнатних квартир. Вартість орендної оплати житла в містах Ужгород та Львів зросла в 1,9 — 3,3 рази вище ніж у Харкові та Запоріжжі. Середня ціна оренди 3-кімнатних квартир також мала відчутні регіональні коливання і у річній ретроспективі стабільно зрослий по всіх обласних центрах індекс заробітної плати, що витрачалась на оплату житла.

Лідерство за рівнем підвищення середньої заробітної плати, яка йшла на оренду житла, зберігають за всіма квартирними сегментами Київ, Ужгород, Львів, Івано-Франківськ, до яких приєднуються Луцьк і Чернівці.

Розподіл показників динаміки середнього відсотка заробітної плати, який йде на оренду, послідовно за трьома сегментами свідчить про певну закономірність розподілу домогосподарств залежно від розміру орендованої площі квартир. При оренді 1-кімнатної квартири середній відсоток заробітної плати, витраченої на оплату житла, у дванадцяти великих містах становив менше 50 %. При оренді 2-кімнатної та 3-кімнатної квартири зазначений відсоток заробітної плати становив менше 50 % відповідно у шістьох та одному місті. Середній відсоток заробітної плати, який витрачався на оренду 1-кімнатної квартири і який був вище 50 % шкали, варіював у межах від 81 % до 50 %. У випадку оплати 2-кімнатної та 3-кімнатної квартири оренда варіювала у межах від 114 % до 50 % та від 137 % до 50 % відповідно. Розмах варіації у кожному з трьох сегментів дорівнює: R_1 — 57 %, R_2 — 81 %, R_3 — 84 %. Фактично динаміка відсотка заробітної плати, що йде на оренду квартири, відзначається диференційованим характером, посилюваним зі збільшенням розміру орендованої площі. Якщо порівняти показники варіації середньої ціни оренди квартири з показником середнього відсотка заробітної плати, який йде на оренду квартири, то виявляється, що рівень варіації першого з них перевищує рівень варіації другого (табл. 4). По сегменту оренди 1-кімнатної квартири К1 дорівнює 0,388, К2* — 0,314. У разі оренди дво- та трикімнатної квартири показники стандартного відхилення ($К_2$ і $К_2^*$ та $К_3$ і $К_3^*$) становлять відповідно 0,401 і 0,415 та 0,478 і 0,316. Більш висока варіативність орендодавця на ринку оренди житла порівняно з орендарем показує пріоритет пропозиції понад попитом. Існує певний диктат власників житла на ринку оренди, в результаті чого варіюється індекс заробітної плати, яка йде на оренду житла. Поєднання

наростання цінових диспропорцій між заробітною платою та вартістю оренди примушує зважати на взаємодію цих факторів і критично ставитись до включення ВПО у чергу на отримання соціального житла при зміні нормативно-правової бази надання соціальної допомоги і, відповідно, захисту прав людини на житло. Виникає складність у застосуванні критерію прожиткового мінімуму у його визначенні на рівні 2026 р. у розмірі 3209 грн, або його заміни критерієм базової соціальної допомоги, яка проєктується обсягом менше або на рівні прожиткового мінімуму.

Розмір прожиткового мінімуму, визначений за наявною методологією, залишає значний шар громадян поза можливістю отримати соціальне житло. Неефективність установленого прожиткового мінімуму як показника, що має визначати ризик потрапляння громадян за межу бідності, вже відмічається на державному рівні, зокрема при обґрунтуванні впровадження базової соціальної допомоги. Стає очевидним, що система соціального захисту, в основу якої покладено категорію прожиткового мінімуму, поступово втрачає свою якість як інститут соціального значення. Проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо надання базової соціальної допомоги» передбачає із законодавчого поля України виключити поняття соціального захисту. Зокрема зазначається внесення певних редакційних змін до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми»:«…1) у статті 5: у частині першій слова «органами соціального захисту населення за місцем проживання батьків (усиновлювачів, опікуна, піклувальника)» замінити словами «органом, що призначає та здійснює виплату державної допомоги сім'ям з дітьми, визначеним Кабінетом Міністрів України»;

у частині четвертій слова «органами соціального захисту населення за місцем проживання або перебування отримувача на підставі його особистої письмової заяви» замінити словами «на підставі особистої письмової

Таблиця 4. **Варіація основних показників орендованого житла** *(13 березня 2026 р., приріст за рік у %)*

Показники	1-кімнатна квартира	2-кімнатна квартира	3-кімнатна квартира
Показник варіації середньої ціни оренди квартири — K	$K_1 = 0{,}388$	$K_2 = 0{,}401$	$K_3 = 0{,}478$
Показник варіації динаміки середнього відсотка заробітної плати, який йде на оренду житла — K*	$K_1^* = 0{,}314$	$K_2^* = 0{,}415$	$K_3^* = 0{,}316$

Джерело: ЛУН. Статистика оренди. URL: https://lun.ua/stat/rent/ukraine?srsltid=AfmBOopXFr5XFPpyxo8JCdLoqCYO0iYuUt2D4CbfDgbMKCu0eWT7xQxE (дата звернення: 14.03.2026).

заяви отримувача органом, що призначає та здійснює виплату державної допомоги сім'ям з дітьми, визначеним Кабінетом Міністрів України»;

2) у частині четвертій статті 6 слова «до органів соціального захисту населення за місцем його проживання або перебування» замінити словами «до органу, що призначає та здійснює виплату державної допомоги сім'ям з дітьми, визначеного Кабінетом Міністрів України»…»[12]

Зміна понятійного апарату знаменує собою становлення нового порядку структурних цінових зрушень у сфері житлової оренди, який має наслідком необхідність переходу до застосування адекватного підходу щодо взяття ВПО на облік у соціальній черзі та відшкодування населенню орендної оплати. В умовах нерозвиненої і нестійкої фінансової системи, нездатної задовільнити попит на житло, доцільніше оперувати диференційованим механізмом надання громадянам соціального житла на основі прожиткового мінімуму, який є конституційною категорією. З підвищенням вартості житлової оренди доступність соціального житла має бути доступнішою.

Інституціональне рішення з проблеми соціального захисту, яке може бути прийнято на основі запровадження базової соціальної допомоги, означає посилення мозаїчного управління соціальними процесами без урахування наявних норм та правил, сформульованих у конвенціях МОП і законодавчих документах України. Удосконалення системи соціального захисту недоцільно відривати від її головної теоретичної основи — прожиткового мінімуму, який в складних умовах потребує якісного корегування. Фундаментальні категорії і зокрема прожитковий мінімум визначають цільові установки в просторово-часовому континуумі. Заміна їх на другорядні поняття звужує соціально-економічне мислення і може слугувати фактором довготермінової звички до ручного управління, яке консервує стереотипні уявлення щодо управління соціальними процесами.

Наочний приклад принципової відповіді на питання управління соціально-захисними процесами знаходиться у руслі законодавчої системи актів цільового спрямування. У цьому контексті Закон України «Про житловий фонд соціального призначення» має гомогенне значення і поєднує принципи з соціальними технологіями управління. За законом житло з фонду соціального призначення надається громадянам України, які відповідно до його контексту потребують соціального захисту. Отже, як видно, поняття соціального захисту використовується в системі функціональної взаємодії різних видів бюджетів: державного бюджету, бюджетів місцевих рад та територіальних громад в інтересах громадян України,

[12] Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо надання базової соціальної допомоги». Ст. 11. Проєкт. URL: https://ips.ligazakon.net/document/JI13607A?an=62 (дата звернення: 30.10.2025).

котрі користуються правом на соціальне житло і перебувають у черзі на його отримання.

Аналогічна позиція відповідно до того, що соціальний захист населення забезпечується житлом, характерна і для правознавців. В умовах воєнного стану, коли держава запроваджує нові механізми охорони і захисту права на житло, важливо, за їх думкою, створювати надійні правові механізми для забезпечення громадян, які потребують соціального захисту житлом за державою допомогою [10, с. 239]. Проте викладена теза не є достатньою підставою для сприяння у справі охорони та належного здійснення житлових прав фізичних осіб. В юриспруденції як науці та практиці, пов'язаних з правом та державним регулюванням, існують галузеві перешкоди, які ця інституція поки не може подолати. Мова йде про співвідношення «галузі права» та «галузі законодавства» як однієї з найважливіших проблем теорії права. «Відповідь на це питання, як зазначають фахівці — правознавці, має вихід на більш глобальну теоретичну проблему всієї юридичної науки — на проблему праворозуміння» [8, с. 11].

Проблематика праворозуміння потребує додаткового визначення. Ряд дослідників правовідносин виключають предмет дослідження з житлового права: «Поняття "житлове право" закріпилося у вітчизняній юриспруденції давно. Житлове право не є галуззю права, оскільки не має власного предмету і методу... Вірним є підхід, що житлове право є галуззю законодавства» [9, с. 236]. Тут необхідно підкреслити специфіку, яка існує між галуззю права та галуззю законодавства, оскільки їх штучне трактування протидіє здійсненню права на житло. Галузь права — це сукупність правових норм, що регулюють однорідні суспільні відносини, наприклад, цивільне чи господарське, фінансове, страхове право та інші. Галузь законодавства — це сукупність нормативно-правових актів (законів, кодексів, указів тощо), які приймаються відповідно до певної галузі права та містять її норми. Тобто галузь права є теоретичною системою, а галузь законодавства — її матеріальним утіленням. Кожна галузь права має відповідні предмет та об'єкт дослідження.

Проте чимало авторів вважають, що такі атрибути житлових правовідносин як предмет і об'єкт дослідження притаманні житловому праву, при чому співвідношення права на соціальне забезпечення та права на житло, яке виявляється у низці вказаних аспектів, має здійснюватись, виходячи з предмета цих галузей законодавства як єдино можливих [10, с. 237].

Фактично визначено, що житлове право є комплексною галуззю законодавства, і у ньому поєднані публічно-правові та приватноправові аспекти здійснення права на житло і пов'язаних із ним прав. З цієї наукової позиції випливає, що житло як галузь законодавства є одночасно і теоретичною системою, і реалізацією на практиці її концептуальних аспектів. Це протирічить загальновизначеному у правовій науці поняттю галузі

права та галузі законодавства. Об'єднання в одному значенні двох видів правовідносин приводить до спрощення процесу регулювання забезпечення житлом громадян України, зокрема ВПО.

Наведені аргументи свідчать, що у процесі глибокої трансформації соціального захисту населення України, яке почало відбуватись з початку 2025 р., пріоритетного значення має набувати система права. Гострота проблем, що постають зараз і триватимуть у майбутньому, потребують переосмислення накопиченого досвіду та знаходження рішень, чимало з яких не мало прецедентів раніше. За цих обставин оновлення системи соціального захисту не повинно відходити від конституційного права, де держава створює умови, коли забезпечення житлом є невідмінною принциповою стороною соціального захисту населення, а отже, спотворювати її провідну інституційну категорію — прожитковий мінімум.

Наростання кризи у забезпеченні соціально незахищених верств населення житлом не вичерпується інституціональними аспектами. Головним фактором, який обмежує реалізацію житлової проблеми, є ресурсна невідповідність Закону України «Про житловий фонд соціального призначення»[13] його цілям та завданням. Після публікації закону житловий фонд соціального призначення не створено. За даними Мінрегіону станом на 2025 р., близько 98 % житла в Україні перебуває у приватній власності. Це означає, що житло державної і комунальної власності становить лише близько 2 %. Тема соціального житла стала особливо актуальною з початку війни, коли з'явився великий контингент ВПО. Відповідно до дослідження, проведеного Громадянською мережею «ОПОРА», лише 1—4 % ВПО у громадах проживають у соціальному житлі, понад 85 % — винаймають житло на ринку.

Визначення терміна житлового фонду соціального призначення відсутнє і у Законі України «Про основні засади житлової політики». Закон містить загальний термін «житловий фонд України» як сукупність житла на території країни. У його структурі законодавцем визначається три фонди — житловий фонд територіальних громад, приватний житловий фонд та державний житловий фонд[14]. Натомість у Законі України «Про житловий фонд соціального призначення»[15] головним шляхом формування такого житлового фонду органами місцевого самоврядування є будівництво

[13] Закон України «Про житловий фонд соціального призначення» від 12 січня 2006 року № 3334-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3334-15#Text (дата звернення: 05.11.2025).

[14] Закон України «Про основні засади житлової політики». Гл. 1, ст. 2, п. 5, 6; Гл. 2, ст. 6, п. 1. URL: https://mtu.gov.ua/fi les/Avto/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82%20%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%83.pdf (дата звернення: 15.05.2025).

[15] Закон України «Про житловий фонд соціального призначення». Ст. 5, п. 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3334-15#Text (дата звернення: 20.03.2026).

нового житла. З врахуванням цих аспектів визначення терміна житлового фонду соціального призначення мусить мати комплексний характер. Власником фонду є не тільки територіальні громади, але й держава та її місцеві органи. Житловий фонд соціального призначення має притаманні тільки йому функції, власні джерела фінансування і завдяки цьому є окремою структурною ланкою житлового фонду країни.

Висновок. В умовах, що склались, найдоцільніше вирішувати житлову проблему ВПО шляхом прискорення будівництва соціального житла. Однак масштаб завдань передбачає наявність певного юридичного підґрунтя. У його структурі концептуалізація всього інституціонального механізму житлової сфери має відбуватись на основі пріоритету конституційних положень, зокрема ст. 47 Конституції України. Конституцією України не тільки надається, але й гарантується право ВПО на соціальне житло. Галуззю права мають визначатись економіко-організаційні механізми законодавчого рівня відносно створення умов, за якими кожен з переселенців, що потребує соціального захисту, має можливість отримати житло або взяти його в оренду.

Несприятлива тенденція диктату орендаря на ринку житла потребує пошуку нових підходів до реалізації оновленої державної житлової політики, не виключаючи критерію прожиткового мінімуму, що, як зазначається у пояснювальний записці до Проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо надання базової соціальної допомоги», кардинально доопрацьовується, і з фіксуванням на законодавчому рівні оптимальної величини орендної плати в споживчих бюджетах домогосподарств. Критичність ситуації зобов'язує розробити окремий закон для ВПО.

Одним з інститутів, який сприяє реалізації права населення на житло, є служба житлового омбудсмена. Ця служба, не маючи законодавчої сили, покликана забезпечувати виконання житлового законодавства. В Україні функції житлового омбудсмена можуть бути покладені на юридичних осіб — виконавців програм, функції яких відповідно до Закону України «Про основні засади житлової політики» спрямовані на забезпечення реалізації особою права на житло.

REFERENCES / ЛІТЕРАТУРА

1. Kravchenko, V. I., & Polivoda, K. V. (2006). Housing construction financing: latest trends. Kyiv.
[Кравченко, В. І., & Полівода, К. В. (2006). Фінансування будівництва житла: новітні тенденції. Київ].
2. Prokopehko, V. Y. (2014). Financial and credit instruments in the real estate market: definitional aspects. *Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs. Economic Series,* 1, 247—259. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_e_2014_1_27.

[Прокопенко, В. Ю. (2014). Фінансово-кредитні інструменти на ринку нерухомості: дефініційні аспекти. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна,* 1, 247—259].

3. Novikov, V. M. (2018). Improving housing financing. *Demography and social economy*, 3 (34), 86—99. https://doi.org/10.15407/dse2018.03.086
[Новіков, В. М. (2018). Удосконалення фінансування житлового будівництва. *Демографія та соціальна економіка*, 3 (34), 86—99].
4. Shishkin, B. S. (2016). Poverty of the population of Ukraine by housing conditions. *Demography and social economy,* 1 (26), 51—64. https://doi.org/10.15407/dse2016.01.051
[Шишкін, В. С. (2016). Бідність населення України за житловими умовами. *Демографія та соціальна економіка*, 1 (26), 51—64].
5. Cherenko, L. V. (2018). Housing conditions of the population and the choice of priority areas of housing policy. *Demography and social economy,* 1 (32), 126—139. https://doi.org/10,15407/dse2018.01.126
[Черенько, Л. М. (2018). Житлові умови населення і вибір пріоритетних напрямів житлової політики. *Демографія та соціальна економіка*, 1 (32), 126—139].
6. Klimenko, Y. A. (2023). Deprivation in housing conditions and vectors of post-war housing policy. In: Quality of life of the population of Ukraine and the first consequences of the war, 116—127. M. V. Ptukha Institute of Demography and Social Research Kyiv. https://surl.li/fkrkbh
[Клименко, Ю. А. (2023). Позбавлення в житлових умовах та вектори післявоєнної житлової політики. Якість життя населення України та перші наслідки війни, 116—127. Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи. Київ].
7. Dyachkina, A. (2025, October 22). Who is considered an IDP and what benefits can they receive. *Economic Truth.* https://epravda.com.ua/finances/pilgi-dlya-vpo-shcho-mozhna-otrimati-vid-derzhavi-813192/
[Дячкіна, А. (2025, October 22). Кого вважають ВПО та які пільги можна отримати. *Економічна правда*].
8. Dudnik, R. M. (2015). The correlation between the branch of law and the branch of legislation. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*, 32 (1), 11—16. https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2020/12/No.32-1.pdf
[Дуднік, Р. М. (2015). Співвідношення галузі права та галузі законодавства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право,* 32 (1), 1—16].
9. Dudnyk, R. M. (2021, Sept. 17). Complex branches of law: The role and place in the legal system of Ukraine. Jurisprudence today: Between apology and creativity. In memory of Prof. Yu. M. Oborotov. Proceedings of the International scientific and practical conference, 162—165. Odesa, National University "Odesa Law Academy" (A. F. Kryzhanovsky, Ed.). Fenix. https://hdl.handle.net/11300/19589
[Дудник, Р. М. (2021, 17 верес.). Комплексні галузі права: роль та місце в системі права України, Юриспруденція сьогодні: між апологією і креативністю. Пам'яті проф. Ю. М. Оборотова: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 162–165, Нац. ун-т «Одеська юридична академія» (А. Ф. Крижановський, Ред.). Одеса: Фенікс].
10. Michurin, Ye. (2025). The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series Law, 39) 235-240. https://www.researchgate.net/publication/395713133_ZITLOVE_PRAVO_UKRAINI_VIKLIKI_SOGODENNA_TA_REALII_VOENNOGO_STANU. https://doi.org/10.26565/2075-1834-2025-39-24
[Мічурін, Є. (2025). Житлове право України: виклики сьогодення та реалії воєнного стану. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*, 39, 235—240].

11. Mykolenko, O. I. (2003). Do there Exist Complex Branches of Law? *Constitutional State*, 6, 203—206.
[Миколенко, О. І. (2003). Чи існують комплексні галузі права? *Правова держава*, 6, 203—206].

Стаття надійшла до редакції журналу 16.04.2026
Стаття прийнята до друку після рецензування: 12.05.2026
Дата публікації: 23.06.2026

Valerii Novikov, Dr. Sc. (Economics), Prof.
Mykhailo Ptoukha Institute for Demography and Life Quality Research of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: valery.economy@ukr.net
ORCID: 0000-0001-5892-815X
Scopus ID: 57221437748

Viktor Chernichenko, PhD (Economics), Leading Researcher, Academic Secretary
Mykhailo Ptoukha Institute for Demography and Life Quality Research of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: cheman@ukr.net
ORCID: 0000-0001-5098-3680

DISCUSSION ISSUES OF HOUSING PROVISION
FOR DISPLACED PERSONS

The current state of social housing development is analyzed in the context of protecting the interests of vulnerable groups, particularly displaced persons. Today, it is clear that the development of social housing is becoming a mandatory element of effective state housing policy, as the vast majority of displaced persons still have no ability to rent or purchase housing. From a scientifically analytical perspective, an analysis of programmes for the formation of the housing fund for social purposes was conducted, which revealed the low level and lack of effectiveness of social policy in the sphere of providing migrants with affordable housing. Over time, the situation not only remains unchanged, but, on the contrary, becomes increasingly pressing. Despite financial support for internally displaced persons, a significant portion of the displaced still lacks the means to secure housing for themselves. The initial stage of the solving problem of migrants' living conditions is the process of settling them into apartments. However, this process raises a number of controversial issues in light of the government's announcements of a reform of the social welfare system. Concerns are growing that the upcoming reform could make housing conditions more comfortable for displaced persons. This connection makes it possible to counteract this destructive process. The study confirms the inadequacy of the lack of criteria for determining the subsistence minimum when social security is included in the list of factors limiting social life. The proposal is planned to be fully expanded to other areas: the payment mechanism for social housing and the procedure for providing apartments due to immigrants lacking the necessary documents. The urgency of the latter aspect is confirmed by the results of a sociological survey, which show that 38% of IDPs do not have documents confirming their right to residence, which formally indicates that they have no legal grounds for being registered for housing. The need to strengthen the rights of IDPs to housing also implies a review of the modern approach to the housing rental mechanism. The article, based on statistical material, proves the unreality of the excessive percentage of wages that goes to paying for a rented apartment. The amount of wages spent on housing rent is 1.5—2.5 times higher than the criteria recommended by the ILO. Under martial law, when the state is introducing new approaches to

social housing protection for citizens, it is important to create reliable legal mechanisms for state assistance. This thesis is substantiated by a theoretical analysis of the categories "branch of law" and "branch of legislation," where priority is given to the former category, which corresponds to the country's constitutional law. The purpose of the article is to determine the economic and legal foundations of protecting the housing interests of displaced persons, in particular, IDPs, in the context of the transformation of housing policy and the social protection system in the country. The novelty lies in the justification of the application of an interdisciplinary approach to solving the problems of housing provision for IDPs by combining the methodology of economic and legal science. The objectivity and need for an expanded interpretation of the object and subject of the right of IDPs to housing have been identified. The feasibility of updating the state housing policy based on the formation of a social housing fund, optimization of the amount of rent, and the principle of individualization of the housing sector, taking into account wage categories and the subsistence minimum, has been determined. When presenting the main material, scientifically analytical, systematizing, index, tabular, programmatic and methodological research methods were used: scientifically analytical — when studying the condition of displaced persons; systematization, which made it possible to formulate the issues of protecting the housing interests of displaced persons, variations — for assessing rental rates, tabular and cartographic — for studying the ripe issues of social protection of the housing interests of the IDPs; programmatic and methodological applied for an interdisciplinary approach to identifying housing problems for displaced persons.

Keywords: state housing policy, social protection, internally displaced persons, housing rental, branch of law, branch of legislation, social housing.

Cite: Holovko, Liliia, Khudynets, Vasyl, & Holovko, Tamila (2026). Instrumenty mizhnarodnoho terytorialnoho spivrobitnytstva (na prykladi Kolochavskoi terytorialnoi hromady Zakarpatskoi oblasti) [Tools of International Territorial Cooperation (on the Example of the Kolochava Territorial Community of the Zakarpattia Region)]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika — Demography and Social Economy,* 2 (64), 97—115. https://doi.org/10.15407/dse2026.02.097

https://doi.org/10.15407/dse2026.02.097
УДК 314/316.4:332.1
JEL Classification: O18, R22

ЛІЛІЯ ГОЛОВКО, канд. екон. наук, старш. наук. співроб., старш. наук. співроб.
Інститут демографії та досліджень якості життя імені Михайла Птухи НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: holovko_lilia@ukr.net
ORCID: 0000-0002-3372-764X

ВАСИЛЬ ХУДИНЕЦЬ, голова Колочавської територіальної громади
Колочавська територіальна громада
90043, Україна, Закарпатська область, Хустський район, с. Колочава, вул. Шевченка, 78
E-mail: kolsr@ukr.net
ORCID: 0009-0001-6865-2596

ТАМІЛА ГОЛОВКО, магістр
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
02000, Україна, м. Київ, вул. Пирогова, 9
E-mail: holovko_tamila@ukr.net
ORCID: 0009-0005-6802-779X

ІНСТРУМЕНТИ МІЖНАРОДНОГО ТЕРИТОРІАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА (на прикладі Колочавської територіальної громади Закарпатської області)

У статті проаналізовано значення інструментів міжнародного співробітництва у соціально-економічному розвитку територіальних громад. Обґрунтовано доцільність участі громад у програмах Європейського об'єднання територіального співробітництва. Акцентована увага на інтеграції територіальних громад до європейської платформи «Interreg». Метою є аналіз впливу використання інструментів міжнародного територіального співробітництва на розвиток процесу євроінтеграції у територіальній громаді у довоєнний і воєнний періоди. Новизною є аргументація позитивного

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)
© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2026. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

досвіду формування та дієвості механізму залучення громади до міжнародної співпраці через поєднання інституційного партнерства та проєктного підходу. Використано загальні методи наукового пізнання: аргументації, індукції, дедукції, аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення. У дослідженні визначено значущість європейської та транснаціональної платформи для обміну досвідом, використання інструментів міжнародного співробітництва. Позитивна практика Колочавської територіальної громади показує значимість системного підходу у розвитку проєктної діяльності. Виявлено, що використання синергетичного підходу в об'єднанні зусиль органів місцевого самоврядування, громадських організацій, міжнародних партнерів створює концептуальні напрями взаємодії, пріоритетності та престижності розвитку територіальної громади. В умовах воєнного стану колосальну роль відіграють програми, спрямовані на сталий розвиток гірських територіальних громад, збереження людського капіталу, створення умов безбар'єрності та безпеки. Доведено, що поєднання інституційного партнерства і проєктної діяльності у Колочавській громаді є ключовими механізмами залучення територіальної громади до міжнародної співпраці.

Обґрунтовано, що наявні інструменти залучення територіальних громад через програми міжтериторіального співробітництва «Interreg NEXT» мають позитивну динаміку у розвитку соціальної політики згуртованості. Активність органів місцевого самоврядування у пошуку нових міжнародних партнерів, реалізації проєктної діяльності, обміну досвідом сприяє стійкості, посилення спроможності та європейської інтеграції Колочавської територіальної громади, досвід якої свідчить, що прозорість управлінських рішень, згуртованість суб'єктів міжнародного територіального співробітництва покращують якість життя населення, економічну спроможність територіальної громади.

Ключові слова: *територіальна громада, міжнародне партнерство, транскордонне співробітництво, інструменти, проєктна діяльність, механізм, соціальна згуртованість, населення.*

Постановка проблеми і актуальність дослідження. В сучасних умовах повномасштабної агресії РФ проти України регіональна політика та міжмуніципальне співробітництво набувають нової стратегічної ваги. Серед міжнародних інструментів, що сприяють цій динаміці, особливе місце посідає Європейське об'єднання територіального співробітництва (ЄОТС) — юридична форма, яка забезпечує систему транскордонної, транснаціональної та інтеррегіональної співпраці територіальних громад.

У Законі України «Про міжнародне територіальне співробітництво України» зазначено: «Європейське об'єднання територіального співробітництва — форма міжнародного територіального співробітництва, що створюється шляхом об'єднання суб'єктів міжнародного територіального співробітництва України та відповідних суб'єктів держав — членів Європейського Союзу та інших держав»[1].

В умовах війни значущим є підвищення спроможності територіальних громад у реалізації міжнародних проєктів, розбудові партнерства з євро-

[1] Закон України «Про міжнародне територіальне співробітництво України» від 24 квітня 2024 року № 3668-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/3668-20/ed20240424#n10 (дата звернення: 16.01.2026).

пейськими регіонами. Вагому роль у цьому контексті відіграє участь у транскордонних проєктах, грантових програмах, що допомагає територіальним громадам євроінтегруватись. На сьогодні слабкими сторонами є невідповідність нормативно-правової бази, зокрема фінансова складова, архітектурні, державні будівельні норми; потребує удосконалення законодавча база через створення механізму співпраці / партнерства громад. Територіальні громади мають перейти від статусу отримувача гуманітарної допомоги до реального партнерства між країнами / містами і громадами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Багатоаспектність використання інструментів міжнародного територіального співробітництва стає дедалі актуальним у дослідженні ресурсного потенціалу, зростанні престижності територіальних громад, посиленні їх соціальної згуртованості, нарощуванні соціального капіталу у контексті повоєнної розбудови і відновлення країни загалом.

У вітчизняній практиці питання транскордонного співробітництва, міжнародного партнерства, створення нових інституцій, формування трансформаційних змін під впливом кризових явищ перебувають у центрі багатьох досліджень. А. Гусь (A. Gus), Ю. Фетько (Yu. Fetko) обґрунтували значимість створення нової інституції міжнародного співробітництва через розробку правового механізму переходу українських єврорегіонів на європейське об'єднання територіального співробітництва для ефективного використання потенціалу транскордонного співробітництва з державами — членами Європейської Союзу. Науковці попередньо визначили переваги і недоліки дієвості європейського об'єднання територіального співробітництва. На їх думку, вагомою перевагою є залучення коштів з фондів ЄС для різнобічного розвитку регіонів та сприяння їх міжнародної інтеграції на рівні держави [1]. Ю. Лемко (Yu. Lemko) аналізував трансформаційні зміни європейських об'єднань територіального співробітництва у країнах Європи, обґрунтовуючи передумови та результати українсько-угорського проєкту створення європейського об'єднання територіального співробітництва «Тиса» *(Tisza)*, що реалізувався у Закарпатській області України у співпраці з угорськими областю Саболч-Сатмар-Берег та муніципалітетом Кішварда [2]. П. Логвінов (P. Logvinov) досліджував еволюцію розвитку регіональних ініціатив у країнах ЄС, досвід використання інструментів територіального співробітництва через програму «*Interreg*» [3]. М. Прокопів (M. Procopiv) обґрунтовує перспективність розвитку та вагомий вплив міжнародного співробітництва на сталий розвиток територіальних громад, забезпеченні їх доступу до фінансових, технологічних і людських ресурсів, сприяючи зміцненню євроінтеграції, що є надважливим в умовах глобальних викликів, зміні пріоритетів міжнародного співробітництва у напрямку безпекової співпраці, гуманітарної підтримки та відновлення інфраструктури [4]. Д. Іванок (D. Ivanok) наголошує на значимості розвитку транскор-

донного природоохоронного співробітництва у контексті реалізації спільних екологічних ініціатив, акцентуючи увагу на трансформації пріоритетів під впливом повномасштабного вторгнення, визначенні нових можливостей для транскордонного екологічного партнерства завдяки участі України у міжнародних проєктах зеленого відновлення, що дає можливості моніторити екологічні загрози, енергоефективність та збереження біорізноманіття [5]. Г. Мелеганич (H. Melehanych) визначає пріоритетну роль громадського сектору, зокрема органів місцевого самоврядування, які мають знання та досвід для успішної реалізації проєктів та транскордонних програм [6].

Взаємодію прогресивних міжнародних структур, бізнесу, місцевих органів влади, закономірності, пріоритетність напрямів розвитку на основі оцінки проєктної діяльності у територіальній громаді у довоєнний і воєнний періоди аналізували Л. Головко (L. Holovko), В. Худинець (V. Khudynets) та Т. Головко (T. Holovko) [7]. М. Баран (M. Baran) та Р. Курус (R. Kurus) аргументують переваги міжнародного територіального співробітництва, акцентуючи увагу на значущості розвитку міжнародних партнерств у забезпеченні підтримки українським територіальним громадам у кризових ситуаціях [8]. Д. Грицишен (D. Hrytsysen) та І. Абрамова (I. Abramova) показують, що забезпеченню потреб сталого розвитку сільських територіальних громад ЄС сприяють Політика згуртованості та САП, надаючи можливість зростання інвестицій у робочі місця, забезпечуючи дієвість фінансових інструментів. Учені обґрунтовано доводять значимість програм «*Interreg*» та «*Leader*» у зміцненні соціальної, економічної, територіальної згуртованості держав — членів ЄС, відповідно до викликів та потреб сільських територій. Основний акцент у дослідженні зроблено на дієвості фінансових механізмів формування та реалізації політики ЄС щодо сталого розвитку сільських громад [9]. Т. Заяць (T. Zayats) та Г. Краєвська (G. Krayevska) наголошують на значимості міжсекторальної співпраці у контексті соціального розвитку територіальних громад у воєнний період [10]. Л. Головко (L. Holovko) підкреслює значущість вертикального соціального капіталу у розвитку територіальних громад [11].

Методи дослідження. У статті використано загальні методи наукового пізнання: аргументації, індукції, дедукції, аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення для виявлення залежності використання інструментів міжнародної співпраці, розвитку проєктної діяльності від можливостей та спроможностей територіальної громади. Зокрема, метод аргументації застосовано для обґрунтування важливості участі громад у програмах транскордонного співробітництва, міжнародних партнерствах та грантових ініціативах як чинників підвищення інституційної спроможності та соціально-економічного розвитку громад. Метод аналізу застосовано для дослідження наукових підходів до визначення сутності міжнародного територіального співробітництва, а також для вивчення механізмів функціонування

програм транскордонної співпраці та діяльності інституційних інструментів, зокрема Європейського об'єднання територіального співробітництва. Метод синтезу дав змогу інтегрувати результати теоретичного аналізу та емпіричних спостережень до цілісної концепції використання інструментів міжнародного співробітництва для розвитку територіальних громад. Метод індукції використано для узагальнення практичних прикладів, метод дедукції — для переходу від загальних теоретичних положень щодо розвитку транскордонного співробітництва та політики згуртованості до аналізу їх практичного застосування. Метод порівняння залучено для зіставлення різних форм міжнародного територіального співробітництва, програм підтримки та моделей партнерської взаємодії між громадами України та муніципалітетами країн Європейського Союзу, метод узагальнення — для формування висновків.

Метою статті є аналіз впливу використання інструментів міжнародного територіального співробітництва на розвиток процесу євроінтеграції у територіальній громаді у довоєнний і воєнний періоди.

Новизною є аргументація позитивного досвіду формування та дієвості механізму залучення громади до міжнародної співпраці через поєднання інституційного партнерства та проєктного підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження і отриманих результатів.

В умовах збройної агресії РФ проти України європейська інтеграція набуває особливої стратегічної ваги. Трансформація державних і регіональних пріоритетів зумовлює зростання ролі міжнародного співробітництва територіальних громад, участь яких у європейських програмах сприяє посиленню їх інституційної спроможності та поглибленню інтеграції України до європейського простору [4].

Сьогодні ЄОТС, яке допомагає територіальним громадам України посилити власні інституційні механізми управління, що є критично важливим у складних умовах війни, відіграє значну роль. Завдяки участі у проєктах територіального співробітництва українські територіальні громади отримують можливість: опанувати методи планування, звітності та бюджетного адміністрування відповідно до стандартів ЄС, що підвищує їх спроможність залучати міжнародні ресурси; формувати довгострокові партнерства з муніципалітетами ЄС, ґрунтовані на колективних інтересах, а не епізодичних допоміжних акціях; інтегруватись у системи транснаціонального координаційного управління, що сприяє ефективному управлінню проєктами, реалізованими на міжнародному рівні.

Згідно із Законом України «Про міжнародне територіальне співробітництво України» Органи місцевого самоврядування (ОМС) отримали більші повноваження співпраці з міжнародними партнерами, зокрема фондами ЄС, і можливості залучення коштів міжнародних донорів. Одним із інструментів реалізації Державної стратегії розбудови міжнародних партнерств,

розвитку міжмуніципального, міжрегіонального та транскордонного співробітництва стала Державна програма розвитку міжнародного територіального співробітництва на 2025—2027 роки[2].

«Міжнародне співробітництво територіальних громад визначається як комплекс взаємопов'язаних дій, спрямованих на встановлення та розвиток партнерських відносин між громадами різних країн. Таке співробітництво охоплює широкий спектр напрямів, включаючи економічну, соціальну, культурну та екологічну сфери. Основою цих взаємин є принципи взаємоповаги, рівноправності та спільної вигоди, що сприяє зміцненню міжнародної солідарності та обміну досвідом» [4].

Повномасштабна збройна агресія РФ проти України суттєво трансформувала архітектуру міжнародної технічної допомоги (МТД), надавши їй стратегічного значення для забезпечення стійкості держави, підтримки функціонування інституцій та відновлення соціально-економічного потенціалу. У воєнних умовах МТД виступає не лише інструментом розвитку, а й механізмом кризового реагування, спрямованим на мінімізацію деструктивних наслідків війни та створення передумов для післявоєнної реконструкції.

Для України МТД є важливим джерелом підтримки, зокрема для забезпечення житлом ВПО, відновлення та модернізації об'єктів критичної інфраструктури. Донорські програми дедалі частіше інтегрують компоненти управління ризиками, кризового менеджменту та підвищення інституційної стійкості. Крім того, МТД сприяє гармонізації національних політик України з європейськими стандартами, що є критично важливим у контексті євроінтеграційного курсу держави.

Механізмами координації міжнародного співробітництва в громадах є: правові та інституційні, організаційні, програмні, міжнародні та міждержавні (див. рис. 1), використання яких забезпечує узгодженість дій і відповідальності між різними ланками влади; створення структури для постійного обміну інформацією та ухвалення рішень; розширення повноважень громадам ефективніше інтегруватись у міжнародні проєкти і програми; підсилення внутрішньої координації в ОМС (через служби міжнародної діяльності), а також зовнішню координацію з партнерами.

Стратегічним інструментом міжнародного територіального співробітництва (МТС) для громад, розташованих у прикордонних регіонах (як Закарпаття), є участь у транскордонних програмах співробітництва ЄС (наприклад, «*Interreg*»), які передбачають спільне планування та здобуття грантового фінансування на проєкти розвитку інфраструктури, туризму,

[2] Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2025—2027 роки» від 12 грудня 2025 р. № 1647. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1647-2025-%D0%BF#Text (дата звернення: 16.01.2026).

Рис. 1. Механізми координації міжнародного співробітництва у громадах
Джерело: складено авторами за Законом України «Про міжнародне територіальне співробітництво України» від 24 квітня 2024 року № 3668-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/3668-20/ed20240424#n10 (дата звернення: 16.01. 2026).

збереження культурної спадщини тощо. Такі програми спроможні залучати фінансові ресурси Європейського Союзу та інших міжнародних донорів для реалізації конкретних проєктів у громаді.

Активізація соціально-економічного розвитку прикордонних регіонів завдяки дієвості нових державних інструментів створює можливості для вирішення національних, місцевих та регіональних проблем, упровадження спільних ініціатив, обміну досвідом у вирішенні подібних проблем. Прогресивним у розвитку євроінтеграційного процесу є укладання з урядом України грантових угод для забезпечення відновлення інфраструктури, особливо об'єктів критичної інфраструктури у територіальних громадах.

Політика згуртованості іноземних інституцій з органами місцевого самоврядування нині реалізується через участь ОМС у програмах Європейського інструменту територіального співробітництва *(European Territorial Cooperation)* на 2021—2027 рр., що діють на зовнішніх кордонах ЄС, включно з Україною. Ці програми спрямовані на спільний розвиток прикордонних та транскордонних територій шляхом співпраці між українськими громадами і партнерами з держав — членів ЄС.

Програми ЄОТС, як-от «*Interreg Next*» та інші компоненти Європейського територіального співробітництва, надають значні фінансові ресурси для реалізації транскордонних ініціатив. Загальний бюджет таких програм для 2021—2027 рр. перевищує 10 млрд євро, частина з них спрямована на партнерства України з сусідніми країнами та регіонами ЄС. Основними

напрямами «*Interreg VI*» (2021—2027 рр.) є зміни клімату, цифрова трансформація та соціальна інклюзія. Нині діє понад 80 програм «*Interreg*»: 13 транснаціональних, 4 міжрегіональні, 64 транскордонні, реалізація яких забезпечує збалансованість у рівнях розвитку, зростанні та якості життя в регіонах Європи, покращенні політики місцевого самоврядування, вдосконаленні регіональної політики [12].

Участь українських громад у програмах дає змогу реалізовувати проєкти в сфері соціальної інфраструктури, освіти, охорони здоров'я та розвитку підприємництва, що зумовлює не лише імплементацію найкращих європейських практик, але й формує тривалість і сталість міжнародних відносин.

З 2024 р. розширенню концепції регіональної політики згуртованості сприяє участь територіальних громад України у програмах: «*Interreg Europe*» та «*URBACT*», «*Espon*» та «*Outermost regions*» (найвіддаленіші регіони), а також діють декілька програм, як-от: «Interreg NEXT Польща — Україна 2021—2027»; «Interreg NEXT Румунія — Україна 2021—2027»; «Interreg NEXT Угорщина — Словаччина — Румунія — Україна 2021—2027» (див. табл. 1).

В умовах війни, під впливом гуманітарних і соціальних викликів, для територіальних громад значимою є платформа для обміну досвідом, методологіями управління, обміном прогресивних кейсів муніципального розвитку. Зміцнюється мережева інтеграція територіальних громад завдяки участі в ЄОТС, налагоджується співпраця з муніципалітетами ЄС, що є простором не лише для фінансової співпраці, а й для спільного вирішення стратегічних викликів — від розвитку інфраструктури до подолання демографічних та економічних криз.

На міжнародному рівні поширеною формою співпраці стають побратимські зв'язки між містами. Основний акцент спрямовується на реалізацію культурних, освітніх, туристичних ініціатив, сприяючи зміцненню зв'язків, популяризації української культури [4]. «Ініціативні громади розвивають ефективні методи управління й реагування на глобалізаційні процеси. Підґрунтям до зростання іміджу територіальних громад є трансформаційні зміни щодо управління і прогресивного планування соціально-економічного розвитку. Моніторинг місцевого потенціалу, оцінка ресурсів і можливостей для його наповнення є ключовим у підсиленні престижності територіальних громад. Зміцнення горизонтальних зв'язків у громаді передовсім впливає на зростання довіри та згуртованості населення, формування тенденцій до зростання проєктного співробітництва» [7].

Однією із територіальних громад України з позитивним досвідом розвитку є Колочавська територіальна громада Закарпатської області. Значний досвід реалізації проєктної діяльності робить громаду більш згуртованішою та стійкою до глобальних викликів.

Колочавська територіальна громада активно працює над впровадженням інструментів міжнародного територіального співробітництва, вклю-

чаючи потенціал ЄОТС, бере участь у тренінгах, зокрема від *U-LEAD* з Європою, щодо використання ЄОТС для залучення грантів, розвитку транскордонної співпраці та наближення до європейських стандартів.

Механізмами залучення громади до міжнародної співпраці є поєднання інституційного партнерства та проєктного підходу (див. рис. 2). В умовах сьогодення прерогативою стають партнерства між громадами та участь у спільних грантових програмах. Значущою є системна робота з

Таблиця 1. **Програми «*Interreg NEXT*» у контексті транскордонного співробітництва, 2021—2027 рр.**

Назва	Загальний бюджет, млн євро	Період виконання, роки	Територія реалізації	Цілі
Interreg NEXT Польща — Україна	208, 2	15	В Україні: Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Волинська та Закарпатська області. У Польщі: Більський, Холмський, Замотський, Люблінський, Пулавський, Коросненський, Перемишльський, Ряшівський, Тарнобжезький, Білостоцький, Ломжинський, Сувальський, Остроленцький, Седлецький повіти	Сприяння адаптації до зміни клімату, запобігання ризикам та підвищення стійкості до стихійних лих і катастроф
Interreg NEXT Румунія — Україна	60,0	15	В Україні: Чернівецька, Івано-Франківська, Закарпатська та Одеська області. У Румунії: Марамуреш, Санту-Маре, Ботошані, Сучава, Тульча	Сприяння адаптації до зміни клімату, запобігання ризикам стихійних лих та підвищення стійкості до них з урахуванням екосистемних підходів
Interreg NEXT Угорщина — Словаччина — Румунія — Україна	73,4	15	В Україні: Чернівецька, Івано-Франківська та Закарпатська області. В Угорщині: Боршод-Абауй-Земплен, Саболч-Сатмар-Берег. У Словаччині: Пряшівський та Кошицький край. У Румунії: Марамуреш, Санту-Маре, Сучава	Підвищення обізнаності населення щодо катастроф, ефективності рятувальних робіт, адаптації населення у громадах до наслідків можливих катастроф та ризиків руйнування інфраструктури внаслідок збройної агресії РФ

Джерело: складено авторами за [12].

Рис. 2. Механізми залучення Колочавської територіальної громади до міжнародної співпраці
Джерело: складено за даними Колочавської територіальної громади.

донорами — від підготовки якісних проєктів до залучення громадських організацій і розвитку відповідних компетенцій у громаді.

Колочавська громада вже має досвід співпраці з партнерами з Чеської Республіки, і цей напрям залишається пріоритетним. Водночас концептуально важливими є розширення міжнародних контактів і створення умов, пошук можливостей реалізації нових проєктів спільно з громадами та організаціями з інших країн ЄС. Ключову роль становлять програми, спрямовані на сталий розвиток гірських територій, розвиток людського капіталу та збереження і популяризацію історико-культурної спадщини громади, культурно-освітні обміни.

Міжнародне партнерство (МТ) розглядається не лише як джерело фінансування, а як інструмент обміну досвідом, посилення спроможності Колочавської громади та її інтеграції в європейський простір місцевого розвитку. Міжнародна співпраця активізується через проєктну діяльність, а також за рахунок формування пропозицій для міжнародних конкурсів, підготовку заявок на грантове фінансування, участь у міжнародних мере-

жах і партнерствах. Такий підхід дає Колочавській громаді змогу залучати значні ресурси для реалізації місцевих ініціатив.

Важливим інструментом МТС є мережі партнерських зв'язків з муніципалітетами ЄС та інших країн — містами-побратимами або партнерськими громадами. Через такі зв'язки відбувається обмін досвідом, спільне планування культурних, освітніх та економічних ініціатив, як правило, у форматі двосторонніх чи багатосторонніх меморандумів та партнерських угод.

У практиці Колочавської громади використання інструментів проєктної діяльності інтегровано з місцевою стратегією розвитку, враховуючи

Таблиця 2. **Інструменти міжнародного співробітництва Колочавської громади з муніципалітетами / громадами Чеської Республіки, 2013—2023 рр.**

Назва іноземного муніципалітету / громади / гміни / повіту	Назва угоди / меморандуму / договору	Дата підписання	Поточний стан співпраці	Сфера(и) дії угоди
м. Семіли	Договір про співпрацю і партнерство	04.08.2013 р.	Активна	Туризм, територіальний розвиток, охорона навколишнього середовища, історико-культурна спадщина, підтримка громадянського суспільства, спільне залучення до транснаціональних програм
м. Рожмітал під Тржемшіном	Договір міжнародного муніципального співробітництва	12.05.2014 р.	Активна	Охорона здоров'я, туризм, територіальний розвиток, охорона навколишнього середовища, історико-культурна спадщина, підтримка громадянського суспільства, спільне залучення до транснаціональних програм
м. Глибока над Влтавою	Договір міжнародного муніципального співробітництва	20.01.2017 р.	Активна	» »
м. Літомишль	Меморандум про співпрацю	05.05.2023 р.	Активна	Збереження історико-культурної спадщини, охорона довкілля, залучення інвестицій та грантів, розвиток туризму, охорона здоров'я, освіта та ін.

Джерело: складено авторами за даними Колочавської територіальної громади.

потенціал культурної спадщини (наприклад, музейний фонд та туристичну інфраструктуру) як ресурс для міжнародної співпраці та розвитку туристичного потенціалу.

Колочавська громада активно презентує свою діяльність міжнародним партнерам, залучаючи гранти та розвиваючи імідж території, відкритої до співпраці. На сьогодні міжнародне партнерство у Колочавській громаді здійснюється в рамках трьох договорів і меморандуму, підписаних упродовж 2013—2023 рр. (табл. 2).

Багаторічною є співпраця Колочавської територіальної громади з благодійною організацією Чеської Республіки «*Přes hranice EU*». За період повномасштабного вторгнення чеські волонтери допомагають надаючи гуманітарну та матеріальну допомогу, також забезпечили належним обладнанням амбулаторію загальної практики сімейної медицини у с. Колочава [7]. З 2023 р. у співпраці з організацією «Благодійний фонд розвитку гірських територій» сільська рада реалізує проєкт «*Дитинство без війни*» за підтримки міжнародної гуманітарної організації «*Людина в біді SK*». Щоліта організовується денний табір для місцевих дітей та ВПО у Центрі культурних послуг Колочавської сільської ради — це комунальна організація, яка діє на базі амфітеатру.

Міжнародна підтримка та можливість участі у міжнародних програмах через реалізацію проєктів є надзвичайно значущою для громади. Використання потенціалу ЄОТС, транскордонні спільноти та організації територіального співробітництва суттєво підвищують якість життя населення завдяки реалізації спільних проєктів, що впливають на соціально-економічні аспекти розвитку, зміцнення соціального капіталу; відбувається активне формування горизонтальних соціальних зв'язків між громадами, що суттєво підсилює довіру, взаємодію та готовність до спільних дій у довгостроковій перспективі, навіть у кризових умовах. Це відповідає концепції соціального капіталу як передумови ефективної міжмуніципальної співпраці.

Упродовж 2020—2025 рр. активізація проєктної діяльності в громаді сприяла вирішенню ключових проблем, покращенню спільних умов проживання населення, благоустрою, збереження екологічного стану довкілля, культурної спадщини, формування соціальної згуртованості, гнучкості та стійкості до глобальних викликів.

У 2020 р. проєкт «*Вівчарство — давнє карпатське ремесло*» (автори публікації частково висвітлювали цю тему й відповідні проєкти у 2025 р.) переміг у конкурсі проєктів у рамках Програми підтримки ініціатив місцевих карпатських громад, що проводила Асоціація органів місцевого самоврядування «Єврорегіон Карпати — Україна». Результатом успішної реалізації стала облаштована зона для проведення майстер-класів у Школі вівчарства: укул — місце для доїння овець, оглядова зона — колиба, встановлена огорожа для побутових відходів [7, с. 44—46].

Ще одним проєктом стало створення туристичного сайту та облаштування мінерального джерела «*Буркут*» у с. Колочава, що є одним із унікальних локальних природних ресурсів. Наявність потужних природних ресурсів у поєднанні із збереженим культурним потенціалом є значущою базою для зміцнення та відновлення ментального здоров'я населення, особливо учасників бойових дій, ветеранів війни, ВПО. Такі гірські громади, як Колочавська, потребують значної уваги зі сторони держави для покращення об'єктів інфраструктури, особливо дорожньо-транспортної інфраструктури, для створення безбар'єрного простору для всіх жителів.

Завдяки потужному природно-ресурсному потенціалу стратегічною метою розвитку Колочавської територіальної громади є туризм, зокрема його види: міжнародний, екологічний, сільський зелений, фестивальний.

За даними Всесвітньої туристичної організації *(UNWTO),* з 270 туристичних сіл п'яти регіонів світу, с. Колочава та с. Синевирська Поляна увійшли до 52 найкращих туристичних сіл світу 2025 р. *(The Best Tourism Villages 2025).* Незалежні експерти оцінювали села-кандидати за 9 напрямами: «Культурні та природні ресурси; просування та збереження культурних ресурсів; економічна стійкість; соціальна стійкість; екологічна стійкість; розвиток туризму та інтеграція ланцюга створення вартості; управління та пріоритизація туризму; інфраструктура та зв'язок; охорона здоров'я, безпека та захист» [13].

Сфера туризму є потужним інструментом соціальної згуртованості, інклюзивного розвитку, створення економічних можливостей для сільських поселень. У рамках Програми ООН *«Туризм для розвитку сільських районів»* посилюється роль туризму в розвитку сільських районів, а висока оцінка їх значущості у збереженні природної та культурної спадщини сприяє зростанню соціальної інтеграції. Саме у цьому контексті розвиток міжнародної співпраці, транскордонного співробітництва є надзвичайно значущим. Пріоритетним стає розширення напрямів проєктної діяльності у територіальних громадах, пошук міжнародних партнерів, формування та впровадження ефективних механізмів європейського територіального співробітництва.

Позитивний досвід реалізації транскордонних проєктів завдяки ефективним результатам став потужним підґрунтям для участі Колочавської територіальної громади у програмі міжтериторіального співробітництва «*Interreg NEXT*». Зокрема, у рамках проєкту «*Світ Карпатських розет — заходи із збереження унікальної культури Карпат*» (2014—2020 рр.) побудовано Колочавський культурно-мистецький центр. Загальна вартість будівництва амфітеатру становила 130 тис. євро. До числа партнерів входили 11 установ, головним партнером була Асоціація промоції і розвитку Підкарпаття «*Pro Carpathia*».

Другий транскордонний проєкт громади — «*Карпатська бджола — спільні заходи із збереження унікальної природної спадщини в українсько-польському прикордонні*». Проєкт реалізовано за фінансової підтримки Європейського Союзу в рамках Програми транскордонного співробітництва «Польща — Білорусь — Україна» у 2014—2020 рр.

Завдяки програмі Президента України «*Велика реставрація*» та допомозі Пардубіцького краю (Чеська Республіка), який забезпечив співфінансування, у 2021 р. здійснено ремонтні роботи історико-архітектурної пам'ятки у с. Колочава — музеї-церкві Зішестя Святого Духа (1795 р.).

Потужним сьогодні є й проєкт «*Разом за безпеку на прикордонних територіях*», фінансований в рамках програми «*Interreg NEXT Польща — Україна 2021—2027*». Метою проєкту є підвищення екологічної безпеки для мешканців транскордонного регіону, зокрема за рахунок створення Центру безпеки у с. Колочава для цілодобового реагування на надзвичайні ситуації, включаючи будівництво модульної будівлі та придбання обладнання.

На перспективу, у 2026 р., заплановано підписання угоди про міжмуніципальне співробітництво в рамках Програми «*Interreg NEXT Румунія — Україна 2021—2027*» із с. Копальня (Румунія), що відкриє нові можливості для реалізації спільних транскордонних проєктів у сфері культури. Триває підготовка підписання договору про співпрацю між громадою м. Тєрхова (Словаччина) у сфері популяризації історико-культурної спадщини.

Інструменти та механізми залучення Колочавської територіальної громади до європейського територіального співробітництва створюють нові можливості для зміцнення міжнародних партнерських відносин, ефективного використання внутрішніх ресурсів громади. Використання системного та синергетичного підходів у здійсненні проєктної діяльності є ґрунтовним прикладом для інших громад.

Отже, міжнародне територіальне співробітництво виступає важливим інституційним механізмом посилення спроможності територіальних громад. По-перше, участь громад у міжнародних партнерських мережах, транскордонних ініціативах та грантових програмах сприяє формуванню нових управлінських компетенцій органів місцевого самоврядування, поширенню практик стратегічного планування та розвитку проєктного менеджменту. Це дає громадам змогу більш ефективно залучати зовнішні ресурси для реалізації локальних програм розвитку.

По-друге, результати дослідження підтверджують, що інструменти міжнародного співробітництва створюють додаткові можливості для економічної активізації територіальних громад. Реалізація спільних міжнародних проєктів сприяє модернізації інфраструктури, розвитку туристичного потенціалу, підтримці малого та середнього підприємництва, а також розширенню локальних ринків завдяки інтеграції до європейських економічних і соціальних мереж.

По-третє, аналіз практичного досвіду Колочавської територіальної громади переконливо доводить, що ефективність міжнародного територіального співробітництва значною мірою залежить від поєднання локальної ініціативи, інституційної активності ОМС та наявності стабільних партнерських зв'язків із громадами інших країн. Саме така взаємодія створює передумови для реалізації культурних, туристичних та соціально-економічних проєктів, які підвищують конкурентоспроможність громади та сприяють її інтеграції у міжнародний простір.

По-четверте, представлений у статті емпіричний кейс свідчить, що міжнародне співробітництво виконує не лише економічну, а й соціально-інституційну функцію, оскільки сприяє розвитку громадської активності, розширенню міжкультурних контактів та формуванню позитивного іміджу громади на міжнародному рівні.

По-п'яте, узагальнення отриманих результатів дає підстави стверджувати, що досвід Колочавської територіальної громади може бути реплікований іншими територіальними громадами України. Ключовими передумовами ефективного використання інструментів міжнародного співробітництва є: розвиток кадрового потенціалу у сфері управління міжнародними проєктами, активна участь у програмах транскордонного співробітництва та системна робота щодо налагодження партнерських зв'язків із муніципалітетами інших держав.

Висновки. Міжнародне територіальне співробітництво у Колочавській територіальній громаді доцільно розглядати як комплексний інструмент посилення місцевого розвитку, підвищення інституційної спроможності та інтеграції громади до європейського простору публічного управління. Застосування різних форм і механізмів МТС — від укладання міжмуніципальних угод до участі у транскордонних та міжнародних проєктах — створює передумови для диверсифікації джерел фінансування місцевого розвитку.

Важливим результатом використання інструментів МТС є не лише залучення матеріальних і фінансових ресурсів, а й трансфер знань, управлінських практик та інноваційних підходів до розвитку територій. Участь у міжнародних програмах і партнерських мережах сприяє підвищенню професійної компетентності посадових осіб місцевого самоврядування, формуванню проєктного мислення, удосконаленню стратегічного планування. Це позитивно впливає на якість публічних послуг та прозорість управлінських рішень.

У контексті прикордонного розташування Закарпатської області міжнародне територіальне співробітництво для Колочавської громади виконує також функцію просторової та соціально-економічної інтеграції. Спільні ініціативи у сфері туризму, збереження культурної спадщини, екології сприяють формуванню позитивного іміджу громади як відкритої до парт-

нерства території, здатної виступати рівноправним учасником міжнародних процесів розвитку. Особливої ваги це набуває в умовах воєнного стану, коли міжнародні контакти стають джерелом не лише ресурсної підтримки, а й солідарності та політичної уваги до потреб місцевих громад України.

Отже, інструменти міжнародного територіального співробітництва у Колочавській громаді виконують системоутворювальну роль, поєднуючи економічні, соціальні, культурні та інституційні ефекти. Їх подальший розвиток і поглиблення потребують стратегічного підходу, узгодження з довгостроковими цілями місцевого розвитку та посилення кадрового й організаційного потенціалу громади.

Досвід Колочавської громади демонструє можливість поетапного розвитку міжнародної взаємодії, що включає: налагодження первинних партнерських контактів із закордонними муніципалітетами, формування проєктних ініціатив, участь у міжнародних грантових програмах, а також інтеграцію результатів реалізованих проєктів у довгострокову стратегію розвитку громади.

Представлені у статті результати мають потенціал практичного масштабування, можуть бути використані іншими територіальними громадами України як орієнтир для формування власної стратегії міжнародного співробітництва. У перспективі це уможливить трансформувати міжнародне співробітництво з окремих проєктних ініціатив у сталий механізм підвищення конкурентоспроможності громад та їх інтеграції у європейський простір регіонального розвитку.

REFERENCES / ЛІТЕРАТУРА

1. Gus, A. V., & Fetko, Yu. (2018). European association of territorial cooperation as an institutional form of development of cross-border cooperation of Ukraine — EU. *Scientific Bulletin of Public and Private Law*, 6 (1), 72—77. https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b34e36ac-3647-4178-a3fc-f7fdd8cb2f16/content
[Гусь, А. В., & Фетько, Ю. І. (2018). Європейське об'єднання територіального співробітництва як інституційна форма розвитку транскордонного співробітництва України — ЄС. *Науковий вісник публічного та приватного права,* 6 (1), 72—77].
2. Lemko, Yu. (2021). The European grouping of territorial cooperation as an instrument for the development of crossborder cooperation. *National Technical University of Ukraine Journal. Political science. Sociology. Law,* 1 (49). https://doi.org/10.20535/2308-5053.2021.1(49).232981
[Лемко, Ю. І. (2021). Європейське об'єднання територіального співробітництва як інструмент розвитку транскордонної співпраці. *Вісник НТУУ «КПІ»,* 1 (49)].
3. Logvinov, P. (2024). European territorial cooperation: modern opportunities and prospects for municipalities of Ukraine. *Economics and entrepreneurship,* 52, 212—226. https://doi.org/10.33111/EE.2024.52.LogvinovP
[Логвінов, П. (2024). Європейське територіальне співробітництво: сучасні можливості та перспективи для муніципалітетів України. *Економіка та підприємництво*, 52, 212—226].

4. Prokopiv, M. (2024). Content and vectors of international cooperation of territorial communities. *Academic Visions*, 37. https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1490.
[Прокопів, М. В. (2024). Зміст та вектори міжнародного співробітництва територіальних громад. *Академічні візії*, 37].
5. Ivanok, D. (2025). Opportunities of transboundary environmental cooperation in the context of European integration and post-war green recovery of Ukraine. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Series in Geography,* 25—41. https://doi.org/10.17721/1728-2721.2025.92-93.5
[Іванок, Д. (2025). Можливості транскордонного природоохоронного співробітництва в контексті європейської інтеграції та післявоєнного зеленого відновлення України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Географія*, 35—41].
6. Melehanych, H. I. (2020). The Strategic Role Of the Local Communities in The Development Of Cross-Border Cooperation Between Ukraine And The EU (on the example of the Transcarpathian Region). *Border and Regional Studies,* 8 (1), 7—20. https://doi.org/10.25167/ppbs1098
[Мелеганич, Г. І. (2020). Стратегічна роль місцевих громад у розвитку транскордонного співробітництва між Україною та ЄС (на прикладі Закарпатської області). *Прикордонні та регіональні дослідження*, 8 (1), 7—20].
7. Holovko, Liliia, Khudynets, Vasyl, & Holovko, Tamila (2025). Project Activity in Territorial Communities (on the Example of the Kolochava Territorial Community of the Zakarpattia Region). *Demography and Social Economy,* 1 (59), 35—54. https://doi.org/10.15407/dse2025.01.035
[Головко, Л., Худинець, В. & Головко, Т. (2025) Проєктна діяльність у територіальних громадах (на прикладі Колочавської територіальної громади Закарпатської області). *Демографія та соціальна економіка,* 1 (59), 35—54].
8. Baran, M., & Kurus, R. (2024). International cooperation of territorial communities in the context of decentralization and European integration. *Coordinates of public administration*, 2, 95—119. https://doi.org/10.62664/cpa.2024.02.05
[Баран, М., & Курус, Р. (2024). Міжнародне співпрацівництво територіальних громад у контексті децентралізації та європейської інтеграції. *Координати державного управління*, 2, 95—119].
9. Hrytsyshen, D. O., & Abramova, I. B. (2024). Formation and implementation of EU financial mechanisms for sustainable development of rural communities. *Tavri Scientific Bulletin. Series: Economics,* 20, 67—78. https://doi.org/10.32782/2708-0366/2024.20.8
[Грицишен, Д. О., & Абрамова, І. В. (2024). Формування та реалізації фінансових механізмів ЄС щодо сталого розвитку сільських громад. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка,* 20, 67—78].
10. Zayats, T., & Krayevska, G. (2024). Intersectoral cooperation in the context of social development of territorial communities of Ukraine. *Demography and social economy,* 1 (55), 59—77. https://doi.org/10.15407/dse2024.01.059
[Заяць, Т., & Краєвська, Г. (2024). Міжсекторальна співпраця в контексті соціального розвитку територіальних громад України. *Демографія та соціальна економіка,* 1 (55), 59—77].
11. Holovko, L. V. (2022). The Role of Public Opinion in the Development Strategy of United Territorial Community. *Demography and Social Economy*, 2 (48), 95—107. https://doi.org/10.15407/dse2022.02.095
[Головко, Л. В. (2022). Роль громадської думки в контексті розвитку об'єднаної територіальної громади. *Демографія та соціальна економіка*, 2 (48), 95—107].

12. Powers of the LGU of Ukraine related to international cooperation in the field of infrastructure rehabilitation. https://surl.li/eqkawz
[Повноваження ОМС України, пов'язані з міжнародним співробітництвом у сфері відновлення інфраструктури].
13. UN Tourism (2025). UN Tourism Announces Best Tourism Villages 2025: 52 Communities Leading Tourism for Rural Development https://www.untourism.int/news/un-tourism-announces-best-tourism-villages-2025-52-communities-leading-tourism-for-rural-development

Стаття надійшла до редакції журналу 04.03.2026
Стаття прийнята до друку після рецензування: 07.04.2026
Дата публікації: 23.06.2026

Liliia Holovko, PhD (Economics), Senior Researcher
Mykhailo Ptoukha Institute for Demography and Life Quality Research of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: holovko_lilia@ukr.net
ORCID: 0000-0002-3372-764X
Vasyl Khudynets, head of the Kolochava Territorial Community
Kolochava territorial community
90043, Ukraine, Zakarpattia region, Khust district, village Kolochava, Str. Shevchenka, 78
E-mail: kolsr@ukr.net
ORCID: 0009-0001-6865-2596
Tamila Holovko, Master
Dragomanov Ukrainian State University
02000, Ukraine, Kyiv, Str. Pyrohova, 9
E-mail: holovko_tamila@ukr.net
ORCID: 0009-0005-6802-779X

TOOLS OF INTERNATIONAL TERRITORIAL COOPERATION
(on the example of the Kolochava territorial
community of the Zakarpattia region)

The article analyzes the importance of tools of international cooperation in the socio-economic development of territorial communities. The appropriateness of the participation of communities in the programs of the European Union of Territorial Cooperation is substantiated. Emphasis is placed on the integration of territorial communities into the European platform «Interreg». The purpose of the article is to analyze the impact of the use of international territorial cooperation tools on the development of the process of European integration in the territorial community in the pre-war and wartime periods. The novelty lies in the argumentation of the positive experience of the formation and effectiveness of the mechanism of community involvement in international cooperation through a combination of institutional partnership and project approach. The article uses general methods of scientific knowledge: argumentation, induction, deduction, analysis, synthesis, comparison and generalization. The importance of the European and transnational platform for the exchange of experience and the use of international cooperation tools is determined. The positive practice of the Kolochava territorial community shows the importance of a systematic approach in the development of project activities. It was found that the use of a synergistic approach in combining the efforts of local self-government bodies, public organizations, and international partners creates conceptual directions of interaction, priority, and prestige of the development of the territorial community as a whole. In the conditions of martial law,

programs aimed at the sustainable development of mountain territorial communities, the preservation of human capital, and the creation of barrier-free and security conditions play a colossal role. It has been proven that the combination of institutional partnership and project activities in the Kolochava community is a key mechanisms for involving the territorial community in international cooperation.

It is substantiated that the available tools for the involvement of territorial communities through interterritorial cooperation programs «Interreg NEXT» have positive dynamics in the development of social cohesion policy. The activity of local self-government bodies in the search for new international partners, implementation of project activities, and exchange of experience contributes to stability, strengthening of capacity and European integration of the Kolochava territorial community. This experience shows that the transparency of management decisions and the cohesion of subjects of international territorial cooperation, improve the quality of life of the population and the economic capacity of the territorial community.

Keywords: territorial community, international partnership, cross-border cooperation, tools, project activity, mechanism, social cohesion, population.

DSE DEMOGRAPHY AND SOCIAL ECONOMY

Cite: Hvelesiani, Anna & Lukovych, Tetiana (2026). Molod, yaka ne pratsiuie, ne navchaietsia ta ne nabuvaie profesiinykh navychok: otsinka kharakterystyk ta napriamy zaluchennia do rynku pratsi v Ukraini [Youth Who are Not in Education, Employment or Training: Assessment of Features and Measures for Engaging in Labour Market in Ukraine]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika — Demography and Social Economy*, 2 (64), 116—132. https://doi.org/10.15407/dse2026.02.116

https://doi.org/10.15407/dse2026.02.116
УДК 304.3:314.95, 331.101.38
JEL Classification: J13, J64, O15

АННА ГВЕЛЕСІАНІ, канд. екон. наук, старш. наук. співроб., пров. наук. співроб.
Інститут демографії та досліджень якості життя імені Михайла Птухи НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Тараса Шевченка, 60
E-mail: gvelana@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6396-1288
ТЕТЯНА ЛУКОВИЧ,
Представництво Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні
01021, Україна, м. Київ, вул. Грушевського, 9Б
E-mail: tan_luk@ukr.net
ORCID: 0000-0001-5252-7718

МОЛОДЬ, ЯКА НЕ ПРАЦЮЄ, НЕ НАВЧАЄТЬСЯ ТА НЕ НАБУВАЄ ПРОФЕСІЙНИХ НАВИЧОК: ОЦІНКА ХАРАКТЕРИСТИК ТА НАПРЯМИ ЗАЛУЧЕННЯ ДО РИНКУ ПРАЦІ В УКРАЇНІ

У статті досліджуються основні характеристики молоді віком 15—29 років, яка не працює, не навчається і не набуває професійних навичок в умовах війни в Україні. Ця група молодих людей виключена із системи освіти та ринку праці, що призводить до проблем із працевлаштуванням та залученням у життя суспільства.

Метою статті є визначення особливостей профілю молоді, яка не працює, не навчається і не набуває професійних навичок та розробка пропозицій щодо напрямів її залучення до зайнятості та освіти в кризових умовах повномасштабного вторгнення РФ в Україну. Важливим внеском є оцінка вікових, освітніх та гендерних особливостей групи молодих людей, які з певних причин не зайняті трудовою чи освітньою діяльніс-

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)
© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2026. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

тю та їх трансформації в умовах військового вторгнення. Новизна статті полягає у здійсненні та оцінюванні дезагрегації молоді відповідно до концепції гетерогенності. На основі цього підходу у роботі досліджено профіль молоді, яка не працює, не навчається і не набуває професійних навичок, з точки зору причин незайнятості або ненавчання, що важливо для розробки політики та впровадження заходів реінтеграції молоді до ринку праці або системи освіти. Встановлено, що за період 2017—2023 рр. змінилась чисельність та склад молоді, яка не працює, не навчається і не набуває професійних навичок. Суттєво зросла частка економічно неактивної молоді. У 2023 р. нараховувалось лише 25 % категорії молоді, яка не навчається і не працює (далі — NEET) через причини, пов'язані з ринком праці. Інші 75 % молоді NEET не навчались і не працювали через інші соціально-демографічні причини, як-от сімейні обов'язки, хвороба або інвалідність тощо. Виявлено, що серед молодих жінок 16 % не навчались і не працювали через причини, пов'язані з ринком праці, натомість серед чоловіків ця група була більшою у 3,6 разів і становила 44 %. Основною причиною відмови від роботи і навчання 68 % жінок указали виконання сімейних обов'язків. Серед чоловіків ця категорія становила лише 3 %. На основі інформації про чисельність та характеристики кожної підгрупи було визначено пріоритети для розробки заходів залучення такої молоді до зайнятості та освіти, а саме: розширення дуальної освіти, стимулювання роботодавців, визнання неформальної освіти, спеціальні заходи, розроблені для залучення молодих жінок, створення можливостей для участі молоді в громадському житті суспільства.

Дослідження здійснено на основі загальнонаукових методів аналізу і синтезу, індукції та дедукції, методів статистичної оцінки показників на основі результатів вибіркових обстежень. Інформаційною базою дослідження участі молоді на ринку праці є дані Державної служби статистики України до оголошення воєнного стану 24 лютого 2022 року та дані Загальнонаціонального вибіркового обстеження соціально-економічного статусу домогосподарств, яке було проведено у грудні 2023 — лютому 2024 років.

***Ключові слова**: NEET, безробіття, ринок праці, гендерна нерівність, громада, громадська участь.*

***Подяки.** Ця стаття базується на дослідженні, що фінансується ЮНІСЕФ відповідно до Контракту № 43411255 від 23.07.2024 між ЮНІСЕФ та ГО «Український центр соціальних реформ». Висновки та пропозиції, що містяться в ній, належать авторам і не обов'язково відображають позиції чи політику ЮНІСЕФ та ГО «Український центр соціальних реформ». Автори хотіли б висловити подяку всім учасникам, які поділились своїм досвідом у цьому дослідженні.*

Постановка проблеми та актуальність. Молодь є найважливішим ресурсом майбутнього соціально-економічного розвитку суспільства насамперед як вагома складова працездатного населення. Молодість — це життєво важливий етап, на якому людина переходить від невід'ємної залежності дитинства до відповідальності дорослого життя [1]. Молоді люди в усіх країнах мають складнощі з пошуком гідної роботи, що відповідає їх бажанням та кваліфікації. В умовах повномасштабної воєнної агресії РФ проти України, окупації нових територій, масштабних потоків внутрішньої та зовнішньої міграції становище всіх соціально-демографічних груп населення в Україні суттєво погіршилося, в тому числі і молоді. В умовах війни країна повинна залучати увесь можливий невикористаний потенціал для поси-

лення соціально-економічної резильєнтності країни. Залучення молоді, яка не навчається і не працює, до ринку праці та системи освіти потребує комплексного підходу, що включає створення можливостей для навчання, професійної підготовки, працевлаштування та підтримки підприємницької діяльності серед цієї категорії молоді.

До категорії молоді, яка не навчається і не працює (далі — *NEET*), входять як молоді люди, котрі добровільно вирішили не виходити на ринок праці або не брати участі в системі освіти та навчання, так і молоді люди, котрі з об'єктивних причин (хвороба, догляд за членами сім'ї) не мають роботи або не можуть відвідувати навчальні курси. Явище *NEET* характерне для всіх країн світу. У 2023 р. 256 млн молодих людей віком 15—24 років у світі (з них 171 млн жінок та 85 млн чоловіків) були *NEET* [2].

За даними Євростату, у 2024 р. близько 8 млн молодих людей віком 15—29 років були виключені з ринку праці та освіти в Європі. Рівень *NEET* у 2024 р. становив 11,1 % серед 15—29-річних. Існують значні відмінності між країнами, причому показники варіюються від менше ніж 5 % (Ісландія та Нідерланди) до більше ніж 20 % (Боснія і Герцеговина, Туреччина) [3].

Саме на таку категорію молоді спрямовані заходи, визначені у «Керівних засадах політики зайнятості держав —членів Європейського Союзу», ухвалені у 2019 р., зокрема, Керівний принцип 6, який рекомендує продовжувати роз'язувати проблему безробіття молоді та проблему молодих людей, які з різних причин опинились поза ринком праці, освітою чи професійною підготовкою [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження молоді *NEET* як специфічного явища вперше було представлено в 1990-х рр. у Великій Британії у вигляді альтернативного способу категоризації молоді віком 16—17 років, і використовувалось для розробки цілеспрямованої політики боротьби з безробіттям серед молоді та соціальною ізоляцією молодих людей [5].

Потім ця концепція увійшла до політичної сфери кількох держав — членів ЄС та у 2010 р. Комітет з питань зайнятості та його група з індикаторів узгодили методологію створення стандартизованого індикатора для вимірювання чисельності молодих людей, які не працюють та не навчаються [6]. Цей концепт був розроблений для того, аби краще зрозуміти виклики, які постають перед молоддю щодо її участі на ринку праці та залученості до освітньої системи, щоб охопити численні нюанси цього явища [2].

Дослідженню явища молоді *NEET* присвячено праці багатьох зарубіжних і вітчизняних науковців. К. Ван Мол (C. Van Mol) виявив, що в умовах кризи безробіття зростає передусім саме у молоді [7]. Якщо молодь залишається безробітною впродовж тривалого часу, то це спричиняє зниження рівня доходів і добробуту, підвищення ризиків нестабільної зайнятості, погіршення здоров'я, зниження рівня задоволеності працею на тривалий період часу, можливо, й на все життя [8]. Крім того, за даними дослідників

Єврофонду, виключення як з ринку праці, так і з освіти підвищує ризик соціальної ізоляції та ймовірність негативної поведінки, що впливає на її добробут й стосунки з суспільством, включаючи відсторонення від демократичної діяльності та громадської участі [9].

Ґрунтовні дослідження особливостей профілю української молоді, яка не працює і не навчається, здійснюють Е. Лібанова (E. Libanova), О. Цимбал (O. Tsymbal), Л. Лісогор (L. Lisogor) [10].

На сьогодні поняття *NEET* широко використовують в аналітичних і програмних документах різних міжнародних організацій: ЄС, ОЕСР, МОП, ЮНІСЕФ для аналізу і характеристики соціально-економічного становища молоді [2—6, 9]. Узагальнені характеристики молоді вимірюються офіційною статистикою, а їх цільові значення включаються до стратегій та програм розвитку. З 2016 р. показник *NEET* запропоновано як конкретну ціль 8.6 «До 2020 року суттєво зменшити частку молоді, яка не працює, не навчається та не набуває професійних навичок» для Цілей сталого розвитку (ЦСР) 8, щоб «Сприяти сталому, інклюзивному та стійкому економічному зростанню, повній та продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх» [11]. Також у ЦСР для України [12] за ціллю 8 «Гідна праця та економічне зростання» за завданням 8.4 «Скоротити частку молоді, яка не працює, не навчається і не набуває професійних навичок» передбачений моніторинг індикатора «Частка молоді, яка не працює, не навчається і не набуває професійних навичок, у загальній чисельності осіб віком 15—24 роки, %». Цільовими значеннями цього індикатора є 17,0 % у 2020 р., 16,5 % у 2025 р. і 15,5 % у 2030 р. [12].

Унаслідок неоднорідності характеристик молоді, яка не навчається та не працює, науковці запропонували концепцію гетерогенності молоді *NEET,* що дає можливість розглядати молодь *NEET* з точки зору причин незайнятості або ненавчання, що важливо для розробки політики та впровадження заходів реінтеграції молоді до ринку праці [13].

Згідно з концепцією гетерогенності, молодь *NEET* класифікують за їхнім статусом активності (безробітні та економічно неактивні). Перша група складається з коротко- та довготермінових безробітних і тих, хто незабаром планує повернутись до навчання чи працевлаштування. Друга група включає людей із захворюваннями чи інвалідністю, осіб із сімейними обов'язками та зневірених осіб [9]. У рамках концепції гетерогенності молоді *NEET* у пропонованій статті застосовано таку класифікацію:

• Особи, які планують повернутись до навчання чи працевлаштування: категорія охоплює ту молодь, що незабаром повернеться на роботу, навчання або професійну підготовку. Це люди, які вже прийняті на роботу або зараховані на навчання чи професійну підготовку.

• Безробітні тривалістю до року: категорія складається з усієї молоді, що є безробітними, шукають роботу та можуть розпочати роботу протягом

двох тижнів, а також були безробітними менше року. Короткий період безробіття під час переходу з навчання на роботу можна вважати нормальним.

• Безробітні тривалістю понад один рік: до цієї категорії належить уся молодь, що є безробітними, шукають роботу та можуть розпочати роботу протягом двох тижнів, а також були безробітними більше року. Довгострокове перебування у статусі *NEET* завдає шкоди працездатності молодих людей, їхньому людському капіталу та майбутнім результатам зайнятості.

• Економічно неактивні особи у зв'язку зі станом здоров'я: до категорії належать усі молоді люди, які не шукають роботу або не можуть розпочати роботу протягом двох тижнів через хворобу чи інвалідність. Сюди зараховано тих, хто потребує більшої соціальної підтримки, оскільки хвороба або інвалідність означають, що вони не можуть виконувати оплачувану роботу.

• Економічно неактивні особи у зв'язку з виконанням сімейних обов'язків: до цієї групи належать ті, хто не шукає роботу або не може розпочати нову роботу, оскільки доглядає за дітьми чи недієздатними дорослими, або має інші, менш специфічні сімейні обов'язки. Молодь у цій групі не може брати участь у ринку праці, тому що не може дозволити собі оплачувати догляд за дитиною або дорослим членом сім'ї, натомість інші добровільно відмовляються від ринку праці або освіти, щоб взяти на себе сімейні обов'язки.

• Особи, які зневірились знайти підходящу роботу: ця група охоплює всіх молодих людей, які перестали шукати роботу, тому що вважають, що для них немає можливостей працевлаштування.

• Інші економічно неактивні особи: група охоплює всіх молодих людей, які не навчаються або не працюють з причин, що не належать до жодної з попередніх категорій. Ця група є статистичною залишковою категорією, і вона складається з тих, хто не вказав жодної причини свого статусу.

Маючи інформацію про розмір та характеристики кожної групи, можна краще зрозуміти, як визначити пріоритети для розробки заходів залучення молоді *NEET* до ринку праці та системи освіти. Наприклад, безробітна молодь *NEET* у разі надання правильної підтримки і заохочення буде готова вступити на ринок праці. Економічно неактивна молодь *NEET* потребує певного розуміння щодо їх вибору займатись тим, що вони вважають більш важливим у своєму житті на даний момент. Молоді люди *NEET,* котрі зневірились, потребують особливого підходу, так само як і особи з інвалідністю чи хронічними хворобами.

Враховуючи актуальність оцінки характеристик молоді *NEET* у кризових умовах, **метою статті** є: а) визначення особливостей профілю молоді, яка не працює, не навчається і не набуває професійних навичок, зокрема оцінка вікових, освітніх та гендерних особливостей та їх трансформації в умовах військового вторгнення; б) спираючись на отримані результати аналізу запропонувати напрями залучення молоді *NEET* до зайнятості та освіти на основі міжнародного досвіду розробки таких заходів.

Новизна роботи. Важливим внеском статті є оцінка вікових, освітніх та гендерних особливостей групи молодих людей, які з певних причин не зайняті трудовою чи освітньою діяльністю та їх трансформації в умовах військового вторгнення. Новизна дослідження полягає у здійсненні та оцінюванні дезагрегації молоді відповідно до концепції гетерогенності. На основі цього підходу у роботі досліджено профіль молоді, яка не працює, не навчається і не набуває професійних навичок, з точки зору причин незайнятості або ненавчання, що важливо для розробки політики та впровадження заходів реінтеграції молоді до ринку праці або системи освіти.

На основі інформації про чисельність та характеристики кожної підгрупи *NEET* було визначено пріоритети для розробки заходів залучення такої молоді до зайнятості та освіти, а саме: розширення дуальної освіти, стимулювання роботодавців, визнання неформальної освіти, спеціальні заходи розроблені для залучення молодих жінок, створення можливостей для участі молоді в громадському житті суспільства.

Методи дослідження та джерела даних. Дослідження здійснено на основі загальнонаукових методів, методів статистичної оцінки показників на основі результатів вибіркових обстежень.

У статті під категорією «молодь» розуміємо населення віком 15—29 років. Молодь, яка не працює і не навчається, визначається як сума безробітного населення у віці 15—29 років та економічно неактивного населення віком 15—29 років за виключенням тих, хто навчається.

Інформаційною базою дослідження участі молоді на ринку праці до оголошення воєнного стану 24 лютого 2022 р. були дані державних вибіркових обстежень робочої сили, представлені Державною службою статистики України, дані Державної служби зайнятості щодо кількості безробітної молоді [14]. Починаючи з оголошення воєнного стану органи державної статистики призупинили оприлюднення статистичної інформації відповідно до норм чинного законодавства України[1].

З метою отримання репрезентативних оцінок найважливіших показників щодо рівня та умов життя населення України під час війни у грудні 2023 — лютому 2024 року за координації Міністерства соціальної політики України та за технічної підтримки *UNICEF* громадська організація «Український центр соціальних реформ» провела загальнодержавне вибіркове обстеження соціально-економічного стану домогосподарств (ОСЕСД) на контрольованій Урядом території України [15]. Обстеження базується на міжнародних принципах проведення вибіркових обстежень домогосподарств. Метою ОСЕСД є отримання репрезентативних оцінок найважливіших показників рівня життя та умов життя населення України під

[1] Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни. Закон України від 03.03.2022 № 2115-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2115-20#text (дата звернення: 10.03.2026).

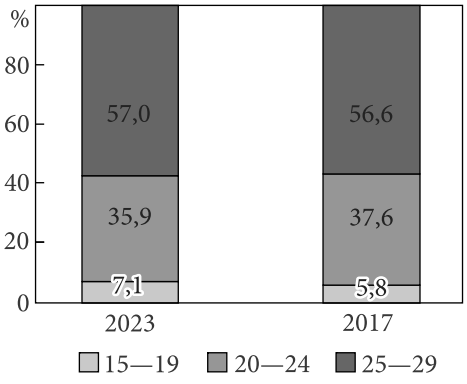

Рис. 1. Розподіл молоді NEET за статтю у 2017, 2023 рр., %
Джерело: побудовано авторами за [15, 14].

час війни, включаючи характеристики молоді. У цій статті представлені дані за 2023 р. на основі результатів ОСЕСД. Дані щодо чисельності населення на 1 січня 2015—2018 рр. наведено без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополь [14].

Виклад основного матеріалу дослідження і отриманих результатів. В Україні у 2023 р. чисельність молоді віком 15—29 років, яка не працює і не навчається, становила 1192 тис. осіб, що складає 21,4 % молоді віком 15—29 років або 5,0 % населення у віці 15—70 років. З них 69,9 % — жінки та 30,1 % — чоловіки [15]. Ці показники нижчі ніж у попередні роки — у 2017 р. чисельність молоді *NEET* становила 1537 тис. осіб, що складало 22,1 % чисельності населення віком 15—29 років. З них 61,8 % — жінки та 38,2 % — чоловіки [10].

Аналіз вікового складу свідчить про зростання частки *NEET* за віком серед обох статей. У 2023 р. 57,0 % молоді *NEET* були у віці 25—29 років, 35,9 — у віці 20—24 та 5,8 % — молодь віком 15—19 років. З цього випливає, що потрібно приділяти увагу особам віком 25—29 років, які становлять більше половини *NEET*. Як порівняти з 2017 р.: дещо зросла частка молоді *NEET* молодшої та зменшилась середньої вікової групи (рис. 1).

Щодо рівня освіти, у складі молоді *NEET* у 2023 р., як і в 2017 р., переважна більшість були з освітнім рівнем *ISCED* 3—4, який включає неповну вищу освіту, професійно-технічну освіту, повну загальну середню освіту. Їх частка становила 60,6 %. Ще 27,9 % молоді *NEET* здобули повну або базову вищу освіту (освітній рівень *ISCED* 5—8), а 11,5 % — мали базову загальну середню освіту, початкову загальну освіту або взагалі освіти не мали (*ISCED* 0—2). У 2017 р. розподіл за рівнем освіти незначно відрізнявся: частка *NEET* з рівнем освіти *ISCED* 3—4 становила 63,1 %, з рівнем освіти *ISCED* 5—8 — 30,8 %, а 6,0 % — мали рівень освіти *ISCED* 0—2.

За місцевістю проживання дещо знизилась частка містян: 53,9 % у 2023 р. порівняно з 56,3 % у 2017 р. Відповідно, зросла частка сільських мешканців: 46,1 % у 2023 р. як порівняти з 43,7 % у 2017 р.

У 2023 р. змінилася структура розподілу молоді *NEET* за регіонами відносно довоєнного 2017 р. Суттєво скоротилася частка молоді *NEET,* яка проживає у Східному географічному домені, з 23,8 % до 15,4 %. Також скоротилась частка молоді *NEET,* яка проживає в Південному (з 13,1 % до

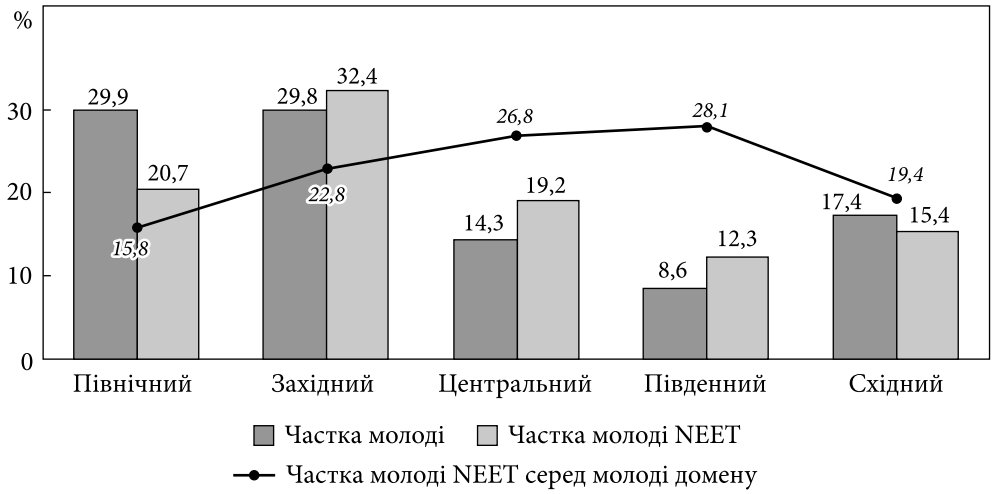

Рис. 2. Розподіл молоді віком 15—29 років за географічними доменами за даними ОСЕСД у 2023 році, %
Джерело: побудовано авторами за [15].

12,3 %) та Західному (з 34,3 % до 32,4 %) географічних доменах. Натомість зросла частка молоді, яка проживає в Центральному (з 12,5 % до 19,2 %) та Північному (з 16,2 % до 20,7 %) географічних доменах.

Такі зміни можна пояснити вимушеним переміщенням населення з областей, де йдуть активні військові дії, та окупованих територій Східного географічного домену, який включає Дніпропетровську, Донецьку, Запорізьку, Луганську, Харківську області, до більш безпечних областей Північного (Житомирська, Київська, Сумська, Чернігівська області та м. Київ) та Центрального (Вінницька, Кіровоградська, Полтавська, Черкаська області) доменів, та вимушеним переміщенням з областей Східного, Західного та Південного географічних доменів закордон.

Питома вага молоді *NEET* серед молоді віком 15—29 років найвища в Південному і Центральному географічних доменах: 28,1 % та 26,8 % відповідно, у Західному географічному домені — 22,8 %, у Східному географічному домені — 19,4 %. Найнижча питома вага молоді *NEET* спостерігається у Північному географічному домені — 15,8 % (рис. 2).

Зменшення чисельності молоді *NEET* у воєнні роки відбулось переважно за рахунок зменшення чисельності безробітної молоді. Дезагрегація молоді *NEET* відповідно до концепції гетерогенності за даними опитування ОСЕСД у 2023 р. свідчить, що 80,6 % були економічно неактивними, з них 48,1 % становлять економічно неактивні молоді особи, які займаються веденням домашнього господарства (без надання послуг чи товарів не членам власної родини), вихованням та доглядом за дітьми, родичами похилого віку, забезпеченням побуту домогосподарства (рис. 3).

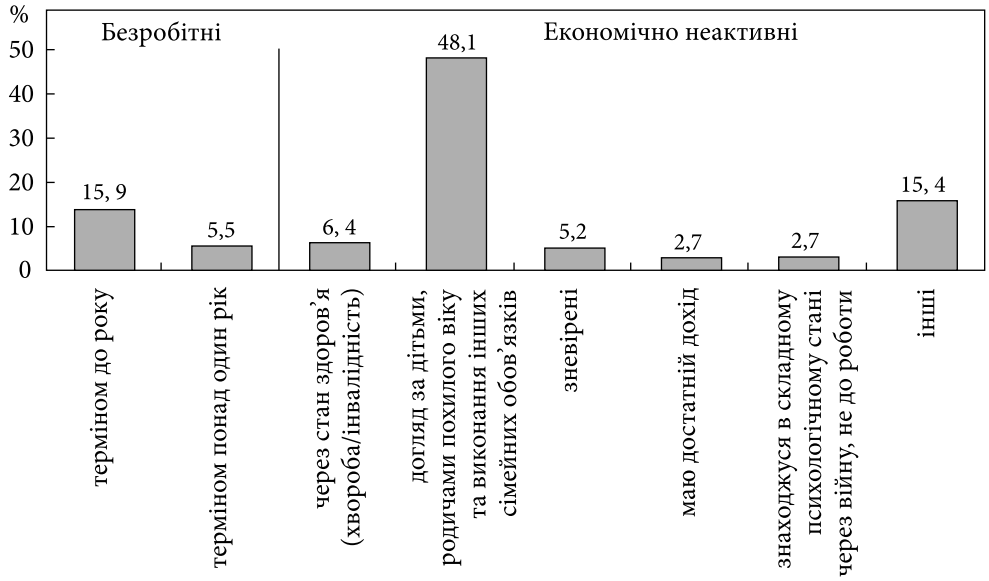

Рис. 3. Дезагрегація молоді *NEET* за категоріями за даними ОСЕСД у 2023 році, *%*
Джерело: побудовано авторами за [15].

Наступна за величиною категорія — це безробітні (19,4 %), з яких 13,9 % не працювали менше одного року та 5,5 % перебували у стані довготривалого безробіття. Опитуванням ОСЕСД не було виявлено групи молодих осіб *NEET,* які планують повернутись до навчання чи працевлаштування.

Не дозволяє працювати чи навчатися стан здоров'я через хворобу або інвалідність 6 % молоді *NEET*. 5,2 % молоді *NEET* шукали роботу, але зневірились у тому, що підходящу роботу можна знайти, через власний негативний досвід. До категорії «Інші економічно неактивні особи» потрапили 15,4 % молоді *NEET.*

Якщо взяти до уваги кількість безробітних та зневірених осіб, у 2023 р. лише 25 % молоді *NEET* не навчались і не працювали через причини, пов'язані з ринком праці. Інші 75 % молоді *NEET* не навчались і не працювали через інші соціально-демографічні причини, як-от сімейні обов'язки, хвороба або інвалідність тощо.

Для дослідження впливу повномасштабної воєнної агресії РФ проти України на стан населення, до опитувальника ОСЕСД було додано варіант відповіді «Знаходжуся в складному психологічному стані через війну, не до роботи». Серед молоді *NEET* 2,7 % відповіли, що не можуть працювати тому, що знаходяться в складному психологічному стані через війну (рис. 3). Для глибшого аналізу також виокремлено з категорії «Інші» молодь *NEET*, які відповіли, що мають достатній дохід. Їх частка становила 2,7 % молоді *NEET*.

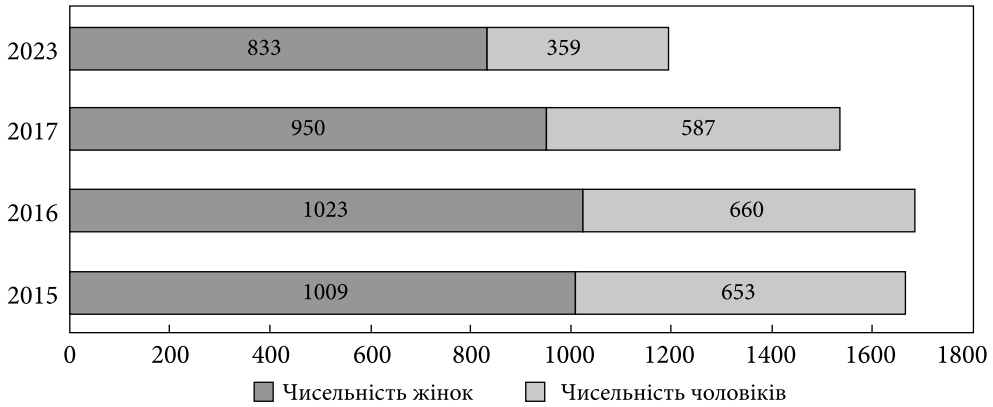

Рис. 4. Динаміка чисельності молоді *NEET* за статтю, у 2015—2023 рр., *тис. осіб*
Джерело: побудовано авторами за [15, 14].

В Україні існує суттєвий гендерний дисбаланс серед молоді *NEET*. У 2015—2023 рр. серед цієї молоді було зареєстровано більше жінок ніж чоловіків (рис. 4). У 2023 р. 33,2 % жінок віком 15—29 років були *NEET,* а серед чоловіків частка була втричі нижчою і становила 11,7 %. Чисельність чоловіків *NEET* у 2023 р. різко скоротилась на 38,8 %. Таке значне скорочення чисельності молоді *NEET* чоловічої статі можна пояснити масовим від'їздом населення у зв'язку з військовим вторгненням РФ в Україну та високою кількістю відмов відповідати на це запитання у процесі обстеження.

Гендерний розподіл за віковими групами має значні відмінності. У той час як серед жінок *NEET* найбільшу частку (63,4 %) складають жінки віком 25—29 років, майже третина з них (31,7) — віком 20—24 роки і лише 4,9 % — віком 15—19 років; серед чоловіків *NEET* найбільшу частку (45,6 %) складають молоді люди віком 20—24 роки, наступну групу (42,1) складають чоловіки віком 25—29 роки, а 12,4 % з них — віком 15—19 років.

Як вже зазначалося, у 2023 р. за соціально-економічним статусом на ринку праці 19,4 % молоді *NEET* були безробітними, 80,6 % — економічно неактивними. Розподіл за статтю свідчить, що частка чоловіків і жінок майже однакова серед безробітної молоді *NEET* (49,7 % проти 50,3 % відповідно), проте розподіл економічно неактивної молоді *NEET* значно зміщений у бік жіночої статі: 74,6 % економічно неактивної молоді *NEET* — жінки.

У 2023 р. лише 16 % молодих жінок *NEET* не навчались та не працювали з причин, пов'язаних з ринком праці. Водночас серед чоловіків *NEET* ця група була в 3,6 разів більшою і становила 44 %. Основною причиною того, що жінки не працюють, не навчаються та не набувають професійних навичок, є виконання сімейних обов'язків (майже 68 %). Це свідчить про значний дисбаланс у гендерному складі цієї категорії молоді, оскільки частка чоловіків *NEET* через сімейні обов'язки становила лише 3,1 %, а частка

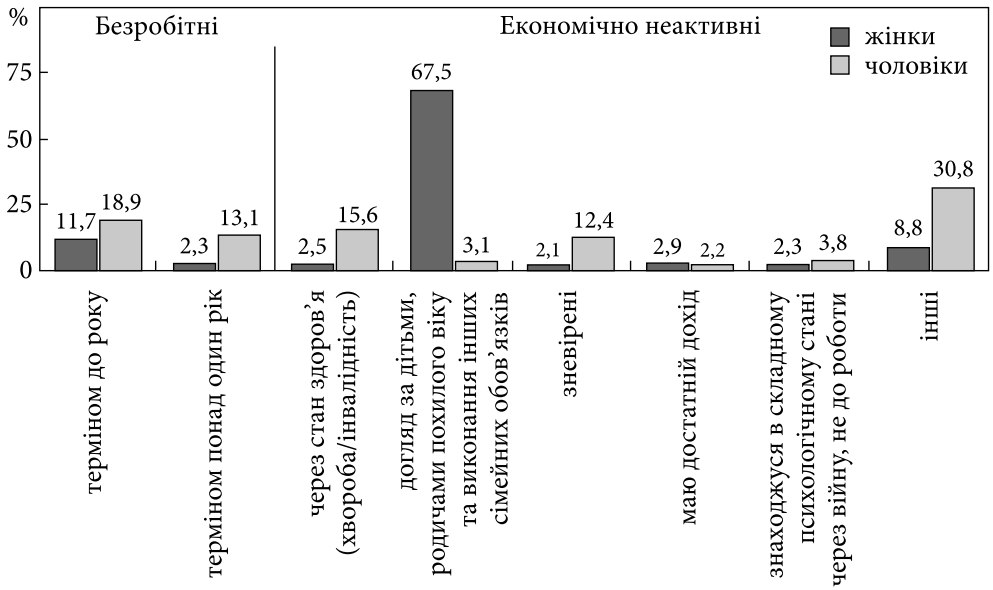

Рис. 5. Дезагрегація молоді *NEET* за категоріями за даними ОСЕСД у 2023 р., %
Джерело: побудовано авторами за [15].

жінок — 67,5 %. Інші 55 % молодих чоловіків *NEET* не навчались та не працювали переважно з інших причин, хвороби чи інвалідності, складного психологічного стану. Не могли працювати тому, що знаходяться в складному психологічному стані через війну, 2,3 % молодих жінок *NEET* та 3,8 % молодих чоловіків *NEET* (рис 5).

Отже, дві третини молодих жінок *NEET* не працюють, не навчаються та не набувають професійних навичок через забезпечення побуту їхньої сім'ї, догляд за дітьми та родичами похилого віку, виконання інших сімейних обов'язків. Хоча складно виявити, скільки молодих жінок добровільно опинились у цій ситуації, дисбаланс категорії свідчить про необхідність розробки заходів соціально-економічної політики, включаючи сприяння підтримці молодих жінок через догляд за дітьми та іншу соціальну допомогу для членів їхніх сімей, як інструменти сприяння їх реінтеграції на ринок праці чи освіти враховуючи умови тривалого воєнного стану у країні.

У Європейському Союзі існує п'ять основних підходів до пом'якшення явища *NEET*. Вони включають заходи щодо запобігання достроковому припиненню навчання; заходи щодо реінтеграції осіб, які достроково залишили школу, шляхом заохочення та надання їм можливості продовжувати попереднє навчання або знаходити більш підходящі альтернативи навчання; впровадження політики переходу від навчання до роботи; заходи щодо сприяння працевлаштуванню та заходи щодо усунення практичних та логістичних бар'єрів для працевлаштування [14].

Успішне входження молоді у дорослість потребує гнучкого інструментарію молодіжних політик із врахуванням національної специфіки. Результати аналізу та визначення характеристик різних підгруп *NEET* свідчать про необхідність удосконалення системи молодіжного працевлаштування в Україні, заходи якої мають бути спрямовані на покращення зайнятості, освіти та соціальної підтримки молоді. З огляду на отримані результати аналізу щодо ситуації з молодими людьми, які не працюють, не навчаються та не набувають професійних навичок, можуть бути запропоновані такі заходи реінтеграції молоді до ринку праці або системи освіти, що впроваджуються в розвинених країнах та мали позитивний ефект:

• Розвиток дуальної освіти, яка передбачає поєднання теоретичних навичок з практикою на підприємствах. Переваги дуальної освіти використовують у багатьох країнах ЄС [16]. Професійно-технічне навчання, програми навчання на робочому місці та стажування забезпечують молодих людей набором навичок, які актуальні для роботодавців, що дає можливість вирішувати проблему невідповідності навичок персоналу та попитом на певні професійні групи.

• Створення пільгових умов для роботодавців, які працевлаштовують молодь, надання їм податкових пільг, компенсацій за навчання тощо. Наприклад, у Румунії роботодавці, які наймають випускника за безстроковим контрактом, не сплачують внески на страхування від безробіття за цього працівника протягом 12 місяців. Якщо випускник має інвалідність, період звільнення від сплати подовжується до 18 місяців [16]. У Швеції діє схема «новий початок роботи», за якою роботодавці, що наймають довгостроково безробітних, молодь, іммігрантів, не зобов'язані сплачувати внески на соціальне страхування або податок на заробітну плату за нових працівників протягом максимум одного року, якщо вони наймають особу віком до 26 років [9].

• Створення національної системи сертифікації онлайн-курсів для визнання неформальної освіти. Підтвердження неформальних навичок — це ще один спосіб забезпечення можливостей для пошуку роботи або продовження освіти. Багато молодих людей здобули корисні навички та компетенції поза межами формальної освіти, зокрема онлайн. Їх підтвердження може бути можливістю для реінтеграції тих, хто раніше закінчив школу, або тих, хто займається самоосвітою. Наприклад, в Естонії діє програма *APEL* (Акредитація попереднього та практичного навчання), яка дає змогу використовувати свій навчальний та робочий досвід та конвертувати їх у результати навчання під час продовження або вступу до закладу освіти [9].

• Запровадження молодіжних стипендій для безробітних, які навчаються нових професій. Наприклад, в Іспанії діє регіональна спільна ініціатива Служби зайнятості та Департаменту освіти та культури, в рамках якої

молодим випускникам шкіл віком 18—25 років пропонується здобути ступінь, відвідуючи курси для дорослих [16].

• Розширення програми «Перше робоче місце» з державним співфінансуванням заробітної плати для молодих спеціалістів. Наприклад, в Естонії молоді люди з категорії *NEET* отримують допомогу у працевлаштуванні на першу роботу. Їх перший роботодавець отримує від держави субсидію на заробітну плату до 50 % та компенсацію витрат на навчання упродовж першого року роботи, якщо робоче місце гарантовано на два роки [18]. У Фінляндії положення про молодіжні гарантії для випускників віком від 25 до 30 років діють уже кілька років. Ця схема зменшує витрати на робочу силу роботодавців, які наймають молодих кваліфікованих шукачів роботи, упродовж півтора року [9].

• Розробка та впровадження спеціальних заходів для залучення жінок до ринку праці, як-от неповний робочий день, субсидування робочого місця, місця у садочках та школах, надання допомоги у догляді за людьми похилого віку, що проживають удома. Результати проведеного дослідження свідчать, що найбільшою підгрупою *NEET* є молоді жінки, зайняті виконанням сімейних обов'язків, доглядом за дітьми чи родичами похилого віку. Для їх залучення до ринку праці або системи освіти потрібно враховувати їх характеристики та обставини. Суттєвим важелем є можливість користування послугами дитячих дошкільних, позашкільних закладів зі зручним графіком роботи, що сприятиме працевлаштуванню жінок, котрі мають дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Одним із напрямків є надання працюючим батькам гнучкого робочого графіку, який включає роботу з дому, неповний робочий день, стислий робочий графік, поетапний робочий час або поетапний вихід на пенсію [9].

• Розширення участі молоді у громадській, волонтерській діяльності та інших формах участі в суспільному житті. В Італії молодь віком від 18 до 28 років може звернутись до регіональних відділень так званого Національного агентства громадських послуг за інформацією про проєкти громадської участі, пропонуючи власні ідеї для таких проєктів. Проєкти цього агентства спрямовані на допомогу молодим людям у розвитку навичок шляхом розвитку їхніх знань та обізнаності про різні аспекти громадянського суспільства [17]. У різних країнах розробляються механізми та інструменти для ефективної участі молоді в демократичних процесах, щоб посилити вплив молодих людей і пов'язати їхні потреби з процесами розробки політики на національному рівні й на рівні громад [18].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Залучення молоді до ринку праці та системи освіти актуальне для всіх країн світу. Для кращого розуміння вразливості молоді та розробки шляхів її реінтеграції на ринок праці науковці та політики розробили концепцію *NEET*.

У представленому дослідженні здійснено оцінку основних характеристик молоді, яка не працює, не навчається і не набуває професійних навичок в Україні в умовах повномасштабної війни за результатами загальнодержавного вибіркового обстеження соціально-економічного стану домогосподарств, проведеного у грудні 2023 —лютому 2024 р. на контрольованій Урядом території України.

На основі аналізу отриманих даних щодо основних характеристик молоді *NEET* можна зробити такі висновки щодо демографічного та соціально-економічного профілю молоді:

• більшість молоді *NEET* (57,0 %) перебувають у віці 25—29 років, переважною мірою представлена жінками (69,9 %);

• за соціально-економічним статусом на ринку праці 80,6 % молоді *NEET* — це економічно неактивне населення, і лише 19,4 % — безробітні;

• більше половини молодих осіб *NEET* (60,1 %) здобули неповну вищу, професійно-технічну або повну загальну середню освіту;

• більша частка молоді *NEET* перебуває у Західному (32,4 %) та Північному (20,7 %) географічних доменах;

• лише 25 % молоді *NEET* не навчались і не працювали через причини, пов'язані з ринком праці, які включають короткотривале і довготривале безробіття, зневіру знайти підходящу роботу. Інші 75 % молоді *NEET* не навчались і не працювали через інші соціально-демографічні причини (ведення домашнього господарства, виховання дітей, хвороба або інвалідність тощо);

• 84 % молодих жінок *NEET* не навчались і не працювали переважно через виконання сімейних обов'язків та інші причини; лише 16 % молодих жінок *NEET* не навчались і не працювали через причини, пов'язані з ринком праці;

• майже 45 % молодих чоловіків *NEET* не навчались і не працювали через причини, пов'язані з ринком праці. Інші 55 % молодих чоловіків *NEET* не навчались і не працювали переважно через інші причини, хворобу або інвалідність, складний психологічний стан.

Проблеми з залученням молоді *NEET* до активного життя пов'язані із воєнним станом у країні, який призводить до проблем безпекового та загальноекономічного характеру, відповідно обмежує пропозицію робочих місць на ринку праці, а також із проблемами, які існували до вторгнення (недостатньо розвинена інфраструктура ринку праці, відсутність у молоді мотивів та навичок до самостійного отримання знань та низьким рівнем професійної орієнтації молоді в потребах економіки у робочий силі). В сучасних обставинах необхідно створити умови для використання всього можливого потенціалу українців, зокрема шляхом застосування новітніх інформаційних технологій та розширення видів дистанційної зайнятості.

У подальших дослідженнях увага буде приділена більш детальному вивченню міжнародного досвіду реінтеграції молоді *NEET* на ринок праці й

заохочення отримувати освіту, та розробці конкретних заходів, спрямованих на подолання перешкод і доступі української молоді *NEET* до системи освіти, професійного розвитку та працевлаштування з врахуванням сучасних реалій, що розширить можливості участі молодих людей у суспільному житті.

REFERENCES / ЛІТЕРАТУРА

1. Pesquera Alonso, C., Muñoz Sánchez, P., & Iniesta Martínez, A. (2022). Is there a uniform NEET identity in the European Union? *International Journal of Adolescence and Youth*, 27 (1), 207—220. https://doi.org/10.1080/02673843.2022.2065922
2. International Labour Office (2024). *Global Employment Trends for Youth 2024.* Decent work, brighter futures, Geneva. https://doi.org/10.54394/ZUUI5430
3. Eurostat (n.d.). Population statistics database. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/explore/all/popul?lang=en&display=list&sort=category
4. Council of the European Union (2019). *Council Decision (EU) 2019/1181 of 8 July 2019 on guidelines for the employment policies of the Member States. Official Journal of the European Union*, L 185, 44. http://data.europa.eu/eli/dec/2019/1181/oj
5. Digital Education Resource Archive (2012). Bridging the gap: New opportunities for 16—18 year olds not in education, employment or training. https://dera.ioe.ac.uk/id/eprint/15119/2/bridging-the-gap.pdf
6. European Commission (2011). Youth neither in employment nor education and training (NEET): Presentation of data for the 27 Member States. EMCO Contribution, Brussels. https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=6602&langId=en
7. Van Mol, C. (2016). Migration aspirations of European youth in times of crisis. *Journal of Youth studies*, 19 (10), 1303—1320. https://doi.org/10.1080/13676261.2016.1166192
8. Bell, D. N., & Blanchflower, D. G. (2011). Young people and the Great Recession. Oxford *Review of Economic Policy*, 27 (2), 241—267. https://doi.org/10.1093/oxrep/grr011
9. Eurofound (2016). Exploring the diversity of NEETs. Publications Office of the European Union. Luxembourg. https://doi.org/10.2806/62307
10. Libanova, Ella, Cymbal, Aleksandr, Lisogor, Larysa & Iarosh, Oleg (2016). Labour market transitions of young women and men in Ukraine: results of the 2013 and 2015 school-to-work transition surveys. International Labour Office. Geneva. *ILO.* https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/publication/wcms_242916.pdf
11. United Nations (2015). Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development. https://sdgs.un.org/2030agenda
12. UNICEF (2020). Monitoring Report Sustainable Development Goals Ukraine 2020. https://www.unicef.org/ukraine/media/11501/file/SDG %20Ukraine %20Monitoring %20Report %202020 %20engl.pdf
13. Social Exclusion Unit (1999). Bridging the gap: New opportunities for 16—18 year-olds not in education, employment or training. Stationery Office. London. https://dera.ioe.ac.uk/id/eprint/15119/2/bridging-the-gap.pdf
14. State Statistics Service of Ukraine (2018). Economic activity of the population of Ukraine 2017: Statistical collection. Kyiv. https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/08/EAN_2017_e.pdf
15. UNICEF (2025). Socio-economic status of households in Ukraine. UNICEF, Institute of Demography and Quality of Life Problems of the National Academy of Sciences of Ukraine,

Ukrainian Center for Social Reforms https://knowledge.unicef.org/ukraine/resource/socio-economic-status-households-ukraine
16. Eurofound (2012). NEETs — Young people not in employment, education or training: Characteristics, costs and policy responses in Europe, Publications Office of the European Union, Luxembourg. https://www.eurofound.europa.eu/en/publications/all/neets-young-people-not-employment-education-or-training-characteristics-costs-and
17. Birzina, R., Gervacio, J. L., Jones, S., Fadzil, M., & Pawlowski, J. M. (2012). *e-learning for lifelong learning in Latvia*. In: e-ASEM White Paper. Vol. II. T. Lee (Ed.). (2012).Korea National Open University Press. https://doi.org/10.13140/RG.2.1.1546.5042
18. Kauschanski, A. (2020). *The power of youth: Instruments and case studies for effective youth participation*. UNICEF. https://www.unicef.org/ukraine/en/media/3541/file/Youth %20 participation %20instruments %20English.pdf

Стаття надійшла до редакції журналу 11.04.2026
Стаття прийнята до друку після рецензування: 24.04.2026
Дата публікації: 23.06.2026

Anna Hvelesiani, PhD (Economics), Leading Researcher
Mykhailo Ptoukha Institute for Demography and Life Quality Research of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: gvelana@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6396-1288
Tetiana Lukovych,
UNICEF Representative Office in Ukraine
01021, Ukraine, Kyiv, Hrushevskoho St., 9B
E-mail: tan_luk@ukr.net
ORCID: 0000-0001-5252-7718

YOUTH WHO ARE NOT IN EDUCATION, EMPLOYMENT OR TRAINING: ASSESSMENT OF FEATURES AND MEASURES FOR ENGAGING IN THE LABOR MARKET IN UKRAINE

The article investigates the main characteristics of young people aged 15—29 who are not in education, employment or training (NEET) in the conditions of war in Ukraine. This group of young people is excluded from the education system and the labor market, which leads to problems with employment and involvement in society. The purpose of the article is to determine the features of the profile of young people NEET and to develop proposals for the areas of their involvement in employment and education in the crisis conditions of the full-scale invasion of the rf into Ukraine. An important contribution of this article is the assessment of the age, educational, and gender characteristics of a group of young people who are not engaged in labor or educational activities and their transformation in the conditions of military invasion. The novelty of the article lies in the implementation and assessment of the disaggregation of youth NEET in accordance with the concept of heterogeneity. Based on this approach, the paper examines the profile of young people NEET in terms of the reasons for unemployment or non-education, which is important for policy development and implementation of measures to re-integrate young people into the labor market or education system. The article is determined that the number and composition of young NEET changed over the period 2017—2023. The share of economically inactive young people has increased significantly. In 2023, only 25 % of NEETs were not in employment or training for reasons related to the labor market. The remaining 75 % of NEETs were not in employment or training for other socio-demographic reasons, such as family responsibilities, illness or disability, etc.

It was found that among young women, 16 % did not study or work for reasons related to the labor market, while among men, this group was 3.6 times larger and amounted to 44 %. The main reason for refusing to work and study has been indicated by 68 % of women to fulfill family responsibilities. Among men, this category was only 3 %. Based on information on the number and characteristics of each subgroup, priorities were identified for developing measures to attract such youth to employment and education, namely: expanding dual education, stimulating employers, recognizing non-formal education, special measures designed to attract young women, and creating opportunities for youth to participate in public life of society.

The study was conducted based on general scientific methods of analysis and synthesis, induction and deduction, and methods of statistical evaluation of indicators based on the results of sample surveys. The information base for the study of youth participation in the labor market is data from the State Statistics Service of Ukraine before the declaration of martial law on February 24, 2022 and data from the National Sample Survey of the Socio-Economic Status of Households, which was conducted in December 2023 — February 2024.

Keywords: NEET, unemployment, labor market, gender inequality, community, civic participation.

Cite: Chugunov, Igor, Liubchak, Iryna, Vatulov, Andriy & Chugunov, Valeriy (2026). Derzhavni finansy u systemi rezylientnosti suspilnoho rozvytku [Public Finances in the Social Development Resilience System]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika — Demography and Social Economy*, 2 (64), 133—147. https://doi.org/10.15407/dse2026.02.133

https://doi.org/10.15407/dse2026.02.133
УДК 336.143:316.42
JEL Classification: E60, E62, H60, H61

ІГОР ЧУГУНОВ, д-р екон. наук, проф., член-кор. НАН України, зав. каф. фінансів
Державний торговельно-економічний університет
02156, Україна, м. Київ, вул. Кіото, 19
E-mail: chugunov055@gmail.com;
ORCID: 0000-0002-3612-7236; Scopus ID: 56208726400
Researcher ID: AAO-6460-2021

ІРИНА ЛЮБЧАК, д-р філос. з фінансів, банківської справи та страхування,
ст. викладач каф. фінансів
Державний торговельно-економічний університет
02156, Україна, м. Київ, вул. Кіото, 19
E-mail: i.lyubchak@knute.edu.ua
ORCID: 0000-0002-3988-2704; Scopus ID: 59938146300

АНДРІЙ ВАТУЛЬОВ, канд. екон. наук, доц.,
керівник секретаріату Комітету Верховної Ради України з питань бюджету
01008, Україна, м. Київ, вул. Банкова 6-8
E-mail: Vatuliov@rada.gov.ua
ORCID: 0009-0006-1550-0966; Scopus ID: 55864923400

ВАЛЕРІЙ ЧУГУНОВ, д-р філос. з фінансів, банківської справи та страхування, наук. співроб.,
Інститут демографії та досліджень якості життя імені Михайла Птухи НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Тараса Шевченка, 60
E-mail: 1000095v@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1292-6612; Scopus ID: 59938146400

ДЕРЖАВНІ ФІНАНСИ У СИСТЕМІ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

У статті розкрито сутність державних фінансів у системі резильєнтності суспільного розвитку. Сучасний фінансово-економічний стан країни характеризується обмеженістю державних фінансових ресурсів, що спричинено дією воєнного стану в країні, значною залежністю від зовнішньої фінансової допомоги. Особливого значення набуває

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)
© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2026. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

підвищення дієвості фінансово-бюджетного механізму в умовах трансформації суспільно-економічних відносин, зростання соціально-економічних обмежень. Метою статті є визначення сутності державних фінансів як складової забезпечення резильєнтності суспільного розвитку, удосконалення системи управління державними фінансами, формування дієвої бюджетної політики в умовах суспільно-економічних трансформацій, визначення структури видатків бюджету на рівні функціональної класифікації, впливу дефіциту бюджету на динаміку державного боргу, підвищення результативності бюджетних видатків, ефективності використання бюджетних коштів. Новизною статті є розкриття сутності державних фінансів як складової забезпечення резильєнтності суспільного розвитку, що полягає у здатності державних фінансів впливати на забезпечення дієвості та стійкості соціально-економічного розвитку країни, досягнення максимального результату якісного надання суспільних послуг у процесі використання відповідного обсягу видатків бюджету; визначено взаємозв'язок між показником державного боргу у валовому внутрішньому продукті (ВВП) та аналогічним показником дефіциту бюджету з лагом у часі за 2016—2025 рр.; визначено особливості структури середніх показників видатків бюджету на рівні функціональної класифікації за 2010—2013, 2014—2017, 2018—2021, 2022—2025 рр.; здійснено середньострокове бюджетне планування частки доходів бюджету, видатків бюджету, дефіциту бюджету з урахуванням макроекономічних показників на 2027—2031 рр. в умовах суспільно-економічних трансформацій. У роботі застосовано сукупність наукових методів і підходів, що дало змогу реалізувати концептуальну єдність дослідження: системний, функціональний, аналізу, узагальнення, порівняння, наукового абстрагування, синтезу. Показано, що державні фінанси є однією з основних складових формування резильєнтності суспільного розвитку. Особливої ваги набуває реалізація бюджетної політики щодо ефективного управління бюджетним дефіцитом та державним боргом та податкової політики, спрямованої на адаптацію до змін економічного середовища, дієве формування дохідної частини бюджету, ефективне управління державними видатками, орієнтоване на досягнення максимального соціально-економічного результату. Пріоритетними напрямами також є підвищення ефективності використання фінансових ресурсів держави, забезпечення макроекономічної стабільності, зміцнення фінансових інститутів, розвиток механізмів стратегічного фінансово-економічного планування, що сприятиме формуванню поточної та середньострокової резильєнтності суспільного розвитку.

Ключові слова: *державні фінанси, бюджетна політика, формування бюджету, резильєнтність, дефіцит бюджету, державний борг, воєнний стан, суспільний розвиток.*

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Сучасний фінансово-економічний стан країни характеризується обмеженістю державних фінансових ресурсів, що спричинено дією воєнного стану в країні, значною залежністю від зовнішньої фінансової допомоги. Це впливає на дестабілізацію економічних процесів. Раціональна та ефективна державна фінансова політика є вагомим інструментом забезпечення резильєнтності суспільного розвитку, оскільки визначає здатність національної економіки до стабільного розвитку та реалізації стратегічних соціально-економічних пріоритетів. Особливого значення набуває підвищення дієвості фінансово-бюджетного механізму в умовах трансформації суспільно-економічних відносин, зростання соціально-економічних обмежень. Важливою складовою

забезпечення резильєнтності суспільного розвитку є ефективне бюджетне планування та прогнозування, що сприятиме досягненню збалансованості державних фінансів, оптимізації структури доходів і видатків бюджету, належного рівня бюджетного дефіциту, державного боргу, удосконаленню міжбюджетних відносин у поточному періоді та середньостроковій перспективі. Комплекс цих факторів уможливлює підвищення стійкості фінансової системи до екзогенних та ендогенних факторів впливу та забезпечення суспільно-економічної резильєнтності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні наукові підходи до дослідження державних фінансів ґрунтуються на поєднанні концепцій фінансової стабільності, сталого розвитку та суспільно-економічної резильєнтності. Зарубіжні вчені Le Quoc Dinh, Tran Thi Kim Oanh, Nguyen Thi Hong Ha [1] визначають взаємозв'язок між фінансовою стабільністю та ефективністю фіскальної політики. Особливу увагу привертає резильєнтність суспільного розвитку, трансформації фінансової системи держави в умовах воєнних викликів. Зокрема, питання забезпечення відновлення людського капіталу як складової резильєнтності суспільного розвитку досліджено у роботах академіка Е. Лібанової (E. Libanova) [2], функціонування державних фінансів, формування та реалізації фінансово-бюджетної політики — у розвідках В. Макогон (V. Makohon) [3], М. Пасічного (M. Pasichny) [4], забезпечення бюджетної безпеки держави в умовах воєнного стану — у роботі Л. Сідельникової (L. Sidelnikova) [18], бюджетна прозорість та ефективність фіскальних правил досліджує J. Haan (Дж. Хаан) [12], управління бюджетними потоками в умовах воєнного стану висвітлює робота К. Роменської (K. Romenska) [16], бюджетний дефіцит як один із основних показників бюджетної збалансованості розглядає Ю. Радіонов (Yu. Radionov) [20]. Разом з тим варто наголосити на необхідності комплексного підходу до розкриття сутності державних фінансів у системі забезпечення резильєнтності суспільного розвитку.

Метою статті є визначення сутності державних фінансів як складової забезпечення резильєнтності суспільного розвитку, удосконалення системи управління державними фінансами, формування дієвої бюджетної політики в умовах суспільно-економічних трансформацій, визначення структури видатків бюджету на рівні функціональної класифікації, впливу дефіциту бюджету на динаміку державного боргу, підвищення результативності бюджетних видатків, ефективності використання бюджетних коштів.

Новизною статті є розкриття сутності державних фінансів як складової забезпечення резильєнтності суспільного розвитку, що полягає у здатності державних фінансів впливати на забезпечення дієвості та стійкості соціально-економічного розвитку країни, досягнення максимального результату якісного надання суспільних послуг при використанні відповідного обсягу видатків бюджету; визначено взаємозв'язок між показником

державного боргу у валовому внутрішньому продукті та аналогічним показником дефіциту бюджету з лагом у часі за період 2016—2025 рр.; визначено особливості структури середніх показників видатків бюджету на рівні функціональної класифікації за періоди 2010—2013 рр., 2014—2017, 2018—2021, 2022—2025 рр.; здійснено середньострокове бюджетне планування частки доходів бюджету, видатків бюджету, дефіциту бюджету з урахуванням макроекономічних показників на період 2027—2031 рр. в умовах суспільно-економічних трансформацій.

Методи дослідження. У роботі застосовано сукупність наукових методів і підходів, що уможливило реалізувати концептуальну єдність дослідження, зокрема системний, функціональний, аналізу, узагальнення, порівняння, наукового абстрагування, синтезу.

Виклад основного матеріалу. Державні фінанси є основою забезпечення суспільного розвитку та одним із важливих інструментів забезпечення стійкості національної економіки, формування державного бюджету, підтримання належного рівня життя громадян. Вагомим є підвищення рівня бюджетної збалансованості, ефективне та раціональне виконання бюджетних програм, а для формування дієвої бюджетно-податкової політики — використання фіскального регуляторного механізму, зокрема в частині удосконалення системи адміністрування податків. У сучасних умовах соціально-економічних трансформацій державні фінанси є інструментом забезпечення макроекономічної стійкості, здатності держави реагувати на екзогенні та ендогенні ризики, забезпечувати належний рівень соціального захисту населення. Архітектоніка системи управління державними фінансами враховує бюджетну збалансованість, резильєнтність державного сектору економіки, рівень податкового навантаження. Стан макроекономічного середовища України характеризується достатньо високим рівнем соціально-економічної волатильності. Такі тенденції визначені у коливанні темпів економічного зростання, залежності від зовнішньої фінансової підтримки. Аналіз динаміки номінального ВВП України за останні п'ять років характеризує поступове відновлення економіки після кризового впливу внутрішніх і зовнішніх факторів у 2022 р.

Динаміка номінального ВВП України у 2021—2025 рр. відображає квартальний розподіл економічної активності. Така тенденція має поступове зростання частки виробленого продукту від першого до четвертого кварталу в межах кожного року. У 2022 р. наявне зниження економічної динаміки, зумовлене початком повномасштабного вторгнення. Це вплинуло на порушення виробничих ланцюгів, релокації підприємств, скорочення інвестиційної активності та зниження ефективності використання виробничих потужностей. Адаптація до умов воєнного стану певною мірою позитивно впливала на відновлення логістики, посилене функціонування критичної інфраструктури та раціональне бюджетне фінансування, а ще сприяла

формуванню адаптивної моделі економічної резильєнтності. У 2023—2025 рр. визначено сталі тенденції до зростання, що характеризується поступовим нарощуванням ВВП. На цю динаміку також вплинули інфляційні процеси, розширення фіскального стимулювання та збільшення зовнішньої фінансової допомоги.

Боргова політика є вагомим інструментом у системі суспільно-економічних трансформацій, що реалізується шляхом визначення основних цілей, завдань, якісних та кількісних параметрів системи управління державним боргом. Зі свого боку, боргова політика та механізм управління державним боргом формується під впливом особливостей соціально-економічного стану країни та здатності фінансового сектору формувати необхідні ресурси задля забезпечення макроекономічної стійкості. Причинами зростання показника державного навантаження України є дефіцит державного бюджету та платіжного балансу держави, що зумовлює динаміку зростання боргу кожного року, а ще збільшення витрат на обслуговування та погашення вже наявних боргів країни. За стрімкого зростання видатків на обслуговування боргу держава повинна або зменшувати видатки на фінансування соціально-економічних програм, або збільшувати свої доходи, що здійснюється, зазвичай, за рахунок збільшення податкового навантаження на населення.

Зростання рівня державного боргу негативно впливає на суспільно-економічний розвиток країни. З початку дії воєнного стану у зв'язку з необхідністю фінансування витрат на оборону і збільшення фінансування на підтримку громадян, які втратили домівку та роботу, державні витрати почали зростати високими темпами. Фінансова спроможність держави формувати бюджетні доходи значно зменшилась, що спонукало до пошуку джерел фінансування державних видатків. Важливим завданням фінансово-бюджетної політики є формування синергетичного взаємозв'язку між борговою політикою та рівнем суспільно-економічного розвитку країни. Обмеженість фінансових ресурсів бюджету, особливо в умовах воєнного стану, підвищує потребу в залученні додаткових фінансових ресурсів. Відповідно до цього важливим є формування ефективної та дієвої стратегії управління державним боргом.

Саме цілеспрямована боргова політика створює передумови для зростання та розвитку, а також забезпечення належного рівня фінансової безпеки держави, прозорого і ефективного управління боргом у середньо- та довгостроковій перспективі. Необхідною є оптимізація системи управління державним боргом, до механізму якої варто включити інструменти: посилення прозорості державних фінансів за рахунок введення паралельного обліку операцій та боргових зобов'язань установ; підвищення рівня координації у сфері боргової безпеки між фінансовими інститутами; посилення ефективності планування та використання видатків бюджету; управління

державним боргом, з урахуванням залежності від зовнішнього; підвищення дієвості бюджетного прогнозування (відповідно до рівня пріоритетності бюджетних програм та підвищення ефективності формування бюджету як складової забезпечення соціально-економічної результативності) [6, 11].

Реалізація довгострокових цілей фінансово-бюджетної політики значною мірою залежить від того, наскільки враховані інституційні особливості економічного середовища та зв'язки між його елементами. До пріоритетних завдань цієї політики належать: систематичне удосконалення підходів до прогнозування бюджетних доходів, зокрема податкових надходжень, із урахуванням економічної динаміки та впливу внутрішніх і зовнішніх факторів на бюджетну стійкість; оптимізація структури бюджетних доходів; підвищення рівня прозорості та стабільності фіскальної системи; ефективне використання бюджетних коштів та формування транспарентної бюджетної політики. Податкова політика в умовах воєнного стану має бути спрямована на формування стабільних бюджетних надходжень з урахуванням особливостей соціально-економічного розвитку. Необхідність забезпечення бюджетної збалансованості зумовлює потребу у посиленні впливу бюджетної політики в системі макроекономічної рівноваги через застосування адаптивної бюджетної архітектоніки, дієве управління міжбюджетними трансфертами і встановлення посиленого зв'язку між макроекономічними показниками та пріоритетами бюджетної політики. Це сприятиме підвищенню ефективності управління публічними фінансами. Співпраця з міжнародними інституціями та урядами іноземних країн дасть змогу підтримати платоспроможність країни в умовах воєнного стану. Водночас важливо забезпечити прозоре використання залучених коштів, що сприятиме соціально-економічному розвитку країни [13].

Якщо частка видатків Зведеного бюджету України у ВВП поступово збільшувалася з 34,34 % у 2010—2013 рр., 34,68 у 2014—2017 рр. до 35,39 % у 2018—2021 рр., то, враховуючи воєнний стан, показник суттєво збільшився і становив 64,81 % у 2022—2025 рр.: найбільше зростання відбулося в обороні — 29,77 %, а громадський порядок, безпека та судова влада становили 9,15 % (див. табл. 1).

За період з 2010 по 2025 роки (16 років) показник дефіциту державного бюджету мав значення в межах 3 % до ВВП протягом 6 років: 2011 р. — 1,75 %, 2015 — 2,27, 2016 — 2,95, 2017 — 1,61, 2018 — 1,66, 2019 р. — 2,04 %; показник дефіциту державного бюджету мав значення в межах 6 % до ВВП протягом 6 років: 2010 р. — 5,73 %, 2012 — 3,66, 2013 — 4,2, 2014 — 4,92, 2020 — 5,15, 2021 р. — 3,65 %; показник дефіциту державного бюджету мав значення більше 17 % до ВВП протягом останніх чотирьох років в умовах воєнного стану: 2022 р. — 17,46 %, 2023 — 20,45, 2024 — 17,74, 2025 р. — 4,92 % (див. табл. 2).

За період з 2010 по 2025 рр. (16 років) показник загальної суми державного боргу мав значення в межах 40 % до ВВП протягом чотирьох років:

2010 р. — 38,6 %, 2011 — 35,1 %, 2012 — 35,3, 2013 р. — 38,4 %; показник загальної суми державного боргу мав значення в межах 60 % до ВВП протягом двох років: 2019 р. — 50,2 %, 2021 р. — 49,0 %, однак показник загальної суми державного боргу до ВВП суттєво збільшився протягом останніх чотирьох років в умовах воєнного стану: 2022 р. — 77,8 %, 2023 — 84,4, 2024 — 93,3 , 2025 р. — 101,2 %, зростання відбулося на 52,2 в.п. як порівняти з 2021 р. Важливим є визначення впливу показника дефіциту державного бюджету на динаміку показника державного боргу (див. табл. 3).

Таблиця 1. **Частка видатків Зведеного бюджету України у ВВП, %**

Функціональна класифікація	2010—2013	2014—2017	2018—2021	2022—2025
загальнодержавні функції	4,02	5,51	5,00	5,41
оборона	1,03	2,34	2,66	29,77
громадський порядок, безпека та судова влада	2,62	2,91	3,49	9,15
економічна діяльність	4,26	3,07	4,87	3,28
охорона навколишнього природного середовища	0,33	0,25	0,22	0,12
житлово-комунальне господарство	0,80	0,90	0,88	0,94
охорона здоров'я	4,07	3,46	3,61	3,39
духовний та фізичний розвиток	0,95	0,81	0,79	0,60
освіта	7,11	5,89	5,92	4,83
соціальний захист та соціальне забезпечення	9,16	9,54	7,95	7,32
Разом	34,34	34,68	35,39	64,81

Джерело: розраховано авторами за даними [22].

Таблиця 2. **Дефіцит Державного бюджету України**

Рік	Млн грн	% до ВВП	Рік	Млн грн	% до ВВП
2010	64 265,5	5,73	2018	59 251,1	1,66
2011	23 557,6	1,75	2019	80 993,7	2,04
2012	53 445,2	3,66	2020	217 611,0	5,15
2013	64 706,7	4,25	2021	198 843,8	3,65
2014	78 052,8	4,92	2022	914 868,0	17,46
2015	45 167,5	2,27	2023	1 336 872,6	20,45
2016	70 262,1	2,95	2024	1 359 353,9	17,74
2017	47 882,1	1,61	2025	1 635 782,2	18,32

Джерело: розраховано авторами за даними [22].

Рівняння регресії:

$$Y = 54{,}9264 + 0{,}91111X_1 + 1{,}0163X_2 + 0{,}7599X_3, \quad (1)$$

де: Y — державний борг до ВВП, % (t), X_1 — дефіцит державного бюджету до ВВП, % (t), X_2 — дефіцит державного бюджету, до ВВП, % (t—2, з лагом у 2 роки), X_3 — дефіцит державного бюджету до ВВП, % (t—3, з лагом у 3 роки).

На показник державного боргу до ВВП, % — Y у періоді (t) достатньо суттєво впливають дефіцит державного бюджету до ВВП, % — X_1 у періоді (t), коефіцієнт (0,91111), дефіцит державного бюджету до ВВП, % — X_2 у періоді (t—2), коефіцієнт (1,0163), дефіцит державного бюджету до ВВП, % — X_3 у періоді (t—3), коефіцієнт (0,7599). Зазначаємо достатньо високий рівень взаємозв'язку між наведеними вище показниками, вибірка 2013—2025 рр., коефіцієнт детермінації ($R^2 = 0{,}7803$).

У 2020 р. дефіцит державного бюджету України (див. рис. 1) становив 5,15 % до ВВП. У 2021 р. показник знизився до 3,65 % ВВП, що свідчить про певну фіскальну стабілізацію. Початок повномасштабного вторгнення у 2022 р. суттєво вплинув на індикатори макроекономічної безпеки — ВВП

Таблиця 3. Державний та гарантований державою борг за 2010—2025 рр., *млрд грн*

Рік	Загальна сума боргу	% до ВВП	Державний борг			Гарантований державою борг		
			разом	внутрішній борг	зовнішній борг	разом	внутрішній борг	зовнішній борг
2010	432,3	38,6	323,5	141,7	181,8	108,8	13,9	94,9
2011	473,1	35,1	357,3	161,5	195,8	115,8	12,2	103,6
2012	515,5	35,3	399,2	190,3	208,9	116,3	16,2	100,1
2013	584,8	38,4	480,2	257,0	223,3	104,6	27,1	77,4
2014	1 100,8	69,4	947,0	461,0	486,0	153,8	27,9	125,9
2015	1 572,2	79,1	1 334,3	508,0	826,3	237,9	21,5	216,4
2016	1 929,8	80,9	1 650,8	670,6	980,2	279,0	19,1	259,9
2017	2 141,7	71,8	1 833,7	753,4	1 080,3	308,0	13,3	294,7
2018	2 168,4	60,9	1 860,3	761,1	1 099,2	308,1	10,3	297,8
2019	1 998,3	50,2	1 761,4	829,5	931,9	236,9	9,4	227,6
2020	2 551,9	60,8	2 259,2	1 000,7	1 258,5	292,7	32,3	260,4
2021	2 672,1	49,0	2 362,7	1 062,6	1 300,2	309,3	49,0	260,3
2022	4 075,5	77,8	3 715,1	1 389,7	2 325,4	360,3	72,2	288,1
2023	5 519,5	84,4	5 188,1	1 587,7	3 600,4	331,4	68,8	262,6
2024	6 980,9	93,3	6 962,5	1 863,1	4 829,3	288,5	69,4	219,2
2025	9 042,7	101,2	8 766,0	1 967,2	6 798,8	276,7	64,3	212,4

Джерело: розраховано авторами за даними [22].

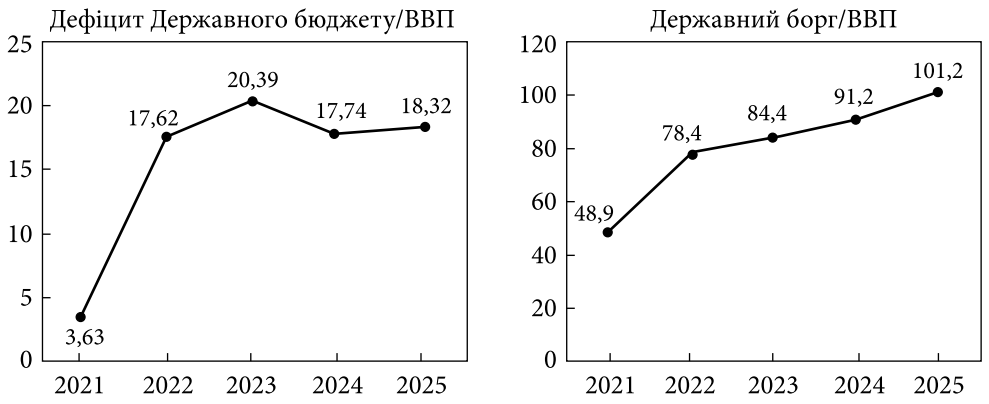

Рис. 1. Показники дефіциту державного бюджету та державного боргу 2021—2025 рр., *% до ВВП*

Джерело: побудовано авторами за даними [23].

скоротився на 28,8 %. Дефіцит бюджету збільшено до 17,46 % ВВП у 2022 р. У 2023 р. тенденція до збільшення фіскального розриву посилилась, і державний бюджет був виконаний із дефіцитом у 20,45 % ВВП. У 2024 р. показник дефіциту склав 17,74 %, у 2025 р. він визначений на рівні 18,32 % ВВП. Стійке зростання дефіциту зумовлює необхідність формування дієвої фінансово-економічної політики задля соціально-економічної стійкості. У 2021 р. державний борг до ВВП становив 49,0 %. В умовах воєнного стану він зріс до 77,8 % у 2022 р. та 84,4 % у 2023 р. За підсумками 2024 р. рівень боргу сягнув 93,3 %, у 2025 р. показник становив 101,2 % ВВП. Фінансування дефіциту та боргової політики зумовлює потребу у реалізації дієвої бюджетної політики. У серпні 2024 р. було визначено умови щодо реструктуризації зовнішнього державного боргу обсягом 20 млрд дол. США до 2029 р.

В умовах воєнного стану вагомим є питання обмеженості бюджетних ресурсів, що впливає на оптимізацію видатків на обслуговування державного бюджету. Понад 97 % власників єврооблігацій підтримали угоду, що уможливить Україні заощадити 11,4 млрд дол. США у найближчі три роки, забезпечуючи додаткові ресурси для фінансування критичних потреб, зокрема оборони. Основний ризик — зростання боргового навантаження. Станом на 31 січня 2025 р. державний та гарантований державою борг України становив 7 068,00 млрд грн (168,99 млрд дол. США), з них 72,74 % припадало на зовнішній борг (5 141,34 млрд грн або 122,93 млрд дол. США), решта — на внутрішній борг (1 926,66 млрд грн або 46,07 млрд дол. США). Підтримку державного бюджету також забезпечує зовнішня фінансова допомога. Станом на грудень 2024 р. Україна отримала загалом 105,9 млрд дол. США міжнародної фінансової допомоги, що становить у середньому понад 35 млрд дол. США щорічно. Ці ресурси здебільшого спрямовувались на фінансування соціальних видатків бюджету, натомість військові видатки

держава покривала власним коштом. Обсяги міжнародної допомоги варіювались залежно від зовнішньополітичної ситуації та фінансових механізмів — від надзвичайних грантів до довгострокових програм розвитку.

Для збільшення дохідної частини бюджету уряд у жовтні 2024 р. підвищив військовий збір з 1,5 % до 5 %, а також поширив його на платників єдиного податку: 1 % від доходу для платників III групи, 10 % від мінімальної зарплати (8000 грн) для ФОП I, II та IV груп. Золотовалютні резерви України протягом воєнного стану демонстрували тенденцію до зростання. Так, на кінець 2022 р. вони становили 28,5 млрд дол. США, у 2023 — 40,5, а у 2024 р. — 43,8 млрд дол. США. Станом на кінець лютого 2025 р. резерви зменшилися до 40,1 млрд дол., що свідчить про часткове використання накопичених ресурсів для стабілізації економіки на початку поточного року.

Вагомим посиленням стану державних фінансів є ефективне функціонування бюджетної системи, зокрема формування стабільної дохідної частини бюджету, раціональний розподіл видатків, обґрунтований рівень дефіциту бюджету. В умовах обмеженості державних фінансових ресурсів пріоритетним є підвищення ефективності фіскальної політики, спрямованої на мінімізацію бюджетних ризиків і забезпечення фінансової стабільності держави. Резильєнтність суспільного розвитку залежить від здатності держави забезпечувати боргову стійкість та ефективне управління державним боргом. Високий показник боргового навантаження посилює вразливість фінансової системи до зовнішніх шоків. Збалансована боргова політика сприяє зміцненню довіри до державних фінансів і підвищенню інвестиційної привабливості економіки. Важливим є оптимальне поєднання внутрішніх і зовнішніх джерел фінансування та забезпечення прозорості використання залучених ресурсів.

Бюджетна політика як суспільно-економічний інститут містить систему механізмів, правил взаємодії держави з економічними суб'єктами. Інститут бюджетної політики, що діє в межах інституційного середовища формування бюджету, є системою, що включає методи, форми та важелі формування та використання бюджетних коштів — інструментів державного регулювання економіки у сфері бюджетних відносин. Перспективне бюджетне планування та прогнозування — це необхідна умова для реалізації макроекономічного регулювання у сфері бюджетних відносин. Бюджетне планування та прогнозування є основою для визначення пріоритетів на середньострокову та довгострокову перспективи. Перспективне бюджетне планування та прогнозування здійснює вплив на збалансованість бюджету, фінансову архітектоніку дохідної частини бюджету та видаткової частини бюджету, міжбюджетних відносин. Розроблення перспективних прогнозів та планів здатне реалізувати основне завдання бюджетного регулювання — досягнення стійкого зростання добробуту населення на основі раціонального розподілу та перерозподілу суспільного продукту

через систему публічних фінансів. Застосування положень інституційної архітектоніки надасть можливість визначити рівень функціонування та збалансованості бюджетної системи як вагомої складової державного регулювання економіки та підвищити якість бюджетного процесу в Україні. Доцільним є подальший розвиток та удосконалення фінансового інституційного простору, формування дієвих бюджетних механізмів суспільного розвитку, відновлення економічного зростання, забезпечення довіри громадянського середовища до державних інституцій [6, 13].

Суспільна резильєнтність визначає розвиток інституційної спроможності держави, підвищення прозорості та підзвітності у сфері управління публічними фінансами. Вагоме значення має міжнародна фінансова підтримка, яка є додатковим ресурсом забезпечення фінансової стабільності та відновлення економіки. Бюджетно-податкова політика має сприяти розвитку інституційних секторів економіки, підвищенню рівня фінансової стійкості системи державних фінансів. Пріоритетними напрямами бюджетної політики країни є посилення відкритості та публічності розміщення державних замовлень, оптимізація системи органів державного управління та об'єктів соціальної інфраструктури, підвищення дієвості системи соціального захисту населення, зниження вагових показників видатків бюджету на обслуговування державного боргу. Важливим є методологічне вдосконалення механізму середньострокового прогнозування показників надходжень податків та зборів, перспективне планування видаткової частини бюджету. Система фінансово-економічних інститутів є результатом розвитку та постійного вдосконалення відповідних взаємовідносин у процесі формування, використання ВВП з метою задоволення потреб суспільства. У пріоритеті — реалізація виваженої, послідовної та системної фінансової політики держави використовуючи бюджетні, податкові інструменти, механізми. Розвиток суспільних відносин потребує поглиблення досліджень щодо впливу бюджетних видатків на динаміку соціально-економічних процесів, посилення дієвості використання видатків бюджету як ефективного інструменту забезпечення економічного розвитку країни, підвищення якісного рівня бюджетного прогнозування і планування видатків бюджету, результативності бюджетної політики.

Бюджетна політика є вагомим інструментом економічного зростання, важливим є використання положень інституційної бюджетної архітектоніки у процесі перспективного планування фінансово-економічних показників країни. У процесі середньострокового планування на 2027—2031 рр. приросту реального ВВП на 4,8 %, індексу споживчих цін — 7,5 % питома вага доходів зведеного бюджету у ВВП складатиме 41,7 %, питома вага видатків зведеного бюджету у ВВП — 52,3%, питома вага дефіциту бюджету у ВВП — 10,6 % (див. табл. 4). Визначені бюджетні показники середньострокового планування з врахуванням бюджетної архітектоніки дохо-

Таблиця 4. Бюджетна стратегія економічного зростання, %

Показник	2027	2028	2029	2030	2031	2027—2031
Приріст реального ВВП	4,8	5,0	4,6	4,6	5,0	4,8
Приріст індексу споживчих цін	8,2	7,9	7,4	7,0	7,0	7,5
Частка доходів зведеного бюджету у ВВП	43,8	42,7	41,5	40,7	39,8	41,7
Частка видатків зведеного бюджету у ВВП	58,6	55,4	52,1	49,2	46,2	52,3
Частка дефіциту у ВВП	14,8	12,7	10,6	8,5	6,4	10,6

Джерело: розроблено авторам за даними [22].

дів бюджету, видатків бюджету, дефіциту бюджету, ефективності та якості планування і виконання бюджетних програм, бюджетної результативності, підвищення дієвості використання бюджетних коштів сприятимуть економічному зростанню, суспільному розвитку країни.

Висновки. Державні фінанси є однією з основних складових формування резильєнтності суспільного розвитку. Вагомим є реалізація бюджетної політики щодо ефективного управління бюджетним дефіцитом та державним боргом. Узгодженість відповідних макроекономічних показників формує адаптивний потенціал фінансової системи, що є механізмом суспільної резильєнтності. Реалізація податкової політики має бути спрямована на адаптацію до змін економічного середовища, дієве формування дохідної частини бюджету, ефективне управління державними видатками, орієнтоване на досягнення максимального соціально-економічного результату. З метою підвищення рівня управління ними важливим є розвиток інституційної фінансово-бюджетної архітектоніки, забезпечення прозорості бюджетного процесу, посилення системи моніторингу та оцінки виконання бюджетних програм, використання бюджетних коштів. Досягнення належного рівня фінансової безпеки у системі резильєнтності суспільного розвитку можливе за умови формування інтегрованої моделі державного фінансового управління, яка передбачає синергію фінансової, економічної, соціальної політики, узгодження інституційних механізмів та впровадження адаптивних інструментів реагування на кризові явища. Пріоритетними напрямами є підвищення ефективності використання фінансових ресурсів держави, забезпечення макроекономічної стабільності, зміцнення фінансових інститутів, розвиток механізмів стратегічного фінансово-економічного планування, що сприятиме формуванню поточної та середньострокової резильєнтності суспільного розвитку.

Важливим є формування бюджетної політики як складової системи державного фінансового забезпечення суспільного розвитку, що ґрунту-

ється на основних засадах адаптивної бюджетної архітектоніки з урахуванням відповідного рівня стійкості, динамічної збалансованості бюджету, виходячи з пріоритетів національної оборони та безпеки, соціального захисту населення, економічного розвитку країни, дієвості діяльності головних розпорядників бюджетних коштів, державного фінансового контролю, що сприятиме підвищенню результативності використання бюджетних коштів в умовах воєнного стану, обмеженості державних фінансових ресурсів.

REFERENCES / ЛІТЕРАТУРА

1. Le Quoc Dinh, Tran Thi Kim Oanh, & Nguyen Thi Hong Ha (2025). Financial stability and sustainable development: perspectives from fiscal and monetary policy. *International Journal of Finance Economics,* 30 (2), 1724—1741. https://doi.org/10.1002/ijfe.2981
2. Libanova, E. M. (2025). Human capital of Ukraine: losses due to the war and prospects for post-war revival (transcript of scientific report at the meeting of the Presidium of NAS of Ukraine, February 5, 2025). *Visnyk of the National Academy of Sciences of Ukraine,* 4, 38—45. https://doi.org/10.15407/visn2025.04.038
   [Лібанова, Е. М. (2025). Людський капітал України: втрати внаслідок війни і перспективи повоєнного відродження (стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 5 лютого 2025 р.). *Вісник НАН України*, 4, 38—45].
3. Makohon, V. (2023). State wartime budget: 2022. *Scientia fructuosa*, 148, 2 (Apr. 2023), 59—66. https://doi.org/10.31617/1.2023(148)06.
4. Pasichnyi, M. (2024). Fiscal dominants of military financing. *Scientia fructuosa*, 154, 2 (Apr. 2024), 20—37. https://doi.org/10.31617/1.2024(154)02
   [Пасічний, М. (2024). Фіскальні домінанти фінансування військових потреб. *Scientia fructuosa*, 154, 2 (Квіт 2024), 20—37].
5. Pyrozhkov, S. I., Bozhok, Ye. V., & Khamitov, N. V. (2021). National resilience of the country: strategy and tactics of anticipation of hybrid threats. *Visnyk of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 8, 74—82. https://doi.org/10.15407/visn2021.08.074
   [Пирожков, С. І., Божок, Є. В., & Хамітов, Н. В. (2021). Національна стійкість (резильєнтність) країни: стратегія і тактика випередження гібридних загроз. *Вісник НАН України,* 8, 74—82].
6. Chuhunov, I. Ya. (2021). Budget strategy of social development. Kyiv: KNTEU.
   [Чугунов, І. Я. (2021). Бюджетна стратегія суспільного розвитку. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т].
7. Afonso, A., Jalles, J. T. & Venâncio, A. (2021). Taxation and Public Spending Efficiency: An International Comparison. *Comparative Economic Studies,* 63, 356—383. https://doi.org/10.1057/s41294-021-00147-2
8. Anayi, L., Bloom, N., Bunn, P., Mizen, P., Thwaites, G., & Yotzov, I. (2022, 16 Apr). The impact of the war in Ukraine on economic uncertainty. Centre for Economic Policy Research (CEPR). https://cepr.org/voxeu/columns/impact-war-ukraine-economic-uncertainty
9. Avellán, L., Galindo, A., & Leon-Diaz, J. (2020). The Role of Institutional Quality on the Effects of Fiscal Stimulus. https://doi.org/10.18235/0002316
10. Candreva, P. J. (2024). National Defense Budgeting and Financial Management. Policy and Practice (2nd ed.). https://www.infoagepub.com/products/National-Defense-Budgeting. https://doi.org/10.1108/979-8-88730-507-3
11. Chugunov, I., Kucher, G., & Liubchak, I. (2024). Government debt management in the system of socio-economic transformations. *Economy and Society*, 68. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-68-56

[Чугунов, І., Кучер, Г., & Любчак, І. (2024). Управління державним боргом у системі суспільно-економічних трансформацій. *Економіка та суспільство*, 68].
12. Haan, J., & Gootjes, B. (2022). Do fiscal rules need budget transparency to be effective? European *Journal of Political Economy,* 75. https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2022.102210
13. Chugunov, I., Radionov, Y., & Liubchak, I. (2025). Financial resielence of Ukraine under martial law. *Scientia fructuosa,* 162 (4), 4—19. https://doi.org/10.31617/1.2025(162)01
[Чугунов І., Радіонов, Ю., & Любчак І. (2025). Фінансова стійкість України в умовах воєнного стану. *Scientia fructuosa*, 162 (4), 4—19].
14. Ilori, Ayobami E., Paez-Farrell, Juan, & Thoenissen, Christoph (2022). Fiscal policy shocks and international spillovers. *European Economic Review,* (141). https://doi.org/10.1016/j.euroecorev.2021.103969
15. Kaufman, R. F. (2024). The Defense Budget Process. In: J. K. Galbraith, J. Brauer, and L. L. Webster (Eds.). Economics of Peace and Security. Oxford: Eolss Publishers. https://www.eolss.net/sample-chapters/c13/E6-28A-02-02.pdf
16. Romenska K., Datsenko V., Samoday V., Puhach Y., & Dudchyk O. (2024). Management of budget flows under martial law. *Public and Municipal Finance,* 13 (1), 55—69. https://doi.org/10.21511/pmf.13(1).2024.05
17. Shawe, R. (2023) Budget and Organization Management. *Open Journal of Business and Management*, 11 (3), 910—919. https://doi.org/10.4236/ojbm.2023.113049
18. Sidelnykova, L., & Posadnieva, O. (2023) Problems of ensuring budgetary security of the state during martial law. *International Scientific Journal. Innovative Economics and Management*, 10 (2), 220—230. https://doi.org/10.46361/2449-2604.10.2.2023.220-230
19. Kim, S., & Park, S. (2022). How Do Balanced Budget Rules Impact Fiscal Performance Based On Revenue Structure?: Evidence From U.S. States. *State & Local Government Review*, 54 (2), 146—164. https://doi.org/10.1177/0160323X221094805
20. Radionov, Y. (2024). Budget deficit: causes, consequences, ways of covering. *Finance of Ukraine*, 6), 54—74. https://doi.org/10.33763/finukr2024.06.054
[Радіонов, Ю. Д. (2024). Дефіцит бюджету: причини виникнення, наслідки, шляхи покриття. *Фінанси України*, 6, 54—74].
21. State web portal of budget for citizens. https://openbudget.gov.ua/
[Державний веб-портал бюджету для громадян].
22. Ministerstvo finansiv Ukrainy. https://www.mof.gov.ua
[Міністерство фінансів України].

Стаття надійшла до редакції журналу 05.05.2026
Стаття прийнята до друку після рецензування: 11.05.2026
Дата публікації: 23.06.2026

Igor Chugunov, Dr. Sc. (Economics), Prof., Corr. Mem. of the NAS of Ukraine,
Head of the Department of Finance
State University of Trade and Economics
02156, Ukraine, Kyiv, str. Kyoto, 19
E-mail: chugunov055@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3612-7236; Scopus ID: 56208726400
Iryna Liubchak, PhD (Finance, Banking and Insurance), Senior Lecturer, Dept. of Finance,
State University of Trade and Economics
02156, Ukraine, Kyiv, str. Kyoto, 19
E-mail: i.lyubchak@knute.edu.ua
ORCID: 0000-0002-3988-2704; Scopus ID: 59938146300

Andriy Vatulov, PhD (Economics), Assoc. Prof.
Head of the Secretariat of the Budget Committee
of the Verkhovna Rada of Ukraine,
01008, Ukraine, Kyiv, str. Bankova 6-8
E-mail: Vatuliov@rada.gov.ua
ORCID: 0009-0006-1550-0966; Scopus ID: 55864923400
Valeriy Chugunov, PhD (Einance, Banking and Insurance), Researcher,
Mykhailo Ptoukha Institute for Demography and Life Quality Research of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: 1000095v@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1292-6612; Scopus ID: 59938146400

PUBLIC FINANCES IN THE SOCIAL DEVELOPMENT RESILIENCE SYSTEM

The article reveals the essence of public finances in the system of resilience of social development. The current state of the country's financial and economic situation is characterized by the limited state financial resources, which is caused by the action of martial law in the country, and significant dependence on external financial assistance. Of particular importance is the increase in the effectiveness of the financial and budgetary mechanism in the conditions of the transformation of socio-economic relations, and the growth of socio-economic restrictions. The purpose of the article is to determine the essence of public finances as a component of ensuring the resilience of social development, improve the system of public finance management, form an effective budget policy in the conditions of socio-economic transformations, determine the structure of budget expenditures at the level of functional classification, the impact of the budget deficit on the dynamics of public debt, increase the effectiveness of budget expenditures, and the efficiency of using budget funds. The novelty of the article is the disclosure of the essence of public finances as a component of ensuring the resilience of social development, which consists in the ability of public finances to influence the effectiveness and sustainability of the country's socio-economic development, achieving the maximum result of high-quality provision of public services when using the appropriate amount of budget expenditures; the relationship between the public debt indicator in gross domestic product and the similar indicator of the budget deficit with a time lag for the period 2016—2025 is determined; the features of the structure of average indicators of budget expenditures at the level of functional classification for the periods 2010—2013, 2014—2017, 2018—2021, 2022—2025 are determined. Medium-term budget planning of the share of budget revenues, budget expenditures, and budget deficit was carried out, taking into account macroeconomic indicators for the period 2027—2031 in the context of socio-economic transformations. The work uses a set of scientific methods and approaches, which made it possible to implement the conceptual unity of the study, in particular, the methods of systemic, functional analysis, generalization, comparison, scientific abstraction, and synthesis. It is shown that public finances are one of the main components in the formation of social development resilience. The implementation of a budget policy to manage the budget deficit and public debt effectively is important. The implementation of tax policy aimed at adapting to changes in the economic environment, effective formation of the revenue part of the budget, effective management of public expenditures, and focused on achieving maximum socio-economic results is important. The priority areas are increasing the efficiency of the use of state financial resources, ensuring macroeconomic stability, strengthening financial institutions, and developing mechanisms for strategic financial and economic planning, which will contribute to the formation of current and medium-term resilience of social development.

Keywords: public finances, budget policy, budget formation, resilience, budget deficit, public debt, martial law, social development.

https://doi.org/10.15407/dse2026.02.148
УДК: 330.8:177.9:316.42
JEL Classification: B31, D63, I31

ВІКТОРІЯ МИКИТЕНКО, д-р екон. наук, проф., засл. діяч науки і техніки України
гол. наук. співроб. відділу просторового розвитку та якості життя
Інститут демографії та досліджень якості життя імені Михайла Птухи НАН України
бул. Т. Шевченка, 60, Київ, 01032, Україна
E-mail: vmikitenko@ukr.net
ORCID: 0000-0002-8212-9777

НАТАЛІЯ ШЕЛУДЬКО, д-р екон. наук, проф.,
гол. наук. співроб. відділу соціально-економічної безпеки
Інститут демографії та досліджень якості життя імені Михайла Птухи НАН України
бул. Т. Шевченка, 60, Київ, 01032, Україна
E-mail: n.sheludko@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6936-3158

СОЦІАЛЬНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ: МІЖ КЛАСИЧНОЮ ТЕОРІЄЮ ТА РЕАЛІЯМИ ПОЛІКРИЗИ:

Рецензія на монографію В. М. Новікова «Проблемно-орієнтована методологія дослідження справедливості» (Київ: Академперіодика, 2025. 238 с.)

У рецензії здійснено теоретико-методологічний аналіз монографії В. М. Новікова «Проблемно-орієнтована методологія: дослідження справедливості», присвяченої осмисленню соціальної справедливості як фундаментальної категорії соціально-економічного розвитку, етичної економіки та інституціональної динаміки. Актуальність рецензованої праці зумовлена загостренням соціальних дисбалансів, кризою довіри до інститутів та поглибленням нерівностей в умовах полікризи, що надає проблематиці справедливості не лише нормативного, а й безпекового виміру.

Показано, що запропонована автором проблемно-орієнтована методологія дає змогу інтегрувати класичні підходи моральної філософії та політичної економії з сучасними теоріями соціального вибору, інституціоналізму та економіки добробуту.

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)
© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2026. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Особливу увагу приділено аналізу інтерпретації ідей А. Сміта, І. Канта, Дж. Ролза, А. Сена та інших мислителів та науковців, які формували інтелектуальні засади концепту соціальної справедливості. Підкреслено, що автор монографії послідовно відмежовує справедливість від спрощених уявлень про рівність чи механічний перерозподіл ресурсів, розглядаючи її як складну інституціональну форму соціально-економічних відносин.

Окремо відзначено спробу дослідника щодо операціоналізації категорії соціальної справедливості через застосування статистичних і аналітичних підходів, що є важливим кроком у подоланні традиційних зауважень щодо її емпіричної невизначеності. Водночас у рецензії сформульовано низку аналітичних зауважень і рекомендацій, спрямованих на поглиблення дослідження з урахуванням сучасних реалій воєнних і демографічних втрат, просторових асиметрій розвитку, соціально-економічної безпеки та відновлювального потенціалу суспільства. Наголошено, що в умовах полікризи соціальна справедливість набуває значення не лише етичного і теоретичного конструкту, а й ключового імперативу забезпечення стійкості, соціальної згуртованості та післякризового розвитку України.

Монографія В. М. Новікова є ґрунтовним теоретико-методологічним дослідженням, присвяченим багатовимірному осмисленню соціальної справедливості як важливої категорії економічної етики та інституціонального розвитку. Робота органічно вписується у сучасний дискурс переосмислення ролі моральних, ціннісних й етичних засад соціально-економічного розвитку в умовах глобальних трансформацій, інституційної нестабільності та кризи довіри до традиційних моделей регулювання.

Актуальність авторського доробку визначається не лише складністю й міждисциплінарністю проблеми справедливості, а й об'єктивною потребою переорієнтації економічної науки з вузькоутилітарних, ринково-детермінованих підходів на більш ширші етико-економічні й соціально орієнтовані парадигми. Автор переконливо доводить, що в умовах постмодерністської економіки, фінансіалізації та розмивання соціальних стандартів справедливість набуває статусу не похідної, а системоутворювальної категорії соціально-економічних відносин.

Методологічною основою монографії є проблемно орієнтований підхід, який уможливлює поєднання історико-теоретичного аналізу еволюції уявлень про «справедливість» із критичним осмисленням сучасних концепцій (від класичної політичної економії та філософії «просвітництва» — до неоліберальних і неоінституціональних теорій). Значною перевагою роботи є концептуально й науково вивірений аналіз ідей А. Сміта, І. Канта, Дж. Ролза та А. Сена з чітким розмежуванням трансцендентального інституціоналізму і порівняльних, практико-орієнтованих підходів до ідентифікації вимірів та забезпечення «справедливості».

Уваги заслуговує те, що автор не зводить справедливість до категорії рівності чи перерозподілу ресурсів і благ, а трактує її як складну інституціональну форму, що поєднує моральні, правові, економічні та соціальні

виміри. Це допомагає уникнути редукціонізму та відкриває можливості для міждисциплінарного діалогу між економічною теорією, соціальною філософією і соціальною економікою та державною політикою на сучасному етапі розвитку України в умовах ресурсних обмежень та постійного нарощення різної природи загроз і ризиків.

Другий розділ монографії, присвячений інституціональному потенціалу забезпечення соціальної справедливості, має виразну прикладну спрямованість. Аналіз інструментарію соціального захисту, житлової політики та функціонування системи охорони здоров'я демонструє прагнення автора перейти від абстрактних етичних конструкцій до аналізу конкретних соціально-економічних механізмів.

Третій розділ, у межах якого здійснено спробу статистичного оцінювання соціальної справедливості, заслуговує на окрему увагу, оскільки є методологічно вмотивованим і свідчить про прагнення автора подолати одну з найстійкіших проблем теорії справедливості — її обмежену здатність до емпіричної операціоналізації. Запропоновані В.М. Новіковим підходи демонструють намагання перейти від суто нормативно-філософського трактування справедливості — до її кількісного аналізу через систему соціально-економічних показників, що відображають нерівності, доступ до базових благ та результати функціонування ключових соціальних інститутів. Хоча представлене статистичне оцінювання має переважно ілюстративний характер і не претендує на побудову завершеної інтегральної моделі, сама логіка такого підходу є концептуально важливою. Вона відкриває можливості для подальшого розвитку формалізованих інструментів аналізу соціальної справедливості та формування міждисциплінарного поля, де етичні категорії можуть бути поєднані з аналітичними й прогностичними методами соціально-економічних досліджень.

Водночас саме у площині подальшого розвитку й поглиблення дослідження доцільно сформулювати низку побажань, що мають рекомендаційний характер і спрямовані на посилення прикладної релевантності монографії.

Попри ґрунтовність теоретичного аналізу, у роботі переважає універсалістський, наднаціональний дискурс справедливості. В умовах сучасних трансформацій (зокрема, для країн із травматичним досвідом війни, масштабних соціальних втрат і демографічної деградації) перспективним видається більш чітке артикулювання національно-специфічного виміру справедливості з урахуванням реальних асиметрій розвитку, воєнних ризиків та післякризових обмежень у повоєнному періоді.

Статистичне оцінювання соціальної справедливості, представлене у монографії, має, радше, ілюстративний характер. Подальше розширення формалізованих індикаторів, побудова інтегральних або ж сценарних полівекторних моделей оцінювання справедливості дозволили б істотно посилити аналітичну та прогностичну складову авторських напрацювань.

Інституціональні механізми забезпечення справедливості розглянуті автором переважно у класичній логіці соціальної держави. Натомість сучасний етап розвитку нашої країни потребує включення до аналізу таких інструментів: адаптивне управління, кризове соціальне регулювання, безпеково-орієнтовані соціальні політики, ризик-менеджмент та механізми відновлення довіри в умовах гібридних загроз.

Монографічне дослідження є методологічно зрілим і, свідомо, «над-часовим», яке тяжіє до класичної академічної традиції репрезентації доробку, але майже не інтегрує категорії війни, полікризи, демографічних втрат, безпекових деформацій, які сьогодні, на жаль, і визначають соціальну реальність в Україні. Тож бажаним було б введення категорії «справедливості в умовах екзистенційного ризику» з суттєвим переосмисленням та рекомендаціями щодо переформатування ролі держави не як «визначального арбітра», а саме як «гаранта відновлення соціального контракту».

Монографія В. М. Новікова є вагомим внеском у розвиток теорії етичної та соціальної економіки і соціальної справедливості, вирізняється високим рівнем теоретичної культури, концептуальною цілісністю та науковою доброчесністю. Робота має наукову цінність і слугує методологічною основою для подальших досліджень, спрямованих на осучаснення соціально-економічної політики України та її інституційного розвитку.

Маємо визнати, що особливої актуальності результати дослідження набувають у контексті сучасного стану українського суспільства, що функціонує в умовах тривалої воєнної агресії, масштабних руйнувань та демографічних і матеріальних втрат, соціальної фрагментації та глибоких інституційних трансформацій. Тоді категорія «соціальна справедливість» виходить за межі класичного нормативно-етичного дискурсу та набуває рис екзистенційного імперативу, без якого неможливе ані відновлення довіри до державних інститутів, ані формування нового соціального контракту. І ця проблематика на даний час не може бути нівельованою. Методологічні положення, розроблені й обґрунтовані у монографії, створюють теоретичну основу для подальшого осмислення феномену «справедливості» як конститутивно-ключового принципу відновлювального розвитку, компенсації суспільних втрат та легітимації державних рішень у посткризовий період.

У сучасному українському контексті перспективним видається подальше зміщення аналітичного фокусу з універсалістських моделей справедливості на синхронне поєднання етичних, інституціональних і безпекових вимірів соціально-економічної політики України. І у цьому сенсі дослідження В. М. Новікова може бути розвинене шляхом поглиблення прикладного аналізу механізмів реалізації справедливості в умовах воєнної та післявоєнної реконструкції з урахуванням асиметрій регіонального розвитку, демографічних деформацій та суттєвої обмеженості людських і фінансових ресурсів.

Такий розвиток авторської концепції уможливив би не лише розширення наукової значущості отриманих результатів, а й підвищенню їх практичної цінності для формування соціально орієнтованої державної політики в Україні. Доцільним буде видання другого тому або ж більш розширене монографічне дослідження (чи серія статей), де справедливість була б асоційована з відновленням, компенсацією втрат унаслідок війни і новим соціальним договором.

SOCIAL JUSTICE: BETWEEN CLASSICAL THEORY
AND THE REALITIES OF POLYCRISIS

The review provides an theoretical and methodological analysis of the monograph Problem-Oriented Methodology for the Study of Justice by V. M. Novikov, which addresses social justice as a fundamental category of socio-economic development, ethical economics, and institutional dynamics. The relevance of the reviewed work is determined by the intensification of social imbalances, the erosion of institutional trust, and the deepening of inequalities under contemporary polycrisis conditions, which impart to the issue of justice not only a normative but also a security-related dimension.

The review demonstrates that the author's problem-oriented methodology enables an integrated interpretation of classical moral philosophy and political economy alongside modern theories of social choice, institutional economics, and welfare economics. Particular attention is paid to the author's reinterpretation of the intellectual contributions of A. Smith, I. Kant, J. Rawls, A. Sen, and other thinkers whose ideas shaped the conceptual foundations of social justice. It is emphasized that the monograph consistently distinguishes justice from simplified notions of equality or mechanical redistribution, conceptualizing it instead as a complex institutional form of socio-economic relations.

Special emphasis is placed on the author's attempt to operationalize the concept of social justice through statistical and analytical tools, which represents an important step toward overcoming long-standing critiques regarding its empirical indefiniteness. At the same time, the review formulates a set of analytical remarks and forward-looking recommendations aimed at strengthening the applied relevance of the study in light of contemporary challenges, including war-related demographic losses, spatial development asymmetries, socio-economic security risks, and post-crisis recovery imperatives. The review concludes that under polycrisis conditions social justice should be understood not merely as an ethical or theoretical construct, but as a key imperative for societal resilience, social cohesion, and sustainable post-crisis development in Ukraine.

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРІВ

До опублікування у фаховому журналі «Демографія та соціальна економіка» приймаються наукові праці, які ніколи не друкувалися раніше. Стаття має бути написана на актуальну тему, містити результати глибокого наукового дослідження, новизну та обґрунтування наукових висновків відповідно до мети статті (поставленого завдання). Публікація статей для авторів — ***без оплати***. **Стаття подається за адресою на сайті журналу.**

Науковий журнал відповідає вимогам Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019 № 2704-VIII, а саме статті 22 «Державна мова у сфері науки». Наукові статті та матеріали готуються і друкуються державною — українською та англійською мовами.

Стаття, подана без дотримання вимог, опублікуванню не підлягає. Рукопис не повинен перевищувати обсяг 25 сторінок (разом з літературою, анотаціями) формату А4, набір тексту через 1,5 інтервали. Поля: всі — по 2 см, абзац — відступ на 1,27 см. Шрифт: Times New Roman, розмір — 14, виконані на комп'ютері у редакторі Word for Windows (*.doc). Для публікації в науковому журналі статті подаються українською чи англійською мовами.

Разом зі статтею автор повинен надати підписаний Ліцензійний договір на використання твору (форма розміщена на сайті журналу).

Кожна стаття повинна мати коди УДК, JEL Classification, кожний автор — ідентифікатор ORCID, Scopus ID, Researcher ID.

***Стаття має складатись із таких розділів*:** постановка проблеми, актуальність обраної теми, новизна, аналіз останніх досліджень і публікацій, постановка мети і завдань, методи дослідження, виклад основного матеріалу дослідження і отриманих результатів, висновки і перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. У кінці статті розташовують переліки посилань: Література, References, анотацію англійською мовою.

Обсяг анотації українською та ***англійською*** мовами — 300—400 слів (не менше 1800 знаків без пробілів).

Обов'язкові вимоги до анотацій. Вони мають бути: інформативними (без загальних слів); структурованими (відображати послідовну логіку опису результатів у статті); змістовними (відображати основний зміст статті; описувати актуальність дослідження, основну мету, новизну, методи дослідження; підсумовувати найбільш значущі результати); містити конкретизацію авторського внеску (що *проаналізовано, розроблено, запропоновано, обґрунтовано, здійснено, визначено, виявлено, впроваджено* тощо).

Авторська анотація має: містити пояснення, як було проведено дослідження, без методологічних деталей; не містити посилання та абревіатури.

Список ***літератури*** має складатися з REFERENSES / ЛІТЕРАТУРИ.

Назви праць у списку літератури розміщують у порядку цитування в тексті.

REFERENSES / ЛІТЕРАТУРА. Українськомовні та російськомовні джерела слід перекласти англійською мовою максимально точно. Усі джерела мають бути оформлені за міжнародним бібліографічним стандартом APA. Якщо джерелу призначено номер DOI, автор статті зобов'язаний його вказати в кінці посилання на джерело. Якщо джерело має інтернет-посилання, то його обов'язково необхідно вказати. Посилатись на підручники, навчальні посібники, публіцистичні статті не доцільно. Міжнародний бібліографічний стандарт Правила для авторів APA необхідно також використовувати при посиланні на будь-які праці в тексті статті.

REFERENSES / ЛІТЕРАТУРА має становити максимум **27 джерел**. Автор може робити посилання в Літературі на свої наукові твори, але максимум на **3 роботи**.

Матеріали, що публікуються в журналі, підлягають конфіденційному рецензуванню, кожна стаття отримує не менше двох рецензій. За потреби може застосовуватися додаткове незалежне конфіденційне рецензування.

Редакційна колегія журналу залишає за собою право рецензувати, редагувати, скорочувати (без змін позицій авторів) надані матеріали та здійснювати відбір статей. У разі негативної рецензії чи наявності суттєвих зауважень стаття може бути відхилена або направлена автору (авторам) на доопрацювання. Відхилені рукописи авторам не повертають. Рецензовані, доопрацьовані статті розглядає редакційна колегія журналу, рекомендує до друку Вчена рада Інституту.

Відповідальність за достовірність інформації, фактів та інших відомостей, посилань на нормативні акти, цитати, власні імена, а також правильність перекладу несуть автори публікації.

Матеріали, що публікуються в журналі, віддзеркалюють точку зору авторів, яка не завжди може збігатись із позицією редакційної колегії.

Термін подання статей до журналу:

№ 1 — 20 грудня (подання журналу до друку у березні наступного року);
№ 2 — 10 березня (подання журналу до друку у червні поточного року);
№ 3 — 20 травня (подання журналу до друку у вересні поточного року);
№ 4 — 10 вересня (подання журналу до друку у листопаді поточного року).

До тексту статті обов'язково додається *авторська довідка*.

Детально всі вимоги висвітлено на сайті журналу https://ojs.dse.org.ua

ПРОХОДЖЕННЯ РЕЦЕНЗУВАННЯ СТАТЕЙ У НАУКОВОМУ ЖУРНАЛІ *«ДЕМОГРАФІЯ ТА СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА»*

І. Наукові статті, що надійшли та зареєстровані у редакції журналу, проходять рецензування, яке виконують висококваліфіковані фахівці з відповідних наукових напрямів. Вони мають наукові ступені доктора або кандидата наук, дослідження і публікації за відповідною спеціальністю та тематикою. За необхідністю голова редколегії журналу додатково залучає фахівців за відповідною спеціальністю. У разі виявлення різних позицій рецензентів і автора стаття направляється третьому рецензенту та додатково розглядається на засіданні редколегії журналу. Рецензентів запрошують до співпраці з конкретними матеріалами голова редколегії журналу та його заступники.

У журналі запроваджено двостороннє конфіденційне (сліпе) рецензування.

ІІ. Рецензент має розглянути статтю упродовж 10—12 робочих днів з моменту її отримання та направити рецензію до редакції журналу особисто чи електронною по-

штою. У випадку неможливості прорецензувати статтю (наприклад, через конфлікт інтересів) рецензент надсилає мотивовану відмову упродовж трьох днів із дня отримання листа від редакції журналу.

Строки рецензування в кожному випадку визначаються з урахуванням необхідності забезпечення умов для максимально оперативної публікації статті та не можуть перевищувати двох тижнів.

III. Рецензія має однозначно характеризувати теоретичну або прикладну значущість дослідження, співвідносити назву статті, мету статті і висновки автора з відомими науковими концепціями. Необхідним елементом рецензії є оцінка рецензентом особистого внеску автора статті в рішення розглянутої проблеми, її актуальності та новизни; а також визначення категорії, до якої належить стаття: містить наукові результати, науково-методична чи оглядова. Доцільно відзначити в рецензії відповідність стилю, логіки й доступності викладу наукового характеру матеріалу, повноту і достатність розкриття теми у викладі статті, в розширених анотаціях, оцінити достовірність і обґрунтованість висновків автора, повноту, достатність і актуальність цитувань, здійснених автором, дотримання ним наукової етики, зокрема відсутність у рецензованій статті плагіату.

Висновок рецензента, укладений за запропонованою редакцією формою, має бути підписаний рецензентом із зазначенням місця роботи, посади, наукового ступеня, вченого звання, дати завершення рецензування.

IV. У разі отримання рецензії з зауваженнями та рекомендаціями, стаття із анонімною копією рецензії направляється авторам на доопрацювання.

Під час доопрацювання статей за зауваженнями рецензентів автор виділяє у доопрацьованому електронному варіанті статті змінений текст, додані речення, таблиці, рисунки чи інший матеріал для оперативної перевірки рецензентом врахованих зауважень за наданими рецензіями.

Після отримання висновків рецензентів про придатність до опублікування доопрацьованих авторами статей редакційна колегія журналу ухвалює остаточне рішення щодо укладання змісту номерів журналу.

Вчена рада Інституту демографії та проблем якості життя НАН України затверджує до друку та опублікування в мережі Інтернет кожен номер наукового журналу.

V. Оригінали рецензій зберігаються в редакції журналу два роки.

VI. За наявності критичних зауважень рецензента до статті по суті, але за загальної позитивної рекомендації, редколегія може віднести матеріал до розряду полемічних і друкувати статтю з позначкою «Наукова дискусія».

To be considered for a publication in the journal, only research papers that have never been published before are accepted. The article should be devoted to the relevant subjects, present the results of a thorough study, be characterized by innovations and scientific conclusions in accordance with article's goals (specified tasks). The publication is ***free of charge*** for the authors.

The scientific journal meets the requirements of the Law of Ukraine "On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the state language" from 25.04.2019 № 2704-VIII Article 22 "State language in the field of science". Scientific articles and materials are prepared and published in the state — Ukrainian and English languages.

The length of accepted manuscripts should be 21 pages (including references and extended summaries) of A4 format, 1.5 spacing. All margins — 2 cm, indent — 1.27 cm, font: Times New Roman 14 pt saved in Word for Windows (*.doc). The articles are accepted in Ukrainian or English.

The author should also sign the License Agreement to agree with publication in the Journal (the Form of Agreement is available at the web-site).

Every manuscript should be classified with UDC, JEL Classification Codes, each author is an ORCID, Scopus ID, Researcher ID. ***The scheme of situation of abbreviations***, font sizes, intervals, structure of paragraphs and subparagraphs, as well as references**.**

At the beginning of the article, authors' name and surname should be placed, as well as their academic degree and rank, position, affiliation, postal and electronic address, the publication's title, summary and the key words — ***in two languages***.

The article should consist of the next structural components: description of the research problem, relevance of the theme, innovative character, analysis of the recent studies and publications, research methods, setting of the article's goal and tasks, the main findings of the study, conclusions and prospects of future studies in the field. The references are placed in the end of the article.

The Summary in Ukrainian and English should be within 300—400 words (not less than 1,800 printed signs).

Mandatory guidelines for the Summary: informing character (no general words); well-developed structure (successive logic of description of the article's findings: relevance of the study, the main purpose, novelty, research methods, should be assured); relevant (description of article's main contents; define the study's main tasks; summarize the key findings and their importance); detailed definition of the author's contribution (which positions are developed, proposed, defined, justified, made, revealed, etc.); compact character.

Author's summary should: explain the study's approaches, but without methodological details; provide no references and abbreviations.

The author can do the social work in Literature maximum three times for his own scientific work. All sources must be registered according to the international bibliographic standard APA.

All manuscripts are subjects for internal and external review by the members of the Editorial Board, and experts from the respective research fields. The Editorial Board should receive at least one external review and at least one internal review. To ensure the fair examination of scientific value of manuscript, an independent blind review can be used (without mentioning the names of authors and reviewers).

The Editorial Board has a privilege to review, edit, abridge (not changing author's opinion), and select the manuscripts. In case of a negative review or important remarks, the manuscript can be returned to the author (authors) for working out. Declined manuscripts should not be returned. The manuscripts submitted with no consideration of the mentioned requirements, cannot be published in the Journal. The reviewed manuscripts are examined by the Editorial Board of the Journal and recommended by the Scientific Council of the Institute.

The author is responsible for authenticity of the information, data, references, names and translation.

The materials that are being published in the journal reflect the view of their authors, and not necessarily are agreeing with the position of Editorial Board.

Deadline for submission of articles to the journal:

No 1 — 20th of December (journal submission for publication in March of next year);
No 2 — 10th of March (journal submission for publication in June of this year);
No 3 — 20th of May (journal submission for publication in September of this year);
No 4 — 10th of September (journal submission for publication in November of this year).

The manuscript should be attached with the author's reference.
Is described at the web-site in details https://ojs.dse.org.ua

THE PROCESS OF REVIEWING THE ARTICLES SUBMITTED TO THE SCIENTIFIC JOURNAL *DEMOGRAPHY AND SOCIAL ECONOMY*

I. Academic papers submitted to the Editorial Office have to pass through the process of reviewing by highly qualified experts in the relevant research fields. The experts hold the academic degrees (Doctors of Science or Candidates of Science (PhD) and have experience in the related studies, as well as academic publications. In case of a need, the Chairman of the Editorial Board invites additional scientific experts.

If authors' views significantly differ from the reviewer's views, the article is submitted to the third party reviewer, while it is also discussed at the meeting of the Editorial Board. The reviewers are invited by the Chairman of the Editorial Board and the Deputy Chairman.

The blind peer review of two experts is conducted for all papers.

II. The reviewer should work on the article within 10-12 business days since the date of receipt and submit his/her review to the Editorial Board in person or by e-mail. If the reviewer is unable to review this article (for example, due to a conflict of interest), he/she should send the motivated rejection within 3 days.

The length of reviewing is identified individually in order to ensure the most expeditious publication of the article, but must not exceed two weeks.

III. The review should clearly indentify the theoretical or practical significance of the study, and estimate the links between the article's title, objectives and conclusions with the existing scientific concepts. The reviewer should evaluate author's personal contribution to the study of research problems, its relevance and novelty; determination of which category the article belongs to: contains scientific results, scientific-methodical or review. It is purpo-

seful to mention the conformity of style, logics and comprehensibility of the presentation of research findings, as well as completeness and adequacy of representation in the title and the extended abstracts. Authors' conclusions might be evaluated in terms of reliability and validity, as well as ethical considerations, including plagiarism.

The review should be based on the proposed form, signed by the reviewer with identifying his affiliation, position, academic degree and title, date of signing the review.

IV. In the review provides additional comments and suggestions for the author, the paper is sent to the author with a confidential review.

When finalizing the articles with regard to the comments of reviewers, the author should mark the revised text, as well as amendments in the text, tables, figures and other additional information in order to enable the timely informing of the reviewer about the accepted suggestions.

After article's updating, the texts are sent to the reviewer to verify the accuracy of the revisions and amendments.

The final decision on publishing of the article is made by the Editorial Boars after receipt of the reviewer's conclusion.

Academic Council of the Institute for Demography and Life Quality Problems of the National Academy of Sciences of Ukraine approve for publication and publication on the Internet of each issue of the scientific journal.

V. The original texts of reviews are kept in the Editorial Office of the Journal for two years.

VI. In case of the reviewer's multiple critical comments, but general positive recommendations for publishing, the article might be placed in the category of polemical studies and marked with the note "Scientific discussion".

Розміщення журналу «Демографія та соціальна економіка» в міжнародних і вітчизняних наукометричних базах, репозитаріях і пошукових системах:

- **ERIH PLUS** — European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences, Norwegian Centre for Research Data, https://dbh.nsd.uib.no/publiseringskanaler/erihplus/periodical/info?id=488830 (липень, 2016).
- **Index Copernicus** (Польща) http://journals.indexcopernicus.com/+++,p5172,3.html (грудень, 2013).
- **Polish Scholarly Bibliography (PBN)** (Польща) — наукова база даних польского Міністерства науки и Вищої Ради. PBN є частиною POL-on-The System of Information on Higher Education, https://pbn.nauka.gov.pl/sedno-webapp/journals/56713 (квітень, 2018).
- **Ulrich's Periodicals Directory** (США) www.ulrichweb.serialssolutions.com (липень, 2013).
- **WorldCat**, https://www.worldcat.org/title/demohrafija-ta-socialna-ekonomika-demography-and-social-economy-demografija-i-socialnaja-ekonomika/oclc/907381882&referer=brief_results (листопад, 2013).
- **EZB** — Elektronische Zeitschriftenbibliothek (Universitätsbibliothek Regensburg, (Німеччина), http://ezb.uni-regensburg.de/?2815935 (серпень, 2016).
- **Google Scholar**, https://scholar.google.com.ua/citations?hl=ru&user=BuMC3voAAAAJ&view_op=list_works&-sortby=pubdate (грудень, 2015).
- **IBSS: International Bibliography of the Social Sciences** (United Kingdom), http://www.proquest.com/documents/Title_List_-_International_Bibliography_of_the_Social_Sciences.html (липень, 2016).
- **CrossRef**, https://doi.org/10.15407/dse (грудень, 2015).
- **Наукова періодика України**, Vernadskyi National Library of Ukraine (2013).
- **Інформаційно-аналітична система «Бібліометрика української науки»**, Ranking of Scientists (Cybermetrics Lab) Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (лютий, 2013).

«Demography and social economy» in international and domestic scientometric databases, repositories and search engines

- **ERIH PLUS** — European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences, Norwegian Centre for Research Data, https://dbh.nsd.uib.no/publiseringskanaler/erihplus/periodical/info?id=488830 (2016).
- **Index Copernicus** (Poland), http://journals.indexcopernicus.com/+++,p5172,3.html .
- **Polish Scholarly Bibliography** (PBN) (Poland) - a scientific database of the Polish Ministry of Science and the Supreme Council. The PBN is part of POL-on-The System of Information on Higher Education, https://pbn.nauka.gov.pl/sedno-webapp/journals/56713 (April, 2018).
- **Ulrich's Periodicals Directory** (США), www.ulrichweb.serialssolutions.com (2013).
- **WorldCat**, https://www.worldcat.org/title/demohrafija-ta-socialna-ekonomika-demography-and-social-economy-demografija-i-socialnaja-ekonomika/oclc/907381882&referer=brief_results (2015).
- **EZB** — Elektronische Zeitschriftenbibliothek (Universitatsbibliothek Regensburg, (Germany), http://ezb.uniregensburg.de/?2815935 (2016).
- **Google Scholar,** https://scholar.google.com.ua/citations?hl=ru&user=BuMC3voAAAAJ&view_op=list_works&-sortby=pubdate (2015).
- **CrossRef**, https://doi.org/10.15407/dse (2015).
- **Academic Periodicals of Ukraine**, Vernadskyi National Library of Ukraine (2013).
- **Information and analytical system «Bibliometrics of the Ukrainian Science»**, Ranking of Scientists (Cybermetrics Lab) Vernadskyi National Library of Ukraine (2013).

Адреса редакції:
Україна, 01032, м. Київ, бул. Тараса Шевченка, 60
Тел.: +38(096)-486-62-37
E-mail: j_dse@ukr.net,
http://ojs.dse.org.ua

Редакційна підготовка до друку *О. М. Чадюк*
Технічний секретар редакційної колегії *Л. О. Григор'єва*
Редактор-перекладач англ. тексту *А. О. Чепиленко*
Комп'ютерна верстка *Н. М. Коваленко*

Підп. до друку 27.03.2026 р. Формат 70 × 100/16.
Гарн. Minion Pro. Ум. друк. арк. 00,00. Обл.-вид. арк. 00,00.
Тираж 000 пр. Зам. № 0000

Видавець і виготовлювач ВД «Академперіодика» НАН України
01024, Київ, вул. Терещенківська, 4

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи серії ДК № 544 від 27.07.2001